

Волинський національний університет
імені Лесі Українки

ВВІЧЛИВІСТЬ

HUMANITAS

Випуск 5

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чернета Світлана Юріївна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки (*головний редактор*);

Борисюк Олена Володимирівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Брушневська Ірина Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Дьякон Антоніна, Dr.oec., професор, проректор з розвитку та інновацій, керівник відділу маркетингу, Університет прикладних наук ISMA (Рига, Латвія);

Коленда Наталія Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету економіки та управління, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Колосок Андрій Мирославович, кандидат економічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Лякішева Анна Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Мартинюк Тетяна Анатоліївна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки;

Сушик Наталія Степанівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки.

Журнал ухвалено до друку Вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
23 листопада 2021 р., протокол № 12

Науковий журнал «Ввічливість. Humanitas»
zareєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 24809-14749Р від 27.04.2021 року)

«Ввічливість. Humanitas» включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б
(спеціальності 231 – Соціальна робота, 232 – Соціальне забезпечення)
відповідно до Наказу МОН України від 29.06.2021 № 735 (додаток 4).

Офіційний сайт видання: www.journals.vnu.volyn.ua/index.php/humanitas

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

РОЗДІЛ 1 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

УДК 364-787.24-055.52:343.22-053.6

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.1>

Анна БОЛОТНА

аспірант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, вул. Ігоря Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-3738-0169

Вадим СУЛІЦЬКИЙ

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, вул. Ігоря Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0001-6386-2028

Бібліографічний опис статті: Болотна, А., Суліцький, В. (2021). Соціальна підтримка батьків неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 3–10, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.1>

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА БАТЬКІВ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ ІЗ ЗАКОНОМ

Стаття присвячена дослідженню видів, форм і методів соціальної підтримки батьків підлітків, які перебувають у конфлікті із законом. Це зумовлено загостренням питання щодо соціального контролю, супроводу та надання соціальної підтримки вразливим верстам населення, а саме сім'ям, які опинилися в складних життєвих умовах, а їхні діти вчинили кримінальне правопорушення.

Методологія нашої статті базується на аналізі наукової літератури. Під час аналізу періоджерел ми встановили, що автори, вивчаючи це питання, приділяли увагу тільки одній складовій частині діяльності із соціальної підтримки батьків. Основними напрямками дослідження були соціальна профілактика жорстокого поводження з дітьми серед батьків підлітків, які перебувають у конфлікті із законом, сімейне неблагополуччя як чинник формування девіантної поведінки підлітків, чинники ризику кримінальних правопорушень неповнолітніми, причини соціальної дезадаптації неповнолітніх, які пов'язані із сім'єю, вплив неблагополучних сімей на формування делінквентної поведінки у дітей, ставлення сім'ї до неповнолітніх як ризик вчинення кримінального правопорушення, зміст соціальної роботи з сім'ями, форми та методи підтримки батьків, роль громади в соціальній підтримці батьків.

Вивчення літератури дає підставу стверджувати, що в ситуаціях, коли неповнолітній перебуває у конфлікті із законом, важливо не тільки здійснювати корекційну та профілактичну роботу з ним, але й організувати та забезпечити соціальну підтримку його батьків чи осіб, що їх замінюють. Особливу увагу треба приділити комплексному підходу до вирішення цього питання.

Наукова новизна полягає в систематизації та вдосконаленні підходу до процесу соціальної підтримки батьків неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, що складається з таких етапів: встановлення контакту з дитиною та її сім'єю, мотивування їх до співпраці й роботи над проблемами дитини; здійснення комплексної оцінки потреб дитини та сім'ї; розроблення плану соціально-педагогічної підтримки сім'ї дитини; контроль за поведінкою дитини, за дотриманням нею умов звільнення від покарання, норм моралі та права, угоди щодо співпраці; психологічна та педагогічна реабілітація дитини; формування сприятливого соціально-педагогічного середовища довкола дитини; соціальна реінтеграція та реадaptaція дитини; оцінка процесу і результативності соціально-педагогічної підтримки.

Ефективним варіантом роботи з батьками є використання відновлювальних соціальних технологій. Це вид соціальних технологій, спрямованих на відновлення попереднього (нормального) стану людини, порушеного внаслідок негативного впливу соціального середовища, соціальної дезадаптації, девіантної та ризикованої поведінки, вчиненого злочину тощо. Саме цей напрям має пріоритетне значення в наших подальших дослідженнях.

Ключові слова: батьки, сім'я, неповнолітні, конфлікт із законом, соціальна підтримка, кримінальне правопорушення, громада, суспільство.

Anna BOLOTNA

Postgraduate Student at Social Pedagogy and Social Work Department, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Igor Shamo str., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-3738-0169

Vadym SULITSKYI

PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Igor Shamo str., Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0001-6386-2028

To cite this article: Sulitskyi, V., Bolotna, A. (2021). Sotsialna pidtrymka batkiv nepovnolitnikh, yaki перебувають у конфлікті із законом [Social support for parents of minors in conflict with the law]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 3–10, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.1>

SOCIAL SUPPORT FOR PARENTS OF MINORS IN CONFLICT WITH THE LAW

The article is devoted to the study of types, forms and methods of social support for parents of adolescents who are in conflict with the law. This is due to the escalation of the issue of social control, support and provision of social support to vulnerable groups, namely families who find themselves in difficult living conditions and their children have committed a criminal offense.

The methodology of our article is based on the analysis of the scientific literature. During the analysis of primary sources, we found that the authors, in studying this issue, paid attention to only one of the components of the activities of social support for parents. The main areas of research were: social prevention of child abuse among parents of adolescents in conflict with the law; family unhappiness as a factor in the formation of deviant behavior of adolescents; risk factors for juvenile delinquency; causes of social maladaptation of minors related to the family; the influence of disadvantaged families on the formation of delinquent behavior in children; family attitudes towards minors as a risk of committing a criminal offense; the content of social work with families; forms and methods of parental support; the role of the community in the social support of parents.

The study of the literature suggests that in situations where a minor is in conflict with the law, it is important not only to carry out corrective and preventive work with him, but also to organize and provide social support to his parents or guardians. Particular attention should be paid to a comprehensive approach to addressing this issue. The scientific novelty is to systematize and improve the approach to the process of social support of parents of minors who are in conflict with the law, which consists of the following stages: establishing contact with the child and his family, motivating them to cooperate and work on the child's problems; conducting a comprehensive assessment of the needs of the child and family; development of a plan of social and pedagogical support of the child's family; control over the child's behavior, compliance with the conditions of release from punishment, moral and legal norms, cooperation agreements; psychological and pedagogical rehabilitation of the child; formation of a favorable socio-pedagogical environment around the child; social reintegration and readaptation of the child; evaluation of the process and effectiveness of socio-pedagogical support.

An effective option for working with parents is to use restorative social technologies. This is a type of social technology aimed at restoring the previous (normal) state of man, disturbed by the negative impact of the social environment, social maladaptation, deviant and risky behavior, crime, and so on. This direction is a priority in our further research.

Key words: parents, family, minors, conflict with the law, social support, criminal offense, community, society.

Актуальність проблеми. Сім'я є основним середовищем не тільки соціалізації дитини, але й підтримки, піклування, забезпечення її потреб, захисту та виховання. У сім'ї дитина засвоює основні правила, норми і моделі спілкування та взаємодії із соціальним оточенням. Держава робить усе можливе, щоб сучасна українська родина почувалась у безпеці. Про це свідчать низка прийнятих законів і нормативно-правових документів про соціальний захист різних типів сімей. Водночас формування передумов протиправної поведінки неповнолітніх у сімейному оточенні пов'язане зі складними життєвими обставинами їхніх рідних, порушенням струк-

тури сім'ї та негативним психологічним кліматом у сім'ях, хибною педагогічною позицією батьків і неадекватним стилем сімейного виховання, низькою батьківською компетентністю загалом, нехтуванням проблемами та потребами дитини, наявністю криміногенного досвіду в батьків або інших членів сім'ї, вживанням батьками алкоголю та різного виду психоактивних речовин (Бесєдін, 2002). Тому постає питання щодо соціального контролю, супроводу та надання соціальної підтримки вразливим верстам населення, а саме сім'ям, які опинилися в складних життєвих умовах, а їхні діти вчинили кримінальне правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

За останні роки підготовлено низку наукових праць, де розкрито різні аспекти особливості підтримки батьків неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом. Але автори приділяють тільки однієї складовій частині такої діяльності. Так, основними напрямками, що досліджувалися, були соціальна профілактика жорстокого поводження з дітьми серед батьків підлітків, які перебувають у конфлікті із законом (Журавель, 2017), сімейне неблагополуччя як чинник формування девіантної поведінки підлітків (Кучерявенко, 2006), чинники ризику кримінальних правопорушень неповнолітніми (Лісова, 2019), причини соціальної дезадаптації неповнолітніх, які пов'язані із сім'єю (Мушкевич, 2017), вплив неблагополучних сімей на формування делінквентної поведінки у дітей (Павлик, 2001; Ткачева, 2018), ставлення сім'ї до неповнолітніх як ризик вчинення кримінального правопорушення (Бесєдін, 2002), зміст соціальної роботи із сім'ями (Градецька, 2010), форми та методи підтримки батьків (Клішевич, 2011; Чернуха, 2012; Шумна, 2011), роль громади в соціальній підтримці батьків (Алексєєнко, 2020).

Вивчення літератури дає підставу стверджувати, що в ситуаціях, коли неповнолітній перебуває в конфлікті із законом, важливо не тільки здійснювати корекційну та профілактичну роботу з ним, але й організувати та забезпечити соціальну підтримку його батьків чи осіб, що їх замінюють. Особливу увагу треба приділити комплексному підходу до вирішення цього питання.

Мета статті полягає в аналізі видів, форм і методів соціальної підтримки батьків підлітків, які перебувають у конфлікті із законом.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Соціальна підтримка сімей є невід'ємною складовою частиною суспільного життя. У наукових дослідженнях визначаються «суспільне піклування» та «християнська благодійність», а механізми сприяння родині класифікуються за рівнем опори на суб'єктність сім'ї в суворій ієрархії: державна турбота, соціальний захист, соціальна підтримка. Серед інших механізмів – забезпечування, обслуговування, піклування тощо. Серед характеристик відсутності соціальної рівноваги родини, що має дітей, виділяються такі: наявність у родині стійких проблем її соціальної життєдіяльності, які сприймаються нею та кожним її членом як

неподоланні бар'єри; оцінка сім'єю власних проблем як таких, які не можна подолати самотійно, без зовнішнього впливу; високий рівень потреби родини в системній допомозі різних соціальних інститутів, підтримка яких досить часто є єдиною умовою розв'язання сімейних проблем; відсутність балансу між соціальними потребами сім'ї і можливостями їх задоволення відповідно до запитів та інтересів кожного з її членів тощо (Кучерявенко, 2006; Мушкевич, 2017; Скіпальська, Лях, Клішевич, 2021).

Варто підкреслити, що інші науковці висловлюють схожі ідеї щодо змісту соціальної підтримки батьків, у тому числі соціально-педагогічної, зокрема батьків неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом.

Дослідження науковців засвідчили, що наявність у батька, матері, брата чи сестри неповнолітнього судимості або притягнення членів сім'ї до кримінальної чи адміністративної відповідальності є значним чинником ризику для вчинення правопорушень серед підлітків, а серед причин, пов'язаних із сім'єю дитини, які призводять до її соціальної дезадаптації, виділяють такі: безпосереднє залучення дитини до кримінальної діяльності, виховання її в дусі асоціальних орієнтирів; жорстоке поводження з дитиною, вчинення щодо неї насильницьких дій, жорсткі методи виховання; недостатня увага з боку батьків до дитини, її виховання, задоволення її потреб; нехтування її інтересами; відсутність у сім'ї матеріальних умов для повноцінного розвитку, життєдіяльності та виховання дитини; виховання дитини педагогічно некомпетентними особами (наприклад, старшими дітьми), а також особами, що мають обмежені можливості педагогічного впливу на дитину (літні люди, сусіди, знайомі тощо); перенесення дорослими на дитину агресії, спричиненої якимись іншими проблемами; залучення дитини до конфліктів між батьками, конкуренція між ними через дитину та за дитину, атмосфера емоційного напруження, взаємної неприязні; неадекватний стиль виховання та порушення педагогічної позиції батьків у благополучних сім'ях (гіперпротекція, гіпоопіка, емоційне нехтування дитиною, намагання відкупитися від дитини тощо); неприйняття вікових змін у дитині в підлітковому віці – ігнорування батьками вікових потреб підлітка, висування вимог до його поведінки та використання прийомів виховання,

що не відповідають конкретному віку (Беседін, 2002; Градецька, 2010; Юзікова, 2016)

Наслідком впливу вказаних причин можуть бути незадовільнені фізичні та соціальні потреби дитини, формування в неї асоціальних орієнтирів і стереотипів делінквентної поведінки, загальна невихованість, педагогічна занедбаність, відставання у фізичному, психічному та культурному розвитку, посилення загальної тривожності й агресивності дитини, формування комплексу неповноцінності, заниженої самооцінки, невпевненості в собі, низький авторитет батьків для дитини, пошук нею зразків для наслідування поза сім'єю, пошук дитиною захисту та підтримки в компанії однолітків або у сторонніх дорослих, бажання самоствердитися, привернути до себе увагу ризикованими, зокрема делінквентними, вчинками (Дворкова, 2010).

Загострення проблем сімейного неблагополуччя на загальному тлі убогості та постійної потреби, моральна та соціальна деградація, яка відбувається в сім'ях, розлучення батьків призводять до вкрай негативних наслідків. Дослідження показують, що частіше неповнолітні злочинці виховувались у неблагополучних сім'ях. Це прояви неповаги батьків до дітей, жорстокість стосовно них, демонстративна байдужість, пияцтво.

Неблагополучною може бути сім'я не тільки малозабезпечена, а й з високим рівнем достатку. Що ж до статистики, то нині в середньому 32 дитини на день (на рік близько 12 тис.) стають сиротами при живих батьках. Загалом в Україні родинної опіки не мають 2,5 млн дітей. Близько 40% неповнолітніх злочинців походять із неповних сімей, 5% взагалі не знали батьків. Окрім того, кількість сімей, що розпадаються, постійно зростає. Це призводить до того, що діти почуваються у своїй сім'ї непотрібними, чужими, починають шукати контактів поза родиною та, на протигагу їй, перекладають негативний досвід і накопичену озлобленість на оточуючих (Кучерявенко, 2006).

Також неповнолітні переймають звички та модель своєї майбутньої поведінки від батьків у побутових ситуаціях, в яких вони перебувають. У таких сім'ях батьки можуть зловживати алкоголем, наркотиками, займатися проституцією. У них відсутні будь-які моральні цінності та культурні устої. Психічні розлади дітей

істотно є результатом і спадщиною відповідної поведінки та життя їхніх батьків – алкоголіків, наркоманів. Деякі сполучення психічних розладів і соціально-психологічної деформації особистості пояснюються тим, що причини патологічного розвитку особистості неповнолітніх криються в асоціальності та аморальності батьків (Дворкова, 2010; Логвінова, 2009; Мушкевич, 2017; Liakh, Spirina, Aliksieienko, 2020).

Тому особлива увага, в контексті криміногенних особистісних факторів, має бути спрямована на такі сім'ї: сім'ї з дітьми, в яких батьки у зв'язку з тривалою хворобою не можуть виконувати належним чином свої батьківські обов'язки; сім'ї, де триває процес розлучення батьків та вирішується спір між матір'ю та батьком щодо місця проживання дітей, участі в їх вихованні; сім'ї з дітьми, де батьки ухиляються від виконання батьківських обов'язків; сім'ї, діти в яких перебувають в інтернатних закладах (окрім спеціальних та спеціалізованих), або де є ризик влаштування дітей до таких інтернатних закладів за заявою батьків у зв'язку з неспроможністю задовольнити потреби дітей; сім'ї, в яких було скоєне фізичне, психологічне, сексуальне, економічне насильство над дітьми, жорстоке поводження з ними або існує реальна загроза його вчинення; сім'ї, в яких діти систематично самовільно залишають місце постійного проживання; сім'ї, діти шкільного віку в яких не зараховані для навчання до загальноосвітніх навчальних закладів або систематично без поважних причин пропускають навчальні заняття (Беседін, 2002; Клішевич, 2011; Логвінова, 2009; Павлик, 2001).

Окрім того, на ризик вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми впливає байдужість батьків до життя своєї дитини і обмеження часу та тем для спілкування (Павлик, 2001).

Отже, фундаментальною соціальною одиницею є сім'я. В її середині створюються свої неповторні стосунки. Учасники сімейного мікросоціуму постійно впливають, взаємодіють з іншими членами родини. Саме в сім'ї відбувається формування базових навичок, ставлення до інших членів суспільства та соціуму загалом, формування особистих якостей, моральності та принципів.

Тому вкрай важливим є раннє виявлення дітей, які схильні до правопорушень, та раннє

втручання з метою профілактики та недопущення ситуацій, коли вони вступають у конфлікт із законом, підсилюючи виховну компетентність їхніх батьків, зменшуючи чинники, що спричинюють вразливість такої сім'ї, та допомагаючи вийти зі складної життєвої ситуації.

Зміст соціальної підтримки батьків полягає у створенні груп підтримки для сімей (групова робота), підвищенні обізнаності батьків із різних соціальних питань (зокрема, як навчитися встановлювати дружні стосунки з іншими, виражати свої почуття й емоції, поважати відмінності), проведенні оцінки потреб батьків і дітей, проведенні інформаційних сесій, аналізі потреб шкільної спільноти, співпраці з іншими інститутами, створення «каталогу спільноти» – місцевих установ поблизу закладу (Алексеєнко, 2002; Журавель, 2014; Лях, Чечко, 2015).

Соціальна підтримка має бути спрямована на запобігання сімейних проблем і формування соціальної відповідальності батьків через створення спеціальних консультативних пунктів, батьківських шкіл, курсів батьківської компетентності. Це передбачає певну діяльність, наприклад, організацію сімейного свята, координацію дій різних відомств і служб у розв'язанні проблем конкретної сім'ї, забезпечення батьків інформацією з різних питань соціального захисту, що проводиться у формі консультування (Павлик, 2001; Шумна, 2011; Чернуха, 2012).

Одним із важливіших аспектів, на наш погляд, є потреба інформувати батьків про поведінку неповнолітніх поза перебування в сім'ї. Буде доречно більш активно застосовувати повідомлення батьків про факт вчинення правопорушення дітьми, з одночасною вказівкою на те, що до них може бути застосовано покарання, передбачене ст. 184 Кодекс України про адміністративні порушення в разі продовження протиправної поведінки неповнолітнім.

До числа заходів впливу, якими можна доповнити ст. 24-1 КУАП, на допомогу батькам підлітків, які перебувають у конфлікті із законом, доцільно додати й такий, як обмеження доступу до розважальних закладів після 21 години, обмеження дозвілля та встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, що полягатиме в забороні відвідування певних місць, використання певних форм дозвілля, зокрема пов'язаних з управлінням механічним

транспортним засобом, обмеження перебування поза місцем проживання протягом певного часу доби, виїзду в інші місцевості без дозволу спеціалізованого державного органу, обов'язок з'являтися для реєстрації, оприлюднення інформації про вчинення адміністративного проступку неповнолітнім, що є формою зовнішнього осуду протиправної діяльності неповнолітнього, зобов'язання відвідувати навчальні програми правоохоронного спрямування зі встановленням днів, тривалості та часу початку і закінчення занять, а також установ (Логвінова, 2009; Градецька, 2010).

Ми також поділяємо позицію тих авторів, які вважають, що соціальний педагог закладу освіти спільно з батьками має сприяти усуненню таких чинників шкільного середовища: низький рівень безпеки школи (доступ на територію школи сторонніх осіб, продаж на території школи психоактивних речовин тощо); надмірно жорсткі вимоги до успішності навчання; застосування стосовно учнів надмірних дисциплінарних санкцій; практика стигматизації і таврування тих, хто відстає в навчанні та поведінці; високий рівень конкуренції між учнями; незалучення учнів до соціально корисної діяльності та позаурочних чи позашкільних заходів; низький рівень успішності в навчанні; погані стосунки з педагогами та/або однолітками; цькування дитини однолітками; сформоване в дитини негативне ставлення до навчання, школи загалом, відсутність бачення дитиною свого майбутнього (Градецька, 2010; Шумна, 2011; Чернуха, 2012)

Також частиною соціальної підтримки батьків є усунення соціальним педагогом чинників негативного впливу однолітків. Вплив ровесників на формування протиправної поведінки проявляється згодом, після того, як вступають у дію особистісні та родинні чинники, коли дитина дорослішає. У неформальному середовищі однолітків формування передумов протиправної поведінки, на нашу думку, пов'язане з наявністю в ньому осіб, яким властива протиправна поведінка, та груп однолітків асоціальної й антисоціальної спрямованості, недоступністю для них соціально позитивних неформальних груп, конфліктами між підлітковими угрупованнями, доступністю для неповнолітніх засобів девіантної поведінки, надмірним тиском на неповнолітніх їх групи

або, навпаки, їх ігноруванням із боку правоохоронних органів та громадськості.

Ще батькам важливо усвідомлювати вплив чинників громади на формування протиправної поведінки їхніх дітей. Основними із цієї групи чинників є обмежені ресурси для відпочинку, змістовного та активного дозвілля, здобуття професійних навичок, духовного розвитку та/чи медичної допомоги для неповнолітніх, високий рівень злочинності в районі проживання дитини, доступність алкоголю та наркотиків, популяризація психоактивних речовин.

Чим більша кількість чинників мають вплив на дитину, тим вищий ризик вчинення нею правопорушення. Більше того, вивчення комбінацій таких чинників та їх взаємозв'язку не тільки підвищує спроможність суб'єктів, що надають соціальні послуги та працюють із цією категорією, передбачати ризик скоєння майбутніх правопорушень, але й допомагає краще зрозуміти поведінку дитини, її модель, основні причини, намір, мотивацію змінюватись, щоб соціально-виховна робота була максимально ефективною.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, процес соціальної підтримки батьків неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, складається з таких етапів: 1) встановлення контакту з дитиною та її сім'єю, мотивування їх до співпраці й роботи над проблемами дитини; 2) здійснення комплексної оцінки потреб дитини та сім'ї; 3) розроблення плану соціально-педагогічної підтримки сім'ї дитини; 4) контроль за поведінкою дитини, за дотриманням нею умов звільнення від покарання, норм моралі та права, угоди щодо співпраці; 5) психологічна та педагогічна реабілітація дитини; 6) формування сприятливого

соціального-педагогічного середовища довкола дитини; 7) соціальна реінтеграція та реадаптація дитини; 8) оцінка процесу і результативності соціально-педагогічної підтримки.

Важливо, що більшість учених розглядають соціальну підтримку батьків неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, у контексті вирішення професійно значущих завдань, що поступово ускладнюються та сприяють оволодінню батьками діловими, особистісними, комунікативними та моральними якостями, сприяють розвитку їхньої виховної компетентності тощо.

Послуги таким сім'ям мають надаватися насамперед відповідно до виявлених криміногенних чинників ризику. Передбачається, що основні ресурси в межах втручання мають бути спрямовані на першочергові потреби дитини та її родини, безпосередньо пов'язані з кримінальною поведінкою. Серед прикладів криміногенних чинників, які вимагають такого першочергового втручання, можна зазначити антисоціальні настрої, цінності та переконання дитини, низький рівень контролю емоцій, спілкування з однолітками, які залучені до кримінальної діяльності, вживання психоактивних речовин, насильство в сім'ї (Журавель, 2017).

Ефективним варіантом роботи з батьками є використання відновлювальних соціальних технологій. Це вид соціальних технологій, спрямованих на відновлення попереднього (нормального) стану людини, порушеного внаслідок негативного впливу соціального середовища, соціальної дезадаптації, девіантної та ризикованої поведінки, вчиненого злочину тощо. Саме цей напрям має пріоритетне значення в наших подальших дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Liakh T., Spirina T., Aliksieienko T. Recommendations on social support to families affected by HIV/AIDS. *Society, Integration, Education. Proceedings of the International Scientifical Conference*. 2020. No. 4. P. 279–284. URL: <https://doi.org/10.17770/sie2020vol4.4944> (date of access: 25.11.2021).
2. Алексєєнко Т.Ф. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах. Український соціум. Київ, 2002. 143 с.
3. Бєседін А.А. Дисфункціональна сім'я як чинник девіантної поведінки неповнолітніх : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.03. Харків, 2002. 180 с.
4. Градецька Н.М. Сім'я як суб'єкт запобігання злочинності неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 20 с.
5. Дворкова А.В. Соціальні фактори формування злочинної поведінки неповнолітніх жіночої статі. *Часопис Київського університету права*. 2010. Вип. 5. С. 117–125.
6. Журавель Т.В. Соціальна профілактика жорстокого поводження з дітьми серед батьків підлітків, які перебувають у конфлікті із законом. *Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії* : матеріали XIII міжн. наук.-практ. інтернет-конф., м. Переяслав-Хмельницький, 29–30 листопада 2014 р. Переяслав-Хмельницький, 2014. С. 140–142.

7. Караман О.Л. Теорія і методика соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2013. 44 с.
8. Клішевич Н.А. Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина ХХ - початок ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2011. 20 с.
9. Кучерявенко Л.В. Сімейне неблагополуччя як чинник формування девіантної поведінки підлітків. *Громадянське суспільство та проблеми становлення особистості* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2006. Вип. 1. С. 76–81.
10. Лісова Н. Проблемні аспекти злочинності неповнолітніх. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (111). С. 61–67.
11. Логвінова М.В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків (осіб, які їх замінюють) за правопорушення, вчинені неповнолітніми : монографія. Івано-Франківськ, 2009. 225 с.
12. Мушкевич М.І. Моделі організації психологічного супроводу сімей, які мають проблемних дітей. *Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету*. 2017. Вип. 8. С. 183–190.
13. Павлик О.М. Вплив сім'ї на порушення поведінки у підлітків. *Невротичні розлади та порушення поведінки у дітей та підлітків* : матеріали наук.-практ. конф. Харків, 2001. С. 74–75.
14. Скіпальська Г., Лях Т., Клішевич Н. Аналіз зарубіжних практик протидії домашньому насильству в період пандемії COVID-19. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2021. № 2 (49). С. 192–197. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.49.192-197> (дата звернення: 25.11.2021).
15. Ткачова О.В. Чинники, що впливають на злочинність неповнолітніх. *Молодий вчений*. 2018. № 11 (2). С. 929–932.
16. Чернуха Н.М. Категорія соціально-педагогічної підтримки: теорія і практика. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 6. С. 179–182.
17. Чечко Т., Лях Т. Сутність соціально-педагогічної підтримки особистості. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці : ЧНУ, 2015. Вип. 739 : Педагогіка та психологія. С. 207–214.
18. Шумна Л.П. Поняття та види соціальної підтримки. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. ПРАВО*. 2011. Вип. 17. С. 119–125.
19. Юзікова Н.С. Злочинність неповнолітніх: особливості, сучасні тенденції та заходи запобігання і протидії їй : монографія. Дніпро : Біла К.О., 2016. 510 с.

REFERENCES:

1. Aliksieienko, T.F. (2002). Vychovnyi potentsial simi v suchasnykh umovakh. Ukrainskyi sotsium [The educational potential of the family in modern conditions. Ukrainian society]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Besiedin, A. A. (2002). Dysfunktsionalna simia yak chynnyk deviantnoi povedinky nepovnlitnykh [Dysfunctional family as a factor in deviant behavior of minors] : dys... kand. sotsiol. nauk : 22.00.03. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Chechko, T., Liakh, T. (2015). Sutnist sotsialno-pedahohichnoi pidtrymky osobystosti [The essence of socio-pedagogical support of the individual]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Pedahohika ta psykhologhiia*. (Vols. 739), (pp. 207–214). Chernivtsi [in Ukrainian].
4. Chernukha, N. M. (2012). Katehoriia sotsialno-pedahohichnoi pidtrymky: teoriia i praktyka [Category of socio-pedagogical support: theory and practice]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina»*. (Vols. 6), (pp. 179–182). Khmelnytsky [in Ukrainian].
5. Dvorkova, A.V. (2010). Sotsialni faktory formuvannia zlochynnoi povedinky nepovnlitnykh zhinochoi stati. [Social factors in the formation of criminal behavior of female minors]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. (Vols. 5), (pp. 117–125). Kharkiv [in Ukrainian].
6. Hradetska, N. M. (2010). Simia yak subiekt zapobihannia zlochynnosti nepovnlitnykh [The family as a subject of juvenile delinquency prevention] : avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
7. Karaman O. L. (2013). Teoriia i metodyka sotsialno-pedahohichnoi roboty z nepovnlitnyimi zasudzhenymy v penitentsiarnykh zakladakh Ukrainy [Theory and methods of socio-pedagogical work with juvenile convicts in penitentiary institutions of Ukraine] : avtoref. dys. ... dokt., ped. nauk : 13.00.05. Luhansk [in Ukrainian].
8. Klishevych, N. A. (2011). Sotsialno-pedahohichna robota z pidlitkami iz delinkventnoiu povedinkoiu (druga polovyna XX – pochatok XXI st.) [Socio-pedagogical work with adolescents with delinquent behavior (second half of XX – early XXI century)] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.05. Kyiv [in Ukrainian].
9. Kucheriavenko, L.V. (2006). Hromadianske suspilstvo ta problemy stanovlennia osobystosti. *Simeine neblahopoluchchia yak chynnyk formuvannia deviantnoi povedinky pidlitkiv [Family unhappiness as a factor in the formation of deviant behavior of adolescents]*. Kryvyi Rih : Vydavnychiy dim [in Ukrainian].
10. Liakh T., Spirina T., Aliksieienko T. Recommendations on social support to families affected by HIV/AIDS. *Society, Integration, Education. Proceedings of the International Scientifical Conference*. 2020. No. 4. P. 279–284. URL: <https://doi.org/10.17770/sie2020vol4.4944> (date of access: 25.11.2021).

11. Lisova, N. (2009). Problemni aspekty zlochynnosti nepovnitnikh [Problematic aspects of juvenile delinquency]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. (Vols. 2), (pp. 61–67). Kyiv [in Ukrainian].
12. Lohvinova, M.V. (2009). Tsyvilna ta simeino-pravova vidpovidalnist batkiv (osib, yaki yikh zaminiuiut) za pravoporushennia, vchyneni nepovnitnimy [Civil and family law liability of parents (persons replacing them) for offenses committed by minors] : monohrafiia. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
13. Mushkevych, M.I. (2017) Modeli orhanizatsii psykhologichnoho suprovodu simej, yaki maiut problemnykh ditei [Models of organization of psychological support of families with problem children.] *Zbirnyk naukovykh prats RDHU*. (Vols. 8), (pp. 183–190). Rovno [in Ukrainian].
14. Pavlyk, O.M. (2001). Nevrotychni rozlady ta porushennia povedinky u ditei ta pidlitkiv. *Vplyv sim'i na porushennia povedinky u pidlitkiv [Influence of family on behavioral disorders in adolescents]*. (Pp. 74–75) Kharkiv [in Ukrainian].
15. Shumna, L.P. (2011). Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody. PRAVO. *Poniattia ta vydy sotsialnoi pidtrymky [Concepts and types of social support]*. (Vols. 17), (pp. 119–125). Kharkiv [in Ukrainian].
16. Skipalska H., Liakh T., Klishevych N. Analiz zarubizhnykh praktyk protydii domashnomu nasylstvu v period pandemii COVID-19. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. 2021. № 2 (49). S. 192–197. <https://doi.org/10.24144/2524-0609.2021.49.192-197> (data zvernennia: 25.11.2021) [in Ukrainian].
17. Tkachova, O.V. (2018). Molodyi vchenyi. *Chynnyky, shcho vplyvaiut na zlochynnist nepovnitnikh [Factors influencing juvenile delinquency]*. (Vols. 11), (pp. 929–932). L'viv [in Ukrainian].
18. Yuzikova, N.S. (2016). Zlochynnist nepovnitnikh: osoblyvosti, suchasni tendentsii ta zakhody zapobihannia i protydii yii [Juvenile delinquency: features, current trends and measures to prevent and combat it]. Dnipro : Bila K.O. [in Ukrainian].
19. Zhuravel, T.V. (2014). Problemy ta perspektyvy rozvytku nauky na pochatku tretoho tysiacholittia u krainakh Yevropy ta Azii. *Sotsialna profilaktyka zhorstokoho povodzhennia z ditmy sered batkiv pidlitkiv, yaki perebuvaiut u konflikti iz zakonom. [Social prevention of child abuse among parents of adolescents in conflict with the law]*. Pereiaslav-Khmelnitskyi [in Ukrainian].

УДК 378:364.62

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.2>

Віта ГРИЦАНЮК

кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, управління та суспільних наук, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська 35, м. Львів, Україна, 79007

ORCID: 0000-0001-7066-0600

Емілія КОСТИШИН

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, управління та суспільних наук, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська 35, м. Львів, Україна, 79007

ORCID: 0000-0002-3890-6831

Вікторія ЛОГВИНЕНКО

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи, управління та суспільних наук, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська 35, м. Львів, Україна, 79007

ORCID: 0000-0001-9273-1983

Бібліографічний опис статті: Грицанюк, В., Костишин, Е., Логвиненко, В. (2021). Деякі аспекти формування гендерної компетентності майбутніх фахівців соціальної роботи. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 11–18, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.2>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

З огляду на утвердження в демократичних державах гуманістичних цінностей, які передбачають дотримання соціальної справедливості та рівні умови в реалізації прав та можливостей усіх членів суспільства, зростає значення гендерного підходу в професійній діяльності фахівців різних галузей. Для цього заклади вищої освіти мають забезпечувати гендерний компонент у професійній підготовці спеціалістів. Метою статті є теоретичне обґрунтування особливостей формування гендерної компетентності майбутніх соціальних працівників. Відповідно для досягнення мети були використані загальнонаукові методи пізнання.

У статті актуалізовано необхідність формування гендерної компетентності в майбутніх фахівців соціальної роботи та використання для цього комплексного підходу. На основі аналізу наукової літератури з'ясовано зміст та структуру поняття «гендерна компетентність соціального працівника». Зазначено, що сучасний соціальний працівник має володіти гендерною чутливістю та гендерною лояльністю, а в певних професійних ситуаціях, виступаючи як агент соціальних змін, має проявляти й навички гендерної трансформації.

Обґрунтовано необхідність формування гендерної компетентності майбутніх фахівців соціальної сфери через запровадження наскрізного гендерного підходу до освітнього процесу, важливе місце в якому належить спеціалізованим навчальним дисциплінам, які розкривають прикладні аспекти гендерної рівності. Розкрито зміст навчального курсу «Гендерні аспекти соціальної роботи», що читається у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності і дає розуміння гендеру як соціального конструкту, здатність помічати та оцінювати ситуацію гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності клієнтів, давати оцінку гендерно-дискримінаційним практикам, із метою їх уникнення в професійній діяльності, формує навички конструктивного розв'язання гендерних проблем і потенційних конфліктів, які виникають під час роботи.

Ключові слова: гендерна компетентність, фахівець соціальної роботи, професійна діяльність, гендерна рівність, заклад вищої освіти.

Vita HRYTSANIUK

PhD in Political Science, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Work, Management and Social Sciences, Lviv State University of Life Safety, 35 Kleparivska str., Lviv, Ukraine, 79007

ORCID: 0000-0001-7066-0600

Emilia KOSTYSHYN

PhD in History, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Work, Management and Social Sciences, Lviv State University of Life Safety, 35 Kleparivska str., Lviv, Ukraine, 79007

ORCID: 0000-0002-3890-6831

Viktoriia LOHVYENENKO

PhD in Philosophy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Work, Management and Social Sciences, Lviv State University of Life Safety, 35 Kleparivska str., Lviv, Ukraine, 79007

ORCID: 0000-0001-9273-1983

To cite this article: Hrytsaniuk, V. & Kostyshyn, E. & Lohvynenko, V. (2021). Deiaki aspekty formuvannya hendernoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoi roboty [Some aspects of forming gender competence among future specialists of the social work]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 11–18, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.2>

SOME ASPECTS OF FORMING GENDER COMPETENCE AMONG FUTURE SPECIALISTS OF THE SOCIAL WORK

Given the establishment of humanistic values in democracies, which provide for the observance of social justice and equal conditions which allow realizing the rights and opportunities of all members of society, the importance of a gender approach in the professional activities of professionals in various fields is growing. Higher education institutions must provide a gender component in the training of specialists. Theoretical substantiation of the peculiarities of the formation of future social workers' gender competence is the purpose of the article. Accordingly, to achieve it there were used general scientific methods of cognition.

The article highlights the need for the formation of gender competence in future professionals in social work and the use of this integrated approach. Based on the analysis of the scientific literature, the content and structure of the concept of "Gender competence of a social worker" are clarified. Here is stated that a modern social worker must have gender sensitivity and gender loyalty. Moreover, in some professional situations, they must show the skills of gender transformation acting as an agent of social change.

Here is substantiated the necessity of forming gender competence of future specialists in the social sphere using the introduction of a cross-gender approach to the educational process, in which an important place belongs to specialized disciplines that reveal the applied aspects of gender equality. The content of the training course "Gender aspects of social work", taught at the Lviv State University of Life Safety, is revealed. This discipline gives social workers an understanding of gender as a social construct, provides the ability to notice and assess the situation of gender inequality in various spheres of life of clients. Future social workers will also be able to evaluate gender-discriminatory practices to avoid them in their professional activities; develop skills for constructive resolution of gender issues and potential conflicts which arise during the working process.

Key words: *gender competence, social work specialist, professional activity, gender equality, institution of higher education.*

Актуальність проблеми. Нині демократичне світове співтовариство консолідує зусилля для досягнення гендерної рівності. Україна активно включається в цей процес і долучається до міжнародних проєктів. Зокрема, у вересні 2020 р. наша держава отримала офіційний статус учасниці «Партнерства Біарріц» – міжнародної ініціативи, метою якої є об'єднання зусиль та посилення відповідальності задля утвердження рівних можливостей

для жінок і чоловіків («Україна стала повноправною учасницею», 2020).

Згідно з планом заходів із реалізації «Партнерства Біарріц», Міністерство освіти і науки України визначено відповідальним виконавцем низки зобов'язань, зокрема забезпечення наскрізності принципів гендерної рівності в освіті. Це передбачає розробку й затвердження Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 р. та плану заходів з її

реалізації, запровадження антидискримінаційної експертизи освітнього контенту та гендерний аудит закладів освіти (Про затвердження плану, 2020). Слід зауважити, що МОН України вже тривалий час здійснює просвітницьку діяльність із питань гендерної рівності відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків», впроваджуючи гендерне виховання та гендерну компетентність у структуру професійної компетентності здобувача вищої освіти.

Вищезазначене зобов'язує заклади вищої освіти забезпечувати гендерний компонент у професійній підготовці спеціалістів, що особливо актуально для майбутніх соціальних працівників, адже він є складником їхньої професійної компетентності. Стандартом вищої освіти з підготовки бакалавра спеціальності 231 «Соціальна робота» визначено, що до фахової компетентності соціального працівника належить «здатність до надання допомоги та підтримки клієнтам із врахуванням їх індивідуальних потреб, вікових відмінностей, гендерних, етнічних та інших особливостей». (Стандарт вищої освіти, 2019). У процесі вирішення будь-яких проблем соціальні працівники стикаються з дискримінаційними практиками, де важливе місце посідає чинник статі, що посилює прояви соціальної несправедливості. Кваліфіковані фахівці мають розуміти неефективність традиційних патріархальних стосунків між жінками і чоловіками та створювати новий простір, який базується на ідеї гендерної рівності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Нині набуття гендерної компетентності фахівцями, як зазначає І. Стражнікова (2018), є необхідним із погляду не лише професійного розвитку і вдосконалення, а й функціонування та взаємодії із сучасним суспільством. Дослідниця, здійснивши аналіз поглядів вітчизняних та закордонних вчених щодо гендерного виховання молоді як соціально-педагогічної проблеми, виявила спільне й відмінне в методології гендерної педагогіки, механізмах реалізації гендерного підходу в освітньому просторі. Т. Шевченко (2017) провела детальний аналіз змісту поняття «гендерна компетентність»; аналізуючи праці відомих вчених, вона дійшла висновку, що у визначеннях багатьох із них домінує позиція, що основою структури гендерної компетентності особистості

є відповідні мотиви і цінності, знання і уміння. У дослідженнях сучасних науковців проблема гендерної компетентності значною мірою розглядається в контексті освіти. Зокрема, Л. Шлєїна (2019) вважає, що гендерна компетентність викладача закладу вищої освіти допомагає звільненню його професійного бачення від статоворольових стереотипів як специфічних і важливих бар'єрів виховання особистості здобувача вищої освіти, допомагає концентрувати увагу на реальних здібностях здобувача незалежно від статі. Проблему фахової підготовки майбутніх соціальних працівників та формування їхньої готовності до здійснення гендерно чутливої професійної діяльності вивчає О. Гончаренко (2020). Також важливість формування гендерної компетентності соціальних працівників у своїх працях обґрунтовують О. Карагодіна, Т. Семигіна, А. Ярошенко, зазначаючи, що соціальні працівники повинні бути здатними належним чином артикулювати гендерні проблеми та мати високий рівень гендерної компетентності (Карагодіна & Семигіна, 2021; Семигіна & Ярошенко, 2020). Наголошуючи на важливості імплементації гендерного підходу в підготовку соціальних працівників, розглядають підходи до гендерного аналізу навчально-методичних матеріалів для використання в соціальній роботі (Ярошенко & Семигіна, 2019).

Також проблемою впровадження гендерного підходу в практику соціальної роботи займаються такі науковці, як С. Гришак, Г. Корінна, О. Кравченко, О. Луценко, Н. Маркова, Л. Харченко, Л. Яценко та ін.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є теоретичне обґрунтування особливостей формування гендерної компетентності майбутніх соціальних працівників. Відповідно до зазначеної мети поставлено такі завдання:

- з'ясувати сутність поняття «гендерна компетентність» фахівця соціальної роботи;
- розкрити зміст навчальної дисципліни «Гендерні аспекти соціальної роботи» та важливість її вивчення для формування гендерної компетентності майбутніх соціальних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нові виклики, які ставить перед нами сьогодні, зумовлюють необхідність формування гендерної компетентності в майбутніх фахівців соціальної роботи. Нині під поняттям «гендерна компетентність» розуміють досить

широкий комплекс характеристик, який передбачає сукупність знань, соціально-психологічну характеристику особи, професійну якість, інтегральну характеристику діяльності, здатність усвідомлено діяти задля гендерної рівності (Семигіна, Ярошенко, 2020: 32). Можна стверджувати, що ця компетентність передбачає інтегровану сукупність знань, цінностей, умінь щодо утвердження рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків, запровадження та застосування гендерного підходу в усі сфери життєдіяльності. Від соціальних працівників очікується, що в професійній діяльності вони зможуть ідентифікувати прояви гендерної нерівності, протистояти сексизму в різних сферах життєдіяльності та й самі не створюватимуть ситуацій гендерної нерівності. Структура гендерної компетентності соціального працівника має передбачати змістовний, рефлексивний і організаційний компоненти.

Змістовний компонент включає в себе знання питань гендерного законодавства, положень та сутності гендерного підходу, обізнаність із сучасними тенденціями та проблемами гендерного розвитку суспільств, розуміння особливостей гендерної соціалізації та механізмів дії гендерних стереотипів, вміння використовувати технологію гендерного аналізу.

Рефлексивний компонент включає в себе особисте ставлення фахівця до різноманітних проблем гендеру в суспільстві. Він передбачає обов'язкову наявність власних поглядів на питання статевої диференціації чоловіків і жінок, високорозвинутої гендерної культури, що проявляється під час вирішення проблем і конфліктів та виражається в поважному ставленні до гендерного різноманіття.

В організаційний компонент включаються уявлення про те, як використовувати гендерний аналіз у своїй роботі, як управляти процесом гендерної соціалізації особистості і навичками щодо його організації. Під час виконання своїх професійних обов'язків фахівець має розпізнавати гендерні аспекти соціальних проблем і знаходити рішення для їх оптимального розв'язання. Сюди також входить вміння будувати свою роботу з клієнтами на основі ідеї рівності людей незалежно від їхньої статі.

Окрім гендерної компетентності, як вважають С. Гришак та О. Гончаренко, в процесі навчання у здобувачів слід формувати й такі про-

фесійно необхідні якості сучасного соціального працівника, як гендерна чутливість та гендерна лояльність (Гончаренко, 2020). Ми погоджуємося з твердженням про важливість у практиці соціальної роботи гендерної чутливості та лояльності, адже вони створюють підґрунтя для нульової толерантності фахівця до будь-яких проявів дискримінації та упередженості. Проте вважаємо, що в певних професійних ситуаціях, виступаючи як агенти соціальних змін, фахівці мають проявляти й навички гендерної трансформації, яку можна розуміти як зміну умов, що лежать в основі гендерної нерівності та перетворення нерівноправних гендерних відносин (Gender Equality, 2021).

Зростаюча роль гендерного чинника в професійній діяльності зумовлює необхідність комплексного підходу до формування гендерної компетентності. О. Карагодіна та Т. Семигіна (2021) пропонують авторську модель гендерної підготовки соціальних працівників у закладах вищої освіти, яка враховує зовнішні і внутрішні контексти. До зовнішніх чинників належать соціально-культурний, політичний, професійний (практичний), академічний (науковий і педагогічний) контексти. Соціально-культурний компонент передбачає усталені соціальні норми, гендерні очікування та стереотипи, політичний – законодавче затвердження норм гендерної рівності та ін., професійний – інституалізацію гендерного підходу у практиці соціальної роботи, формування фахової культури соціальних працівників орієнтованої на протидію дискримінації за ознакою гендеру, академічний – гендерну культуру викладача, використання відповідних педагогічних технологій та теорії гендерної педагогіки, гендерну коректність навчально-методичних матеріалів тощо.

До внутрішніх чинників зазначені автори зараховують середовище закладу освіти, а саме позааудиторну діяльність та навчальні курси, які розкривають гендерні аспекти соціальної роботи. У сфері позааудиторної роботи головними напрямками визначають гендерний мейнстрімінг, гендерний аудит, центр гендерної освіти, а серед навчальних курсів виділяють спеціалізовані дисципліни, як-то: «Гендерні аспекти соціальної роботи», гендерно-тематичні курси («Гендерні студії», «Гендерна соціалізація» і т.п.) та наскрізне використання теорії гендеру в різних навчальних дисциплінах.

Звичайно, найкраще формувати гендерну компетентність в умовах синергії усіх чинників. Проте суспільний розвиток не завжди передбачає синхронний та одновекторний прогрес на усіх рівнях, деякі чинники, наприклад політичні, зазвичай мають випереджувальний характер, але якщо вони не знаходять відгуку в інших суспільних сферах, то мають ризик залишитись формально декларативними. Разом із тим потужні зміни на одній ланці можуть каталізувати й пришвидшувати процеси на інших рівнях. У нашому контексті йдеться про підготовку майбутніх спеціалістів, які вже завтра впливатимуть на соціальні взаємодії і визначатимуть, яким буде наше суспільство. І якщо нині вдасться підготувати фахівців соціальної сфери, які володітимуть гендерною компетентністю, вони зможуть стати каталізатором змін на усіх інших рівнях.

Отже, ми підтримуємо думку багатьох дослідників цієї проблеми щодо запровадження в освітній процес відповідних гендерно орієнтованих дисциплін. Однією з таких навчальних дисциплін у Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності є «Гендерні аспекти соціальної роботи». Цей курс дає розуміння гендеру як соціального конструкту, а також покликаний навчити майбутніх соціальних працівників помічати та оцінювати ситуацію гендерної нерівності в різних сферах життєдіяльності клієнтів, давати оцінку гендерно-дискримінаційним практикам для їх уникнення в професійній діяльності, формувати навички конструктивного розв'язання гендерних проблем і потенційних конфліктів, які виникають під час роботи.

Для того, щоб у майбутній професійній діяльності фахівці змогли ефективно використовувати гендерний підхід, насамперед необхідно сформувавши правильне розуміння цього соціального концепту та ключових термінів, пов'язаних із гендером. Щодо змісту поняття «гендер», воно достатньо висвітлене в різних джерелах, наприклад, Н. Маркова (2019) ґрунтовно описує цей феномен. Чого не можна сказати про поняття «гендерна рівність», якому, як ми вважаємо, необхідно приділити особливу увагу, викладаючи теми, пов'язані з гендерним підходом до діяльності. Цю категорію тлумачать через рівність прав, обов'язків, можливостей жінок і чоловіків. І це вірно. Проте в про-

цесі викладу цього питання здобувачам освіти необхідно акцентувати на тому, що рівність не означає, що жінки та чоловіки стануть однаковими, а лише те, що права, обов'язки та можливості жінок і чоловіків не залежать від того, народилися вони чоловіком чи жінкою. Рівність між жінками і чоловіками має розглядатися як питання прав людини, як передумова та показник сталого розвитку, орієнтованого на людину. Гендерна рівність не є жіночою проблемою, а зачіпає й залучає як жінок, так і чоловіків повною мірою (Gender Equality, 2021). Власне, таке розуміння чи не найкраще узгоджується із сучасним трактуванням соціальної роботи, «яка сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній згуртованості, активізації та звільненню людей. Центральне місце в соціальній роботі посідають принципи соціальної справедливості, прав людини, колективної відповідальності і поваги до різноманітності» (Семигіна, 2020: 89), і саме на таких засадах має відбуватися професійна практика.

Лише збагнувши цінність постулатів гендеру і перевіривши їх у власні переконання, фахівець зможе зрозуміти та ефективно засвоїти проблематику, яка передбачається навчальним курсом. З-поміж тем, які визначені силабусом дисципліни «Гендерні аспекти соціальної роботи» для вивчення, звернемо увагу на кілька ключових.

Отже, опрацьовуючи тему «Гендерні стереотипи та джерела їх відтворення», майбутні фахівці навчаються виявляти й визначати соціальні стереотипи, розуміти глибину їх проникнення в повсякденне життя, віднаходити шляхи подолання таких упереджень. Вивчення теми «Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності» дає розуміння здобувачам вищої освіти про систему суспільних відносин, яка має чітко виражену гендерну структуру: протягом життя чоловіки і жінки виконують різні соціальні ролі (уявлення про те, які ролі є «чоловічими» і «жіночими», формується в процесі соціалізації особистості), отримують різну винагороду і набувають різних соціальних статусів. Біологічні і соціальні фактори, що нашаровуються один на одного, призводять до статистично значущих відмінностей у тривалості життя, структурі зайнятості, визначають варіації взаємовідносин у сім'ї та моделей життєвого призначення. Оскільки гострою темою для українського суспільства є різноманіття

гендерної ідентичності, не менш важливим є формування гендерної лояльності до сексуальних меншин – фахове надання соціальних послуг має ґрунтуватися на засадах гендерної рівності та антидискримінаційних практиках.

Способом просування як ідеалів гендерної рівності, так і трансляції застарілих гендерних стереотипів є засоби масової комунікації. Розглядаючи тему «Гендерні питання у медіа», слід звернути увагу на те, як легко вкорінюється у свідомість людей, сформований у медіа образ «справжнього чоловіка» та «справжньої жінки», а також на прояви сексизму в рекламі, зокрема на такі його різновиди, як еротизація, оречевлення, мачизм та фейсизм. Окреслюючи гендерні стереотипи та інші проблеми в медіа, варто акцентувати на позитивних прикладах попередження сексизму і боротьми з ним у демократичних країнах, а також здійснювати аналіз нормативно-правових актів, які регулюють ці питання в Україні та за кордоном.

У процесі розгляду теми «Гендерні відносини в родині» пропонується широке коло питань стосовно розподілу ролей між жінкою і чоловіком у сім'ї, «легалізація» гендерних стереотипів насильства в родині, шляхи подолання цих стереотипів та становлення егалітарних сімейних відносин. Компетентність соціального працівника в цих питаннях дає розуміння того, що гендерні стереотипи в сім'ї, яка потрапила в складні життєві обставини, породжують безліч проблем, без вирішення яких неможливо покращити якість життя. Особливої уваги вимагає питання домашнього насильства та шляхи його подолання. Перш за все слід розуміти, що жертви насильства, як правило, перебувають під впливом гендерних стереотипів, що й визначає їх поведінку, а відтак сприйняття домашнього насильства як норми. Вважаючи себе винними вони не розуміють порушення їхніх прав, часто не знають, куди звернутися по допомогу. У цьому випадку завданням соціаль-

ного працівника є донесення інформації клієнтам про те, що насильством є все те, що принижує честь та гідність особи.

Тема «Гендерні відносини в економічній сфері» розкриває вплив гендерних стереотипів на сферу зайнятості. Аналізується вплив горизонтальної та вертикальної сегрегації на становлення та посилення в суспільстві нерівності між чоловіками і жінками, що призводить до різниці в оплаті праці і є однією з найпоширеніших форм дискримінації жінок на ринку праці.

Отже, засвоївши відповідні матеріали курсу «Гендерні аспекти соціальної роботи», майбутні фахівці навчатися використовувати отримані знання на практиці, зокрема бачити гендерні стереотипи та дискримінаційні практики, що по-різному впливають на становище жінок і чоловіків у сучасному суспільстві, з урахуванням гендерного підходу критично оцінювати ефективність реалізації соціальної політики в територіальних громадах, сприяти впровадженню антидискримінаційних практик у роботі соціальних служб.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, слід зазначити, що впровадження професійної діяльності в соціальній сфері на засадах гендерної культури є вимогою часу. Це вимагає сформованої гендерної компетентності у фахівців соціальної роботи і володіння ними не лише гендерною чутливістю та лояльністю, а й навичками гендерної трансформації. Сформувати компетентність у майбутніх соціальних працівників щодо питань гендеру можна через запровадження наскрізного підходу до освітнього процесу, важливе місце в якому належить спеціалізованим навчальним дисциплінам, які розкривають прикладні аспекти гендерної рівності. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в обґрунтуванні впровадження гендерної проблематики в блок дисциплін професійної підготовки та вивченні проблем формування гендерної культури викладачів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гончаренко О.В. Фахова підготовка майбутніх соціальних працівників до гендерно чутливої соціальної роботи. *Вісник післядипломної освіти. Серія : Педагогічні науки.* 2020. Вип. 12 (41). С. 63–76.
2. Карагодіна О.Г., Семигіна Т.В. Гендерна освіта у підготовці соціальних працівників. *Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук* : монографія. Вінниця : Європейська наукова платформа, 2021. С. 25–37.
3. Маркова Н. Гендерний підхід у соціальній роботі. *Наукові записки Малої академії наук України. Серія : Педагогічні науки.* 2019. Вип. 15. С. 46–49

4. Про затвердження плану заходів з реалізації зобов'язань Уряду України, взятих в рамках міжнародної ініціативи «Партнерство Біарріц» з утвердження гендерної рівності. Затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2020 р. № 1578-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1578-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.11.2021).

5. Семігіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.

6. Семігіна Т., Ярошенко А. Гендерна компетентність соціальних працівників: науковий дискурс. *Tendenze attuali della moderna ricerca scientifica: der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΑΟΓΟΣ» zuden Materiali ender international en wissens chaftlich-praktischen Konferenz* (B. 2), 5. Juni, 2020. Stuttgart, Deutschland: Europäische Wissenschafts plattform, 2020. С. 32–33.

7. Стандарт вищої освіти: перший (бакалаврський) рівень вищої освіти, ступінь вищої освіти «бакалавр», галузь знань 23 «Соціальна робота», спеціальність 231 «Соціальна робота». [Чинний від 2019-04-24]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-sotsialna-robota-bakalavr.pdf> (дата звернення: 11.11.2021).

8. Стражнікова І. Проблеми гендерної політики в Україні та країнах Західної Європи: порівняльно-історіографічний аналіз. *Педагогічний дискурс*. 2018. Вип. 24. С. 63–68.

9. Україна стала повноправною учасницею «Партнерства Біарріц» / Президент України. Офіційне Інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-stala-povnopravnoyu-uchasniceyu-partnerstva-biarric-63521> (дата звернення: 10.11.2021).

10. Шевченко Т.Ю. До питання про зміст поняття «гендерна компетентність» у сучасному науковому дискурсі, *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2017. V (57), Issue: 129. P. 45–48

11. Шлєіна Л.І. Зміст гендерної компетентності викладача аграрного закладу вищої освіти . *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 14(2). С. 178–182.

12. Ярошенко А.А., Семігіна Т.В. Розпізнати нерівність: гендерний аналіз навчальних матеріалів у соціальній роботі. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна*. 2019. Вип. 32. С. 183–198.

13. Gender Equality Glossary / UN Women Training Centre. URL: <https://trainingcentre.unwomen.org/mod/glossary/view.php?id=36&mode=letter&hook=G&sortkey&sortorder=asc&fullsearch=0&page=2> (дата звернення: 12.11.2021).

REFERENCES:

1. Honcharenko, O.V. (2020) Fakhova pidgotovka majbutnikh socialjnykh pracivnykiv do ghenderno chutlyvoji socialjnoji roboty [Professional preparation of future social workers to gender sensible social work], *Visnyk pislyadyplomnoji osvity – Bulletin of postgraduate education*, 12(41), 63–76. [in Ukrainian]

2. Karagodina O.Gh., & Semigina T.V. (2021) Ghenderna osvita u pidgotovci socialjnykh pracivnykiv. [Gender education in the training of social workers]. *Reprezentacija osvitnikh dosjaghenj, mas-media ta rolj filologhiji u suchasnij systemi nauk: monografija*. (pp. 25–37). Vinnycja [in Ukrainian]

3. Markova N. (2019) Ghendernyj pidkhid u socialjnij roboti [Gender approach in social work]. *Naukovi zapysky Maloji akademiji nauk Ukrajinjy – Scientific notes of the Small Academy of Sciences of Ukraine*, 15, 46–49 [in Ukrainian]

4. *Pro zatverdzhennja planu zakhodiv z realizaciji zobov'jazanj Urjadu Ukrajinjy, vzjatykh v ramkakh mizhnarodnoji iniciatyvy «Partnerstvo Biarric» z utverdzhennja ghendernoji rivnosti* [On approval of the action plan for the implementation of the commitments of the Government of Ukraine undertaken in the framework of the international initiative "Biarritz Partnership" to promote gender equality]. *Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrajinjy (2020, December 16)*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1578-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian]

5. Semigina T. (2020) *Suchasna socialjna robota [Modern social work]*. Kyiv: Akademija praci, socialjnykh vidnosyn i turyzmu [in Ukrainian]

6. Semigina T. & Yaroshenko A., (2020) Ghenderna kompetentnistj socialjnykh pracivnykiv: naukovyj dyskurs [Gender competence of social workers: scientific discourse]. *Tendenze attuali della moderna ricerca scientifica: der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΑΟΓΟΣ» zuden Materiali ender international en wissens chaftlich-praktischen Konferenz* (pp. 32–33). Stuttgart, Deutschland: Europäische Wissenschafts plattform [in Ukrainian]

7. Standart vyshhoji osvity: pershyj (bakalavrsjkyj) rivenj vyshhoji osvity, stupinj vyshhoji osvity «bakalavr», ghaluzj znanj 23 «Socialjna robota», specialjnistj 231 «Socialjna robota» [Standard of higher education: first (bachelor's) level of higher education, degree of higher education "bachelor", field of knowledge 23 "Social work", specialty 231 "Social work"] from 24 April 2019. (n.d.). *mon.gov.ua*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2019/04/25/231-sotsialna-robota-bakalavr.pdf> [in Ukrainian]

8. Strazhnikova I. (2018) Problemy gendernoji polityky v Ukrajinjy ta krajinakh Zakhidnoji Jevropy: porivnjaljno-istorioghrafichnyj analiz [Problems of gender policy in Ukraine and Western Europe: comparative and historiographical analysis]. *Pedagoghichnyj dyskurs – Pedagogical discourse*, 24, 63–68 [in Ukrainian]

9. Ukrajina stala povnopravnoju uchasnyceju «Partnerstva Biarritz» / Prezydent Ukrainy [Ukraine has become a full member of the Biarritz Partnership / President of Ukraine.] Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/news/ukrajina-stala-povnopravnoyu-uchasnyceju-partnerstva-biarritz-63521> [in Ukrainian]

10. Shevchenko T. (2017) Do pytanja pro zmist ponjattja «ghenderna kompetentnistj» u suchasnomu naukovomu dyskursi [On the question of the meaning of the concept of «gender competence» in modern scientific discourse]. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, V (57), 129, 45–48 [in Ukrainian]

11. Shlieina L.I. (2019) Zmist ghendernoji kompetentnosti vykladacha aghrarnogho zakladu vyshhoji osvity [The content of gender competence of the teacher of an agricultural institution of higher education] *Innovacijna pedagoghika – Innovative pedagogy*, 14 (2), 178–182 [in Ukrainian]

12. Yaroshenko A. & Semigina T. (2019) Rozpiznaty nerivnistj: ghendernyj analiz navchaljnykh materialiv u socialnij roboti [Recognize inequality: gender analysis of educational materials in social work]. *Zbirnyk naukovykh pracj Kam'janecj-Podiljskogo nacionaljnogho universytetu imeni Ivana Oghijenka – Collection of research papers Kamianets-Podilskiy National Ivan Ohienko University*, 32, 183–198 [in Ukrainian]

13. Gender Equality Glossary / UN Women Training Centre. Retrieved from: <https://trainingcentre.unwomen.org/mod/glossary/view.php?id=36&mode=letter&hook=G&sortkey&sortorder=asc&fullsearch=0&page=2>

УДК 355.018-057.36(477)АТО:159.942

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.3>

Аліна ДУЛЯ

викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар Ігоря Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02000

ORCID: 0000-0002-9067-4820

Бібліографічний опис статті: Дуля, А. (2021). Соціально-психологічний портрет учасників АТО/ООС. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 19–23, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.3>

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ УЧАСНИКІВ АТО/ООС

У статті представлені результати дослідження актуальних проблем учасників АТО/ООС. Особлива увага приділена вивченню психоемоційного стану учасників АТО/ООС, їхніх типових поведінкових, фізичних, емоційних реакцій та особливостей мислення після повернення із зони проведення бойових дій.

Охарактеризовано вплив типових реакцій учасників АТО/ООС на адаптацію до мирного життя та на членів їхніх сімей. Визначено рівень стресу та тривоги в учасників АТО/ООС та чинники їх виникнення. Розкрито сутність посттравматичного стресового розладу в учасників АТО/ООС.

Визначено, що учасники АТО/ООС – це особлива група отримувачів соціальних послуг, які, безумовно, є захисниками нашої батьківщини, але також є особами, на життя яких суттєво вплинули бойові дії. У зв'язку з тривалим перебуванням у небезпечних для життя і здоров'я умовах в учасників АТО/ООС, які повертаються додому, можуть спостерігатися порушення соціальної взаємодії, замкнутість, соціальна ізоляція, втрата інтересу до сімейного та суспільного життя, переживання негативних емоцій, емоційна нестабільність, підвищення рівня агресивності, роздратованості, надмірне вживання алкогольних або психотропних речовин. Відносини учасників АТО/ООС із найближчим оточенням та суспільні взаємовідносини стають більш напруженими та конфліктними. У них можуть виникати суперечки та конфліктні ситуації в сім'ї на робочих місцях, у транспорті, в різних установах, куди вони звертаються за допомогою в оформленні документів на отримання соціального статусу та пільг, різних видів соціальних послуг.

Перспективними дослідженнями у цьому напрямі автор вбачає подальше розкриття ознак посттравматичного стресового розладу серед учасників АТО/ООС та визначення шляхів соціальної адаптації та реабілітації цієї групи отримувачів соціальних послуг.

Ключові слова: бойові дії, учасники АТО/ООС, поведінкові реакції, емоційні реакції, фізичні реакції, посттравматичний стресовий розлад.

Alina DULIA

Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02000

ORCID: 0000-0002-9067-4820

To cite this article: Dulia, A. (2021). Sotsialno-psykholohichnyi portret uchasnykiv ATO/OOS [Socio-psychological portrait of ATO/OOS participants]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 19–23, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.3>

SOCIO-PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF ATO/OOS PARTICIPANTS

The article presents the results of the study of current problems of ATO/OOS participants. Particular attention is paid to the study of the psycho-emotional state of the participants of the ATO/OOS, their typical behavioral, physical, emotional reactions and peculiarities of thinking after returning from the combat zone.

The influence of typical reactions of ATO/OOS participants on adaptation to peaceful life and on their family members is characterized. The level of stress and anxiety in the participants of the ATO/OOS and the factors of their occurrence are determined. The essence of post-traumatic stress disorder in ATO/OOS participants is revealed.

It is determined that the participants of the ATO/OOS are a special group of recipients of social services, who, of course, are the defenders of our homeland, but also persons whose lives have been significantly affected by hostilities. Due to the prolonged stay in dangerous to life and health conditions, the participants of the ATO/OOS who return home may experience violations of social interaction, isolation, social isolation, loss of interest in family and social life, experiencing negative emotions, emotional instability, increased levels of aggression, irritability, excessive alcohol or

other psychotropic substances. Relations between ATO/OOS participants and their immediate environment and social relations are becoming more tense and conflicted. They can cause disputes and conflict situations in the family at work, in transport, in various institutions, where they apply for help in obtaining documents for social status and benefits, obtaining various types of social services.

The author sees promising research in this direction in the further disclosure of signs of post-traumatic stress disorder among the participants of the ATO/OOS and identification of ways of social adaptation and rehabilitation of this group of recipients of social services.

Key words: *combat actions, participants of anti-terrorist operation/environmental protection, behavioral reactions, emotional reactions, physical reactions, post-traumatic stress disorder.*

Постановка проблеми. Військові дії, які розгортаються на сході України, стали для учасників АТО/ООС стресовою подією, яка негативно впливає на їхнє фізичне та психологічне здоров'я. Військовослужбовці виявляються не підготовленими до небезпечних та екстремальних умов війни, що впливає на зміну їхнього психоемоційного стану, порушення психічних і поведінкових реакцій. В умовах війни зростає вплив психотравмуючих чинників, які піддають психіку військовослужбовців серйозним якісним змінам і можуть набувати як чітко виражених форм чи бути прихованими, відстороненими в часі реакціями. Вони можуть проявитися в розладах психічної діяльності, а також неможливості адаптуватися в мирному житті після повернення із зони АТО/ООС.

Аналіз дослідження. Проблеми ветеранів АТО/ООС та наслідки бойових психічних травм висвітлені в працях Г. Акімова, В. Березовець, О. Мраморнова, О. Лобастова, В. Попова, П. Сидорова, В. Стасюк, О. Харченко. Ґрунтовні напрацювання щодо проблеми посттравматичного стресового розладу серед учасників бойових дій представлені в низці досліджень зарубіжних учених (М. Брікелл, Д. Вінгард, Р. Гіссер, Д. Критц-Сільверстейн, Н. Левін, М. Райан, М. Рассел, Дж. Салліс, Д. Слімен, Т. Сміт, Т. Шрагай, С. Шрейбер). Теоретичні надбання вищезгаданих авторів становлять наукову базу для вивчення типових фізичних, емоційних та поведінкових реакцій учасників АТО/ООС, чим займалися українські дослідники О. Вогнесенська, Т. Майстренко, М. Мушкевич, Г. Циганенко, О. Буковська.

Метою дослідження є висвітлення й аналіз результатів дослідження психоемоційного стану, типових реакцій та особливостей мислення учасників АТО/ООС після повернення із зони бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Військовослужбовці, чії спеціалізовані професійні обов'язки зумовлюють особливий ряд прав

і виключні засоби захисту, становлять особливу групу громадян. Адже за своїм змістом професійна діяльність військовослужбовців має певні характерні особливості, а саме: наявність ризику для життя; чітка регламентація правил, професійних обов'язків та часу виконання доручень; можливість застосування насильницьких дій (іноді з використанням зброї) у процесі виконання закріплених законом функцій; відсутність звичних умов життя; звуження кола людей, з якими спілкуються військовослужбовець і його сім'я (Олексюк, 2011). Таким чином, специфіка професійної діяльності військовослужбовців, наявність тих чи інших індивідуальних особливостей, типу характеру відбивається на житті військовослужбовця та на життєдіяльності їхніх сімей.

Перебуваючи в зоні бойових дій на сході України, військовослужбовці можуть зустрітися зі значною кількістю травматичних факторів, які в подальшому житті можуть призвести до порушення психоемоційної сфери та фізичного здоров'я, а саме: обстріл ворога; потрапляння в засідку або полон до ворога; перебування в незнайомому місці та серед вороже налаштованого місцевого населення, що може серйозно ускладнити його життя; новини про загибель або травмування товаришів; мертві тіла або частини тіл як норма навколишнього оточення; отримання значних травм від бомб, мін або інших вибухових пристроїв (Мушкевич, 2015).

Як наслідок перебування в зоні бойових дій є ймовірною загрозою, що після повернення учасника АТО/ООС до мирного життя він сприйматиме навколишнє середовище крізь «військову призму дійсності». В учасників АТО/ООС можуть проявлятися замкнутість, соціальне дистанціювання від оточення, низький рівень соціальної активності, переживання негативних емоцій, відсутність емоційного контакту між членами родини, тривога щодо зміни ставлення сім'ї до нього, відчуття страху за свою сім'ю та невпевненості у своєму

майбутньому. Також в учасників бойових дій можуть спостерігатися прояви агресивності, роздратованості, надмірне вживання алкоголю або інших психоактивних речовин, конфліктності на робочих місцях, у транспорті, в різних установах, куди вони звертаються за допомогою в оформленні документів та отриманні соціальних послуг.

Після повернення учасників АТО/ООС із зони бойових дій їм потрібно повертатися і до мирного життя. Це виявляється непросто, і їм потрібен час, щоб соціалізуватися та адаптуватися до нових умов життя. Учасники АТО/ООС, які повертаються із зони бойових дій, – це вже інші люди, які отримали унікальний досвід життя, як позитивний, так і негативний. Вони мають інші думки, погляди на життя, знайомства, проблеми, страхи, поведінку, а також інший емоційно-психологічний стан. Їх не полишають спогади про побратимів та події, які трапилися з ними під час перебування в зоні бойових дій (Устінова, Глазкова, Донець, 2020).

З метою дослідження психоемоційного стану, поведінкових та фізичних реакцій, наявності проявів ПТСР в учасників бойових дій після повернення додому було проведено скринінг емоційних переживань та фізичного здоров'я учасників АТО/ООС (за методикою Refugee health screener – 15 (RHS-15) (Refugee health screener, 2012). RHS-15 – це інструмент діагностики особливостей переживань та стану психічного здоров'я. Запитання скринінгу було адаптовано під індивідуальні особливості цільової групи – учасники АТО/ООС. Опитувальник включає питання щодо: поведінкових, емоційних, фізичних реакцій та особливостей мислення в учасників АТО/ООС, які повернулися додому із зони бойових дій; рівня їх соціальної адаптації та інтеграції до цивільного життя; проявів симптомів посттравматичного стресового розладу. Також респондентам було запропоновано визначити свій рівень напруги, стресу та тривоги за допомогою термометру стресу. В опитуванні взяло участь 18 учасників АТО/ООС у перші місяці після повернення додому. Дослідження проводилось у рамках виконання наукової теми Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка «Особистість в умовах суспільних трансформацій сучасної України» (державний реєстраційний номер 0110U002960).

У процесі дослідження ми визначили, що більшість (74,5%) учасників АТО/ООС повертаються додому із переоцінкою цінностей життя та змінами в типових реакціях особистості. В учасників бойових дій змінюється думки, погляди на життя, поведінка; можуть проявлятися імпульсивність, емоційна нестабільність, неконтрольована агресія, апатія, відсутність бажання займатися побутовими речами та хобі. Також в учасників АТО/ООС, які пережили жахливі події війни, можуть проявлятися депресивні стани. Вищезазначене свідчить, що в учасників АТО/ООС наявні типові реакції учасників бойових дій, а саме:

– *емоційні реакції*: емоційна нестабільність, нервовість, поганий настрій – 61,11%; роздратованість – 72,2%; пригнічений стан – 11,1%. Більше 33,3% опитаних зазначили, що відчувають емоційну порожнечу (відчуваєте печаль, але не можете плакати, не в змозі пережити ніжні почуття), це може бути спричинене тим, що в екстрених умовах війни учасники АТО/ООС відключають свої емоції, адже в бою вони відволікають, військовослужбовці мають загострити всі свої органи почуттів, але не мають проявляти або загострювати свої емоції. Тобто розум, очі, слух, шкіра повинні працювати, а емоції – ні. Це правило війни учасники АТО/ООС часто практикують і вдома після повернення із зони бойових дій;

– *поведінкові реакції*: негативні почуття, спалахи гніву та часто неконтрольована агресивна поведінка, паніка, страх – 44,4%, замкнутість та відсторонення, надмірне вживання алкоголю – 12,8%. Більше ніж 6,6% респондентів зазначили, що в них є відчуття тривоги, хвилювання та готовність діяти, захисні інстинкти (здригається і лякається, наприклад, коли хтось підходить ззаду, чує голосні звуки, вибухи салюту, при великих скупченнях людей). Отримані дані засвідчують, що в перші дні після отримання учасниками АТО/ООС бойової травми вони перебувають на стадії бойової тривоги, яка є «закликом до бою», активізацією всіх захисних механізмів організму;

– *фізичні реакції*: 33,3% опитаних учасників АТО/ООС зазначили, що відчувають сильну фізіологічну реакцію (пітливість, прискорене серцебиття), згадуючи про травматичні події, які трапилися на війні, 38,8% вона турбує досить сильно. В учасників АТО/ООС спостерігається безсоння, головний біль, запаморочення,

слабкість, переднепритомний стан (38,8%). Всі опитані учасники АТО/ООС зазначили, що в перші тижні після повернення додому в них спостерігаються болі в м'язах, кістках, суглобах.

Чинниками вищезазначених реакцій в учасників АТО/ООС є зовнішні або внутрішні стресори, які можуть повертати учасників бойових дій у минуле, в умови війни, порушувати фізичне та психологічне здоров'я та викликати стрес-реакцію.

Окрім типових реакцій, в учасників АТО/ООС ще спостерігаються зміни в мисленні: часті думки про війну та про побратимів (33,3%); відчуття безпорадності (26,67%); гостре реагування на несправедливість (11,1%). Також нами було визначено, що 33,3% учасників АТО/ООС із числа опитаних досить сильно переживають травматичну подію, реагують і почуваються так, ніби це трапляється з ними знову.

В учасників АТО/ООС також спостерігається відчуття суму за побратимами та докори сумління, що вони повернулися додому, а їхні побратими залишилися воювати (44,4%).

Майже 38,8% опитаних зазначили, що ніхто з членів їхньої сім'ї не розуміє та й не може зрозуміти, адже вони не були поруч із ним і не мають досвіду участі в бойових діях. Учасники АТО/ООС намагаються закритись та відсторонитись від членів сім'ї, шукаючи підтримку в побратимів. Відсутність в учасників АТО/ООС бажання безпосередню брати участь у сімейному житті, вирішувати особисті

та сімейні проблеми призводить до суперечок та конфліктів у сім'ї та бажання повернутися в зону бойових дій.

Досліджуючи рівень напруги, тривоги та стресу в учасників бойових дій, використовуючи термометр стресу, ми з'ясували, що 72,2% опитаних учасників АТО/ООС у перший тиждень після повернення додому відчували прояви напруги та сильного стресу із позначкою від 6 до 10, а в 27,7% рівень стресу сягав позначки від 1 до 5 (див. рис. 1).

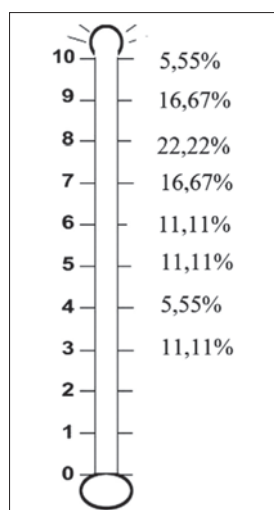

Рис. 1. Рівень стресу та тривоги в учасників АТО/ООС відповідно до термометра стресу

Високий рівень стресу і тривоги спричинений через невпевненість у майбутньому та неможливість швидкого адаптування до мирного життя, проблеми з фізичним здоров'ям, труднощі у спілкуванні з рідними, нерозуміння рідними досвіду, який пережив учасник АТО/ООС, труднощі в оформленні статусу «учасник бойових дій» та соціальних пільг як учасників АТО/ООС, матеріальні проблеми та труднощі в професійній адаптації, суперечки та конфлікти в сім'ї, на роботі. Також опитані учасники АТО/ООС зазначили, що відчувають роздратування через складність та заплутаність процедури оформлення соціального статусу та пільг, неприйняття їх суспільством та стереотипне ставлення громадськості.

Деякі учасники АТО/ООС (16,67%) зазначили, що в них є страх за членів своєї родини, адже вони інколи гостро переживають травматичну подію, в них відбуваються флешбеки.

Отже, якщо в учасників АТО/ООС тривалий час після повернення із зони бойових дій наявні вищезазначені прояви фізичних, емоційних та поведінкових реакцій, і вони мають труднощі в процесі самостійної адаптації до мирного життя – це може свідчити про посттравматичний стресовий розлад.

На відміну від гострої стресової реакції, посттравматичний стресовий розлад виникає не під час травмуючої події, а у віддалені терміни – після виходу людини зі стану найтяжчого стресу. Латентний період становить, як правило, 2–6 місяців із моменту отримання психологічної травми.

Посттравматичний стресовий розлад – це неспихотична відстрочена реакція на травматичний стрес, здатна викликати низку психічних і поведінкових порушень.

Психологічні наслідки участі в бойових діях призводять до того, що в умовах вже мирного часу через загострене почуття справедливості, підвищену тривожність, «вибухові» реакції, що періодично виникають у відповідь на будь-які подразники, депресивні стани, в учасників АТО/ООС порушується соціальна взаємодія, виникають сімейні конфлікти та проблеми з працевлаштуванням. У таких людей втрачається інтерес до суспільного життя, знижується активність у процесі вирішення життєво важливих проблем

(Посттравматичний стресовий розлад у військовослужбовців, 2019).

Отримані результати свідчать, що майже в усіх учасників АТО/ООС спостерігаються вищезазначені реакції учасника бойових дій, але більшість учасників АТО/ООС, які є психологічно сильними особистостями, протягом кількох місяців можуть самостійно адаптуватися до мирного життя. Але залишається певна кількість учасників АТО/ООС, які не можуть самостійно адаптуватися і потребують професійної допомоги в соціальній адаптації та інтеграції.

Висновки. Отже, через типові поведінкові, емоційні та фізичні реакції учасники АТО/ООС стикаються із труднощами під час самостійної адаптації до мирного життя та налагодження внутрішньосімейної взаємодії. Загострення цих реакцій може спричинити виникнення в учасників АТО/ООС посттравматичного стресового розладу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в подальшому дослідженні ознак посттравматичного стресового розладу серед учасників АТО/ООС та визначенні шляхів соціальної адаптації та реабілітації цієї цільової групи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Буковська О.О. Психологічна допомога сім'ям військовослужбовців, які повертаються із зони бойових дій. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія: Психологічні науки. 2015. Вип. 128. С. 29–32.
2. Мушкевич М. Волинь: як допомогти військовому та його сім'ї реабілітуватися. *Волинські новини*. URL: <https://www.volynnews.com/news> (дата звернення: 20.11.2021).
3. Олексюк Н.С. Соціально-педагогічна робота з сім'ями військовослужбовців в умовах реформування Збройних сил України : монографія. Київ : Видавничий дім «Слово», 2011. 304 с.
4. Посттравматичний стресовий розлад у військовослужбовців – учасників бойових дій. *КПН Сумської обласної ради*. URL: <https://narkosumy.lic.org.ua> (дата звернення: 13.11.2021).
5. Повернення із зони бойових дій: пам'ятка для сімей військовослужбовців, які повернулися з зони АТО / ред. Т.М. Майстренко. Житомир : ФОП Євенок О.О., 2015. 30 с.
6. Устінова Т., Глазкова А., Донець Ю. Батьки повертаються з війни: Розповідь про сімейне відновлення. Київ : ТОВ «Мега-поліграф» 2020. 64 с.
7. Refugee health screener – 15 (RHS-15). *Pathways to Wellness: Integrating Refugee Health and Well-Being*. URL: https://x9yjk2t4l9ghu7ty7bhu81ac-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2012/09/RHS15_Packet_PathwaysToWellness-1.pdf (date of access: 08.06.2021).

REFERENCES:

1. Bukovska, O.O. (2015). Psykholohichna dopomoha simiam viiskovosluzhbovtsiv, yaki povertaiutsia iz zony boiovykh dii [Psychological assistance to the families of servicemen returning from the combat zone]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii: Psykholohichni nauky – Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Psychological Sciences*, 128, 29–32 [in Ukrainian].
2. Mushkevych, M. (2015). Volyn: yak dopomohty viiskovomu ta yoho simi reabilituvatsia. [Volyn: how to help the military and his family to rehabilitate]. *Volyn news*. Retrieved from: <https://www.volynnews.com/news> [in Ukrainian].
3. Oleksyuk, N. S. (2011). Sotsialno-pedahohichna robota z simiamy viiskovosluzhbovtsiv v umovakh reformuvannia Zbroinykh Syl Ukrainy. [Socio-pedagogical work with the families of servicemen in the conditions of reforming the Armed Forces of Ukraine]. Kyiv: Slovo Publishing House [in Ukrainian].
4. Posttravmatychnyi stresovyi rozlad u viiskovosluzhbovtsiv – uchasykiv boiovykh dii [Post-traumatic stress disorder in servicemen – participants in hostilities]. KPN of the Sumy regional council. Retrieved from: <https://narkosumy.lic.org.ua> [in Ukrainian].
5. Maistrenko, T.M. (Eds.). (2015). Povernennia iz zony boiovykh dii: pamiatka dlia simei viiskovosluzhbovtsiv, yaki povernulysia z zony ATO [Return from the combat zone: a reminder for the families of servicemen who returned from the anti-terrorist operation zone]. Zhytomyr: FOP Evenok OO [in Ukrainian].
6. Ustinova, T., Glazkova, A., & Donets, Y. Batky povertaiutsia z viiny: Rozpovid pro simeine vidnovlennia [Parents return from the war: A story about family recovery]. Kyiv: Mega-Polygraph LLC [in Ukrainian].
7. Refugee health screener – 15 (RHS-15). *Pathways to Wellness: Integrating Refugee Health and Well-Being*. Retrieved from: https://x9yjk2t4l9ghu7ty7bhu81ac-wpengine.netdna-ssl.com/wp-content/uploads/2012/09/RHS15_Packet_PathwaysToWellness-1.pdf [in English].

УДК 373.5.091.2:316.624

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.4>

Юлія ЄРМАК

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувача кафедри педагогіки та педагогічної майстерності, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, Україна, 72319

ORCID: 0000-0002-4475-6390

Оксана БУНЧУК

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та педагогічної майстерності, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, Україна, 72319

ORCID: 0000-0002-7094-4934

Маргарита НАВЕТАНЮК

здобувач вищої освіти другого рівня спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь, Запорізька область, Україна, 72319

Бібліографічний опис статті: Бунчук, О., Єрмак, Ю., Наветанюк, М., (2021). Соціально-педагогічна діяльність з учнями основної школи, що схильні до девіантної поведінки. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 24–28, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.4>

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З УЧНЯМИ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ, ЩО СХИЛЬНІ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті порушено проблему дослідження особливостей соціально-педагогічної діяльності з учнями основної школи, що схильні до девіантної поведінки, крізь призму психолого-педагогічних досліджень. У дослідженні проаналізовано, що девіантна поведінка учнів основної школи – це різновид поведінки, в якій наявні відхилення від загальноприйнятих морально-етичних норм. Зосереджено увагу, що соціально-педагогічна діяльність з учнями основної школи, що схильні до поведінки з відхиленнями, передбачає профілактичні програми, які мають різноманітні форми та методи діяльності: консультації, що проводяться на основі діагностичних матеріалів як окремих підлітків, так і класу загалом; проведення занять з учнями основної школи та їхніми батьками, де обговорюються питання морально-етичного розвитку дітей, проблем сімейного виховання, їх причини та шляхи запобігання; семінари для підлітків, батьків, педагогічного колективу; спільне проведення батьківських зборів; колективний аналіз інформації, отриманої фахівцями та класним керівником; проведення спільних заходів для учнів основної школи тощо. У дослідженні ми зосереджуємо увагу на тому, що потужними профілактичними засобами проти бродяжництва, пияцтва і наркоманії є фізична культура і спорт, гуртки технічної творчості, позашкільна діяльність. Як показує досвід, серед підходів до організації профілактичної діяльності є підхід з цільовою установкою на затвердження альтернативної життєдіяльності: підвищення цінностей професійної діяльності та ділової кар'єри; планомірне утвердження позашкільної роботи з учнями; формування привабливого іміджу здорового способу життя та розвиток навичок спілкування і перцептивного досвіду; створення привабливих для підростаючого покоління форм дозвілєвої діяльності; формування позитивної самооцінки, цілеспрямованості, самоповаги через створення середовища спільної діяльності учнів основної та старшої школи, педагогів, адміністрації.

Ключові слова: соціально-педагогічна діяльність, соціальний педагог, учні основної школи, девіантна поведінка, девіація, соціальний контроль.

Yulia YERMAK

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy and Pedagogical Skills, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Hetmanska str., 20, Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine, 72319

ORCID: 0000-0002-4475-6390

Oksana BUNCHUK

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Pedagogy and Pedagogical Skills, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Hetmanska str., 20, Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine, 72319

ORCID: 0000-0002-7094-4934

Margarita NAVETANYUK

Applicant for Higher Education of the Second Level of Specialty 011 Educational, Pedagogical Sciences, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Hetmanska str., 20 Melitopol, Zaporizhzhia region, Ukraine, 72319

To cite this article: Bunchuk, O., Ermak, Yu., Navetanyuk M. (2021). Sotsialno-pedahohichna diialnist z uchniamy osnovnoi shkoly, shcho skhylni do deviantnoi povedinky [Socio-pedagogical activities with primary school students who are prone to deviant behavior]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 24–28, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.4>

SOCIO-PEDAGOGICAL ACTIVITY WITH PRIMARY SCHOOL STUDENTS SUFFICIENT TO DEVIANT BEHAVIOR

The article raises the problem of studying the features of socio-pedagogical activities with primary school students who are prone to deviant behavior through the prism of psychological and pedagogical research. The study analyzes that deviant behavior of primary school students is a type of behavior in which there are deviations from generally accepted moral and ethical norms. It is focused that socio-pedagogical activities with primary school students who are prone to behavior with disabilities, provides prevention programs that have various forms and methods of activity: consultations conducted on the basis of diagnostic materials for both adolescents and the class as a whole; conducting classes with primary school students and their parents, where issues of moral and ethical development of children, problems of family upbringing, their causes and ways to prevent are discussed; seminars for teenagers, parents, teaching staff; joint parent meetings; collective analysis of information received by specialists and class teacher; holding joint events for primary school students, etc. In the study, we focus on the fact that a powerful preventive measure against vagrancy, drunkenness and drug addiction are physical culture and sports, circles of technical creativity, extracurricular activities. Experience shows that among all the existing approaches to the organization of preventive activities, there is an approach with a target setting for the approval of alternative activities: increasing the values of professional activity and business career; systematic approval of extracurricular work with students; formation of an attractive image of a healthy lifestyle and development of communication skills and perceptual experience; creation of forms of leisure activities attractive for the younger generation; formation of positive self-esteem, purposefulness, self-esteem through the creation of an environment of joint activities of primary and secondary school students, teachers, administration.

Key words: socio-pedagogical activity, social pedagogue, primary school students, deviant behavior, deviation, social control.

Актуальність проблеми. Процеси змін, що відбуваються в сучасному українському суспільстві, супроводжуються неоднозначністю всіх сфер його життя. При цьому швидкими темпами відбувається заповнення суспільного простору негативними цінностями, порушення та ігнорування великою кількістю людей сучасних моральних норм. За умов означеного стану соціуму, особистість опиняється в непростій ситуації вибору цінностей та пріоритетів. Най-

важче в цій ситуації є молоді – найбільш чутливий та найвразливішій частині населення щодо впливу різних видів відхилень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагоги (А. Кухтей, Н. Лісовська, С. Мойсеєва, В. Оржеховська, В. Пирожков, М. Сакурова) започаткували дослідження різних аспектів проблеми девіантної поведінки та оприлюднили вагомі здобутки щодо шляхів її розв'язання. Корекція девіантної поведінки

підлітків стала об'єктом дослідження низки напрямів: педагогічні основи корекції злочинців розкриті у працях В. Синьова, Г. Радова, В. Кривуша, О. Беца; перевиховання неповнолітніх засуджених в умовах виховних колоній вивчалися І. Башкатовим, П. Вівчарем, В. Кривушею, В. Кудрявцевим, М. Фіцулою; профілактику правопорушень неповнолітніх вивчали Ю. Александров, І. Дегтярьов, В. Оржеховська, В. Тарарухін тощо. Соціально-педагогічні аспекти цієї проблеми досліджуються в працях В. Беспалько, С. Болтівець, Т. Вайніленко, А. Капської, Н. Пихтіна та інших.

Мета дослідження. Полягає в аналізі явища девіантної поведінки учнів основної школи та обґрунтуванні шляхів соціально-педагогічної діяльності щодо попередження означеного явища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціально-педагогічна діяльність – це діяльність, спрямована на конкретну особу, яка сприяє вирішенню її індивідуальних проблем за допомогою вивчення особистості дитини та навколишнього її соціуму, пошуку відповідних способів спілкування з дитиною, виявлення засобів, що допомагають дитині самостійно вирішити свою проблему (Зверева, 2008, с. 265). Дуже важливим напрямом діяльності соціального педагога є попередження та профілактика негативних форм девіантної поведінки підростаючого покоління.

Профілактика (від гр. «prophylaktikos» запобігання, обмеження, попередження) – це попереджувально-профілактична діяльність, у соціально-педагогічній сфері, яка має на меті, в першу чергу, виявлення, запобігання та обмеження асоціальних явищ у дитячому та молодіжному середовищі, причин соціальної дезадаптації різних соціальних груп та окремих осіб, забезпечення умов для формування соціально-позитивної спрямованості особистості.

Соціальна профілактика – це «комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження і локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі» (Архипова, 2002: 51); «сукупність державних, громадських, соціально-медичних і організаційно-виховних заходів, спрямованих на попередження, усунення або нейтралізацію основних причин і умов, які викликають різного роду соціальні відхилення негативного харак-

теру і інші соціально небезпечні і шкідливі відхилення у поведінці» (Богданова, 2008: 185); «зусилля, спрямовані на своєчасне виявлення і виправлення негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних факторів, що зумовлюють відхилення у психосоціальному розвитку дітей та молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності та дозвілля» (Капська, 2003: 67); «виступає одночасно як процес і результат діяльності, оскільки методи профілактики, в першу чергу, спрямовані на викорінення джерел стресових ситуацій, асоціальної поведінки, різноманітних проблем як у самій особистості, так і в соціальному середовищі» (Зверева, 2008: 266).

Соціально-педагогічна профілактика, на відміну від соціальної, орієнтується більшою мірою на дітей та молодь і характеризується визначенням соціальних умов і негативних чинників їх виховання і спрямована на виявлення, діагностику і корекцію дітей «групи ризику» з різними формами психічних і соціальних відхилень, що виражається в поведінці, невідповідній нормам і вимогам найближчого оточення.

Метою соціально-педагогічної профілактики є успішна соціалізація підлітків на основі усунення десоціативних аспектів, що сприяють формуванню їх девіантної поведінки:

- 1) індивідуально-психічний: наявність у дитини несформованих навичок комунікації з оточенням, негативні зміни в мотиваційній сфері, деформація особистісних рис, педагогічна запущеність, затримка психічного розвитку;
- 2) індивідуально-соматичний: наявність у дитини спадкових соматичних захворювань, які зумовлюють відставання у фізичному розвитку;
- 3) соціально-позашкільний: сім'я з низьким соціальним рівнем, неадекватні взаємовідносини в сім'ї, порушення прав дитини дорослими, гіперопіка чи відсутність опіки над дитиною, залучення дитини до протизаконних дій;
- 4) соціально-шкільний: низький соціальний статус класу, що негативно впливає на особистість дитини.

Ми вважаємо, що соціальний педагог є з'єднувальним ланцюжком між адміністрацією школи, шкільним психологом та класним керівником. Він має організувати соціально-педагогічну профілактичну діяльність, соціально-педагогічну просвіту батьків та близького оточення дитини і роботу з громадськістю. Ми вважаємо доцільними такі форми співпраці

соціального педагога з іншими учасниками профілактики: консультації, що проводяться на підставі даних діагностичних матеріалів як окремих учнів, так і класу загалом; проведення практикумів із дітьми, батьками або опікунами чи найближчим оточенням, де обговорюються питання морально-етичного плану, розвитку підлітків, проблем виховання, поведінки з відхиленням, їх причини та шляхи запобігання; семінари для підлітків, батьків, педагогів школи; спільне проведення батьківських зборів; колективний аналіз інформації, отриманої фахівцями та класним керівником, тощо.

Поведінка з відхиленням від норми (девіантна), що розуміється як порушення суспільних норм, набуває в останній час масовий характер і ставить цю проблему в центр уваги соціологів, психологів, педагогів, соціальних педагогів, медиків, працівників правоохоронних органів.

Визначення причин відхилення від норми, їхніх форм та наслідків – важливий елемент суспільного контролю та управління соціальними відносинами. Проблему підліткових відхилень вивчають кримінологія, соціологія, педагогіка, психологія та інші науки (Петелін, 1998).

Важливість вивчення означених проблем зрозуміла, адже девіантна поведінка підлітків – це соціальне і психолого-педагогічне явище, яке має деякі відхилення від визнаних норм і законів, а іноді пов'язане з певною антисоціальною поведінкою людей. Соціально-етичні норми та правила поведінки знаходять своє відображення в законах, традиціях, звичаях, тобто в тому, що історично склалося і ввійшло в побут, у спосіб життя більшості населення. Ці норми підтримуються суспільною думкою та відіграють важливе значення для суспільних і міжособистісних відносин як «природний регулятор».

Термін «відхилення» означає поведінку індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, у результаті чого ці норми ними порушуються.

Під девіантною (лат. *Deviatio* – відхилення) поведінкою слід розуміти:

1) вчинок, дії людини, що не відповідають офіційно встановленим у конкретному суспільстві нормам;

2) суспільне явище, яке виражається в масових формах людської діяльності, що не відповідають офіційно встановленим у конкретному суспільстві нормам. Вихідним поняттям для розуміння

девіантної поведінки є поняття «норма». Соціальна норма визначає історично сформовану в конкретному суспільстві межу, міру, інтервал припустимого (дозволеного чи обов'язкового) поводження, діяльності людей, соціальних груп, соціальних організацій. На відміну від природних норм фізичних і біологічних процесів, соціальні норми складаються як результат адекватного чи перекрученого відображення у свідомості і вчинках людей об'єктивних закономірностей функціонування суспільства. Тому вони або відповідають законам суспільного розвитку, будучи «природними», або недостатньо адекватні їм, а то й суперечать через спотворене – класово обмежене, релігійне, суб'єктивістське, міфологізоване – відображення об'єктивних закономірностей (Іванов, 1995).

У соціології поведінки з відхиленнями вчені окреслюють кілька напрямів, які пояснюють причини виникнення такої поведінки. Так, Р. Мертон причиною девіантної поведінки вважає суперечність між метою і засобами, які суспільство пропонує для їх досягнення. Інший напрям склався в контексті теорії конфлікту, відповідно до якої культурні зразки девіантної поведінки є такими, якщо вони засновані на нормах іншої культури (Ланцова, 1993).

У сучасній вітчизняній соціології безумовно цікавою є позиція вченого Я.І. Гілінського, який вважає джерелом поведінки з відхиленнями наявність у суспільстві соціальної нерівності, що призводить до розходжень у можливостях задоволення потреб для різних верств населення (Гілінський, 1988).

Також цілком зрозумілим є факт, що нестійка економічна і політична ситуація в країні робить проблематичним процес інтеграції молодого покоління в суспільство, що неминуче веде до стану психоемоційної напруги, постійних стресів, стимулює появу різних форм саморуйнування: зловживання алкоголем, наркотиками, психоактивними речовинами (Померанц, 1994).

Девіантна поведінка підлітків не відповідає закономірностям поведінки «дорослого». Сутність такого явища пояснюється теорією нейтралізації, значення якої полягає в тому, що підліток стає правопорушником, засвоюючи прийоми нейтралізації загальноприйнятих норм, а не моральні вимоги і цінності, протилежні цим нормам. Але, на жаль, девіантна поведінка серед підлітків є віддзеркаленням соціальних стосунків загалом (Осіпова, 1998).

Запобіжним заходом для вищезначених проблем є соціальний контроль. Під соціальним контролем розуміється сукупність засобів і методів впливу суспільства на девіантні форми поведінки з метою їх усунення чи зведення до мінімуму.

Основні механізми соціального контролю:

1) зовнішній контроль, який здійснюється шляхом покарань та санкцій;

2) внутрішній контроль, який забезпечується інтерналізацією соціальних норм і цінностей;

3) непрямий контроль, який має на меті ідентифікацію із законослухняною групою;

4) «контроль», заснований на різноманітних методах, альтернативних протизаконним чи аморальним.

Потужними профілактичними засобами проти бродяжництва, пияцтва і наркоманії є фізична культура і спорт, гуртки технічної творчості, позашкільна діяльність. Як показує досвід, серед підходів до організації профілактичної діяльності є підхід з цільовою установкою на затвердження альтернативної життєдіяльності:

– підвищення цінностей професійної діяльності та ділової кар'єри;

– планомірне утвердження позашкільної роботи з учнями;

– формування привабливого іміджу здорового способу життя та розвиток комунікативних навичок і емпатійного досвіду;

– створення привабливих для підростаючого покоління форм дозвіллевої діяльності;

– формування позитивної самооцінки, цілеспрямованості, самоповаги через створення середовища спільної діяльності учнів основної та старшої школи і педагогів, адміністрації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Девіантна поведінка – це система дій і вчинків, які суперечать загальноприйнятим соціальним нормам права, культури, моралі і є одним із проявів соціальної дезадаптації. Відштовхуючись від результатів дослідження девіантної поведінки учнів основної школи, ми окреслили механізми соціально-педагогічного контролю, які б сприяли попередженню поведінки з відхиленням та профілактичні засоби. Тому наступним завданням нашого дослідження щодо попередження девіантної поведінки підлітків є розробка комплексу форм та методів соціально-педагогічної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Архипова С.П., Майборода Г.Я. Соціальна педагогіка : навчально-методичний посібник. Черкаси-Ужгород, 2002. 154 с.
2. Богданова І.М. Соціальна педагогіка : навчальний посібник. Київ: Знання, 2008. 343 с.
3. Гілінський Я.І., Смолінський Л.Г. Соціодинаміка самогубств. *Социс*. 1988. № 5.
4. Іванов В.М. Девіантна поведінка: причини і масштаби. *Соціально-політичний журнал*. 1995. № 2.
5. Капська А.І. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 256 с.
6. Ланцова Л.А., Шурупова М.Ф. Соціологічна теорія девіантної поведінки *Соціально-політичний журнал*. 1993. № 4.
7. Осипова О.С. Девіантна поведінка: благо чи зло? *Социс*. 1998. № 9.
8. Петелін Б.Я. Організована злочинність неповнолітніх. *Социс*. 1990. № 9.
9. Померанц Г. Кризь незгоди. *Новий час*. 1994. № 35.
10. Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І.Д. Звереві. Київ : Центр учбової літератури. 2008. 336 с.

REFERENCES:

1. Arkhypova S.P., Maiboroda H.Ia. (2002). *Sotsialna pedahohika* [Social pedagogy]. Cherkasy-Uzhhorod [in Ukrainian].
2. Bohdanova I.M. (2008). *Sotsialna pedahohika* [Social pedagogy]. Kyiv.: Znannia [in Ukrainian].
3. Hilinskyi Ya.I., Smolinskyi L.H. (1988). *Sotsiodynamika samohubstv* [Sociodynamics of suicides]. *Sotsys – Socis* [in Russian].
4. Ivanov V.M. (1995). *Deviantna povedinka: prychyny i masshtaby* [Deviant behavior: causes and scale]. *Sotsialno-politychnyi zhurnal – Socio-political magazine*, 2 [in Ukrainian].
5. Kapska A.I. (2003). *Sotsialna pedahohika* [Social pedagogy]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
6. Lantsova L.A., Shurupova M.F. (1993). *Sotsiolohichna teoriia deviantnoi povedinky* [Sociological theory of deviant behavior]. *Sotsialno-politychnyi zhurnal – Socio-political magazine*, 4 [in Ukrainian].
7. Osypova O.S. (1998). *Deviantna povedinka: blaho chy zlo?* [Deviant behavior: good or evil?]. *Sotsys – Socis*, 9 [in Russian].
8. Petelin B.Ia. (1990). *Orhanizovana zlochynnist nepovnlitnikh* [Organized juvenile delinquency]. *Sotsys – Socis*, 9 [in Russian].
9. Pomerants H. (1994). *Kriz nezghodu* [Through disagreement]. *Novyi chas – New time*, 35 [in Ukrainian].
10. Zvierieva I.D. (2008). *Sotsialna pedahohika: mala entsyklopediia* [Social pedagogy: a small encyclopedia]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

УДК 329.78:061.1ЄС

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.5>

Наталія ЛЕВЧЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, докторант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська область, Україна, 20300

ORCID: 0000-0002-5479-1907

Scopus-Author ID: 57216785280

Бібліографічний опис статті: Левченко, Н. (2021). Становлення та розвиток молодіжної роботи: європейський досвід. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 29–38, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.5>

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МОЛОДІЖНОЇ РОБОТИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Проведення розпочатих реформ в Україні та виконання міжнародних вимог Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у сфері молодіжної політики є важливим етапом становлення та розвитку молодіжної роботи. Роль молоді, молодіжної роботи, визнання молодіжних працівників у молодіжній політиці на всіх рівнях держави – це великий крок у розвитку майбутньої сильної європейської країни. Мета роботи – проаналізувати особливості становлення та розвитку молодіжної роботи в країнах Європейського Союзу. Для досягнення мети в дослідженні використано комплекс загальнонаукових методів: аналіз наукових публікацій для окреслення сутності проблеми становлення та розвитку молодіжної роботи в країнах ЄС, аналіз, синтез – для виокремлення особливостей розвитку молодіжної роботи в країнах ЄС, систематизація та узагальнення проблем становлення та розвитку молодіжної роботи в різних країнах ЄС для формулювання висновків за результатами дослідження.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що в дослідженні вперше розглянуто становлення та розвиток молодіжної роботи у 13 країнах Європейського Союзу (Австрія, Болгарія, Данія, Естонія, Італія, Латвія, Німеччина, Польща, Словаччина, Угорщина, Фінляндія, Франція, Чехія), окреслено історичні етапи розвитку молодіжної роботи в країнах ЄС, вивчено нормативно-правові документи, акти, які регламентують молодіжну політику та молодіжну роботу, висвітлено форми роботи з молоддю, заходи, які організовують для молоді, та аспекти підготовки молодіжних працівників у країнах ЄС.

Становлення та розвиток молодіжної роботи в країнах Європейського Союзу мають різний рівень; кожна країна особлива, має свої звичаї, традиції, історію розвитку молодіжної роботи, нормативно-правову базу, стратегії розвитку, програми для підготовки фахівців молодіжної роботи – молодіжних працівників.

Ключові слова: молодіжна політика, молодіжна робота, молодь, соціальна робота, країни ЄС.

Nataliia LEVCHENKO

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Doctoral Student at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkasy region, Ukraine, 20300

ORCID: 0000-0002-5479-1907

Scopus-Author ID: 57216785280

To cite this article: Levchenko, N. (2021). Stanovlennia ta rozvytok molodizhnoi roboty: yevropeyskyi dosvid [Establishment and development of youth work: European experience]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 29–38, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.5>

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF YOUTH WORK: EUROPEAN EXPERIENCE

Carrying out the initiated reforms in Ukraine and fulfilling the international requirements of the Association Agreement between Ukraine and the European Union in the field of youth policy is an important stage in the formation and development of youth work. The role of youth, youth work, recognition of youth workers in youth policy at all levels of the state is a big step in the development of a future strong European country. The article considers the formation and development of youth work in 13 countries of the European Union (Austria, Bulgaria, Denmark, Estonia, Italy, Latvia, Germany, Poland, Slovakia, Hungary, Finland, France, Czech Republic); normative-legal documents, acts regulating

youth policy and youth work are studied; forms of work with youth, events organized for young people and aspects of training of youth workers in EU countries are covered.

The purpose of the study is to analyze the peculiarities of the formation and development of youth work in the countries of the European Union. To achieve goal of the study a set of general scientific methods were used: analysis of scientific publications to outline the essence of the problem of formation and development of youth work in the EU; analysis, synthesis – to highlight the features of the development of youth work in the EU; systematization and generalization of problems of formation and development of youth work in different EU countries to formulate conclusions based on the results of the study. Research results: formation and development of youth work in the countries of the European Union have different levels; each country is special, has its own customs, traditions, history of youth work, legal framework, development strategies, programs for training youth work specialists – youth workers.

Key words: youth policy, youth work, youth, social work, EU countries.

Актуальність проблеми. Молодіжна робота є важливою для Ради Європи. Завдяки творчості молодих людей, компетентності, соціальній прихильності, їхньому внеску в суспільство та впевненості в завтрашньому дні стануть стійкими цінності Ради Європи щодо прав людини, демократії та верховенства права. Молодіжна робота в поєднанні з ефективною державною політикою є неоціненною в забезпеченні того, щоб молоді люди отримали змогу здобути знання, навички, необхідні для залучення громадян до соціальних дій (Youth wort).

Рада Європи визначила поняття «молодіжна робота» як сукупність заходів, що проводять із молоддю та для молоді в соціальній, освітній, культурній або політичній сферах. Основною метою молодіжної роботи є надання молодим людям можливостей формувати своє майбутнє. Згідно з Резолюцією Ради Європи про молодіжну роботу, вона базується на неформальній та інформальній освіті, її проводять поза межами формальної освіти, а організовують молодь та спеціалісти з молодіжної роботи (Молодіжна політика в об'єднаних територіальних громадах, 2018).

Молодіжна робота – це термін, що охоплює широкий спектр заходів соціального, культурного, освітнього, екологічного та політичного характеру з молоддю та для них, у групах чи окремо. Молодіжну роботу проводять платні та волонтерські молодіжні працівники. Вона базується на неформальних процесах навчання, орієнтованих на молодь та на їхню добровільну участь у них (Youth wort).

Рада Європи розробила Портфолію з питань молодіжної роботи для молодіжних лідерів та молодіжних працівників, метою якого є визначення, оцінка та облік компетенцій молодіжних лідерів та молодіжних працівників, а також вироблення навчальних цілей та цілей розвитку. Портфолію є відчутною ілюстрацією прихильності урядів держав-членів у сприянні

визнання неформальної освіти, навчання молодих людей та компетентностям, набутим завдяки роботі з молоддю. Портфолію розроблене у світлі досвіду та практик Ради Європи щодо підготовки молодіжних лідерів та молодіжних працівників з початку 70-х років. Воно охоплює широкий спектр предметів, включаючи організацію міжнародної діяльності, роботу в міжнародних молодіжних структурах, міжнародне співробітництво молоді, освіту в галузі прав людини, управління конфліктами, участь молоді, громадянство та багато інших тем (Youth wort).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У працях науковців (Є. Бородін, Ю. Борисова, Н. Літвінова, І. Хохрякова та ін.) висвітлено законодавчі засади та інституційну будову молодіжної політики європейських країн, концептуальні положення основних програмних документів, що регламентують її впровадження на сучасному етапі, а також розглянуто моделі та досвід державної підтримки молодих громадян країн-членів Європейського Союзу (Сучасний європейський досвід формування та реалізації молодіжної політики, 2008).

В. Мотречко розглядає моделі молодіжної політики, зумовлені особливостями й виробленням єдиного підходу до її формування в країнах-членах ЄС (Мотренко, 2014). Практичний досвід молодіжної роботи в європейських країнах, діяльність європейських молодіжних центрів у контексті підтримки Радою Європи неурядових організацій ЄС висвітлено у праці Є. Бородіна, Н. Літвінової (Бородін, Літвінова, 2010). Надбання у сфері державної молодіжної політики, молодіжної роботи, використання підходів до залучення громадського сектора до молодіжної роботи висвітлено в доповідях політиків, управлінців різних рівнів, молодіжних працівників, науково-педагогічних працівників, науковців О. Яреми, Є. Бородіна, І. Беляєвої, І. Пеші, А. Острікової, В. Яцук,

В. Ткачук, Ю. Афанасьєвої, О. Бондаренко, Ю. Борисової, К. Боровик, М. Вишневської, Л. Гиренко, І. Дегтярьової та ін. під час II Між-регіональної науково-практичної конференції із цієї проблематики, що відбулася у м. Дніпрі у 2017 р. (Молодіжна політика та молодіжна робота, 2017). Над проблемою аналізу моделей молодіжної політики та узагальнення європейського досвіду щодо шляхів залучення молодого покоління до участі в політичних та соціальних процесах працювала М. Гуцалова (Гуцалова, 2014). У науковій праці Н. Подобєд розкриває особливості молодіжної політики в країнах світу та обґрунтовує можливості застосування зарубіжного досвіду під час розробки та реалізації основних напрямів державної молодіжної політики в Україні (Подобєд, 2011).

С. Гринчишин теоретично й методологічно обґрунтував особливості формування та реалізації державної молодіжної політики в умовах глобалізації, а саме проаналізував роботу загальноєвропейських та національних структур, відповідальних за реалізацію молодіжної політики в країнах Європи, та окреслив можливості реформування молодіжної політики в Україні на основі європейського досвіду (Гринчишин, 2020). В. Мотречко узагальнила зарубіжний досвід запровадження молодіжної політики та запропонувала шляхи його адаптації в діяльності суб'єктів місцевого самоврядування України (Мотречко, 2018).

Аналіз наукових джерел засвідчив, що більшість із них розкривають різні проблеми молодіжної політики. Найчіткіше зв'язок молодіжної політики та молодіжної роботи прослідковуємо в матеріалах програми «Молодіжний працівник», де висвітлено поняття «молодіжна робота», її особливості та зразки ефективної молодіжної роботи на локальному та регіональному рівнях.

Проведені дослідження попередників окреслюють питання розвитку молодіжної роботи, зокрема, звернено увагу на політичні та загальнотеоретичні аспекти порушеної проблеми. Проте молодіжна робота в країнах ЄС зазначає постійний розвиток і трансформації, що залишились поза увагою дослідників і визначають актуальність нашої розвідки.

Мета дослідження – проаналізувати особливості становлення та розвитку молодіжної роботи в країнах Європейського Союзу.

Для досягнення мети в дослідженні використано комплекс загальнонаукових **методів**: аналіз наукових публікацій для окреслення сутності проблем становлення та розвитку системи молодіжної роботи в країнах ЄС, аналіз та синтез – для виокремлення особливостей розвитку молодіжної роботи в країнах ЄС, систематизація та узагальнення проблем становлення та розвитку системи молодіжної роботи в різних країнах ЄС для формування висновків за результатами дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теперішня увага молодіжного партнерства ЄС та Ради Європи до молодіжної роботи відбувається через підтримку заходів щодо якісної роботи з молоддю з обох сторін, сприяння досягненню суспільного, політичного та формального визнання молодіжної й неформальної освіти, сприяння розвитку якісної молодіжної роботи та підтримки відповідних інструментів і механізмів, підтримки поширення та обміну успішними й інноваційними ініціативами щодо визнання роботи з молоддю і неформальної освіти, обмін інформацією й просування практики і політики молодіжної роботи в Європі її актуальності за допомогою відповідних публікацій, поповнення наявних знань про навчальну мобільність, керування та консолідацію роботи Європейської платформи з мобільності для навчання (Youth wort).

Європейська платформа з навчальної мобільності в молодіжній сфері (EPLM) – це простір для обміну та співпраці молодіжних організацій, дослідників, політиків і практиків, таких як тренери та молодіжні працівники. Тут прагнуть створити умови для розвитку якісної сталої навчальної мобільності для всіх у молодіжній сфері Європи, працюють над досягненням якості, впливу, знань, інклюзивності, участі, сталості, видимості та визнання навчальної мобільності у формальній і неформальній освіті та навчанні в Європі (European Platform on Learning Mobility).

У Німеччині молодіжну роботу проводять асоціації, молодіжні групи та ініціативи, установи молодіжної роботи й громадські організації, що підтримують молодь. Пріоритетами молодіжної роботи в цій країні є позашкільна освіта, включаючи загальну, політичну, соціальну, охоронну, культурну, природознавчу та технічну освіти, робота з молоддю

у спортивних іграх, робота з молоддю в школі та сім'ї, міжнародна робота з молоддю, відпочинок дітей та молоді, консультування молоді. Молодіжна робота в молодіжних організаціях як ціннісно орієнтованих громадах є ще одним видом молодіжної роботи (Country sheet on youth work in Germany).

Нині в Німеччині, як правило, дотримуються певних характеристик та принципів молодіжної роботи, зокрема множинності молодіжних організацій, волонтерської роботи, підтримки фахівців молодіжної роботи. Діяльність є добровільною й орієнтованою на потреби та інтереси молоді.

Робота з дітьми та молоддю є частиною системи обслуговування дітей і молоді в Німеччині. Служби в справах дітей та молоді, як правило, охоплюють усі послуги допомоги, освіти та опіки для дітей, молоді та їхніх сімей за межами школи. Молодіжна робота пропонує широкий спектр послуг та розважальних заходів для молоді і дітей незалежно від їхнього віку, походження, освіти, статі і, зокрема, будь-яких проблем, які в них можуть виникнути або які їм приписують.

Федеральні уряди та штати лише встановлюють загальні правові положення щодо необхідності надання послуг у справах дітей і молоді та загальних цілей, які ці послуги мають реалізувати. Більшість дитячої та молодіжної роботи організують та фінансують на місцевому, районному та міському рівні. Це сприяє виникненню низки організаційних форм, послуг і структур (Youth work).

Австрія – країна, в якій молодіжна робота має дуже широкий та різноманітний спектр пропозицій і заходів у сфері соціальних дій, насамперед це включає заходи щодо освіти та навчання молоді, які надають поза офіційною системою шкільної освіти, або послуги, які надають державні служби захисту дітей та молоді. Так був уведений термін «позакласна/позашкільна молодіжна робота». Робота з дітьми та молоддю – це добровільна пропозиція у вільний час дітей і молоді, в якій вони не зобов'язані брати участь. В Австрії позашкільна молодіжна робота має сильний акцент на діяльності у вільний час і, отже, орієнтована на неформальне навчання молоді, визначає кваліфіковані й заплановані дозволення і соціально-педагогічні пропозиції та заходи. Основною метою молодіжної роботи є популяризація потенціалу й сильних сторін

молоді. З одного боку, робота з молоддю реалізує зміст і цілі основ молодіжної політики. З іншого боку, це сейсмограф і перекладач для потреб, проблем, побажань та вимог молодих людей, що впливає на майбутні стратегії молодіжної політики, сприяє особистісному розвитку молодих людей. Із цією метою молодіжна робота має бути пов'язана з інтересами підлітків і разом з ними бути розробленою. Так, молодь отримує повноваження щодо самовизначення й заохочується розділити відповідальність у суспільстві та отримати соціальну прихильність (Austria. Youth work).

Історія діяльності молодіжної роботи в *Чеській Республіці* сягає середини XIX століття, а її основний розвиток стартував на початку XX століття разом із Бенджаміном Свойсіком. Вона процвітала під час так званої першої Чехословацької Республіки в період між двома світовими війнами. Нацистська окупація та соціалістично-комуністичні режими зробили багато централізованих державних дій проти вільного розвитку галузі. Вони зосередилися на наданні деяких нових концепцій, підходів або матеріальних умов, які залишилися.

Нині робота з молоддю в Чеській Республіці організована в двох основних напрямках: робота з молоддю на основі неформальної освіти, інформального навчання та розвитку особистості; робота з молоддю на основі так званої освіти, що базується на дозвіллі (відповідно до педагогіки та шкільних актів).

Існують також послуги, як соціальна допомога, насамперед орієнтовані на дітей та молодь, які перебувають у групі ризику, бідності, неблагополуччя чи інституційного піклування.

Держава підтримує молодіжні організації фінансово на основі державних програм субсидій для підтримки роботи з дітьми та молоддю в неурядових організаціях.

Якість молодіжної роботи в освіті, що базується на дозвіллі, забезпечує законодавство про освіту, а в неформальній роботі з молоддю – «Громадська організація, визнана Міністерством освіти, молоді та спорту за надання якісної молодіжної роботи» (Czech Republic. Youth Work).

У *Данії* термін «робота з молоддю» нешироко використовується, однак молодіжна робота проводиться в державному секторі в муніципальних дозволеннях, таких як молодіжні

клуби. Немає великих національних програм роботи з молоддю, однак існує певне національне фінансування, на яке можуть подавати заявки асоціації (Denmark. Youth Work).

Проаналізувавши різний досвід країн Європейського Союзу у становленні та розвитку молодіжної роботи, вважаємо одним із кращих, передових досвід *Естонії*. Історія молодіжної роботи в Естонії становить понад 100 років, адже коріння молодіжної роботи сягають XIX століття, часів створення попередньої молодіжної роботи. Перший закон про молодіжну роботу був прийнятий у 1936 році (Закон про молодіжні організації). На законодавчому рівні молодіжна робота має таке визначення: «Молодіжна робота – це створення умов для сприяння різноманітному розвитку молодих людей, які дають змогу їм бути активними поза межами своїх сімей, здобувати офіційну освіту, в рамках системи освіти дорослих».

В Естонії молодіжна сфера складається з двох частин – молодіжної роботи та молодіжної політики, які тісно пов'язані між собою, а формування державної політики включає обидві частини. Основами молодіжної політики та нормативами щодо роботи з молоддю на найвищому рівні є Закон про роботу з молоддю, що забезпечує правову основу для організації та фінансування молодіжної роботи, і план розвитку молодіжної сфери на 2014–2020 роки, який розглядає причини проблем, що стосуються молоді.

Якість роботи з молоддю оцінюється по-різному залежно від механізму, проекту чи програми. Наприклад, є компетенції молодіжних працівників (включаючи професійний стандарт), модель оцінки якості для місцевих муніципалітетів та фінансування хобі-освіти та хобі-діяльності в місцевих муніципалітетах.

Молодіжні працівники не визначені в Законі про роботу з молоддю. Роботу молодіжних працівників в основному оплачують, близько 8% молодіжних працівників виконують роботу на добровільних засадах. Усіх, хто працює з молоддю, називають молодіжними працівниками, незалежно від того, чи отримують вони зарплату. Молодіжну роботу можна вивчати в трьох університетах Естонії на різних рівнях (вищий ступінь прикладних наук, ступінь бакалавра, магістр).

Поширюють інформацію про роботу з молоддю переважно молодіжні установи, організації, молодіжні працівники та місцеві муніци-

палітети. Вони надають молодим людям інформацію про навколишнє життя, підтримують їхню незалежність, розширюють їхні знання про різні можливості та вибори, щоб краще організувати своє життя, та збільшують значущу участь у суспільстві. Інформація про молодь в Естонії орієнтована на молодь віком 7–26 років і базується на потребах та інтересах молоді. Ключовими ініціативами щодо підвищення обізнаності молоді є, наприклад, Національний тиждень роботи з молоддю та Міжнародний день молоді. Щодо впливу молодіжної роботи є також деякі ініціативи: розробка та інформування про вплив молодіжної роботи в Європі та ретельна система моніторингу й аналізу якості та впливу молодіжної роботи.

У жовтні 2019 року розпочався офіційний процес нового «Плану розвитку молодіжної сфери на 2021–2035 роки». 28 листопада 2019 року Уряд затвердив пропозиції до складання нового плану розвитку, який продовжує останній, чинний план розвитку. У листопаді 2020 року новий план розвитку отримав схвалення уряду і був переданий парламенту, який має підтвердити його найпізніше до кінця року.

У 2019 році Міністерство освіти та наукових досліджень замовило дослідження щодо адміністративних органів у складі міністерства, пропонованих послуг та пошуку рішень для реорганізації служб та функцій. Оскільки є кілька установ, які впроваджують ту ж чи схожу політику, було запропоновано об'єднати ці інституції в одне велике спільне агентство. Реформа вступила в дію 1 серпня 2020 року. Створено організацію Рада освіти та молоді (Estonia. Youth Work).

У *Фінляндії* робота з молоддю займає сильну законодавчу позицію, що є рідкістю порівняно з іншими європейськими країнами. Робота з молоддю – це не лише пропозиція цільових форм роботи з молоддю, молодіжні майстер-класи або групи підтримки однолітків, а й послуги для кожного в підтримці їхнього добробуту та гарного життя взагалі. Як і у формальній освіті, відповідальність за те, як організувати послуги неформального навчання, покладена на муніципалітети місцевого рівня. Громадське суспільство, неурядова молодіжна організація та молодіжні організації на національному й місцевому рівнях також відіграють активну роль.

Молодіжна робота для всіх діє як за допомогою служб відкритого доступу в приміщеннях вільного часу (будівлі), в мобільних приміщеннях (фургони для молоді), так і у вебпросторах (використання баз даних для самообслуговування або підтримки від молодіжних працівників та однолітків), як частина багатогалузевих послуг (єдині довідкові центри), а також розташованих на відкритому повітрі, за межами шкільної території або на території школи після уроків чи під час навчального дня, що розглядають як «роботу шкільної молоді».

Більшість фахівців молодіжної роботи та молодіжних заходів організовують муніципалітети, неурядові асоціації молоді та молодіжної роботи, національні молодіжні центри увечері, у вихідні та під час шкільних канікул.

Заходи фінансуються за правилами, визначеними в Законі про молодь. Сама молодь має брати активну роль у плануванні, реалізації та оцінці цієї діяльності (Finland. Youth Work).

У Франції робота з молоддю не має чіткого визначення і посиляється на різні реалії та професійні практики, загалом вона асоціюється з сектором «соціокультурної анімації» – частиною сектора неформальної освіти. За останні роки він зазнав багатьох змін як професійно, так і законодавчо, зокрема професіоналізації та прогресивної інституціоналізації (France. Youth Work).

Робота з молоддю в Угорщині відповідає традиціям молодіжної політики. З 2003 року існують різні форми офіційної освіти молодіжних працівників, але престиж та визнання молодіжної професії все ще не можна порівнювати з іншими галузями освіти. В Угорщині немає офіційного визначення роботи з молоддю.

Зараз робота з молоддю в Угорщині має два рівні організації. Конкретні «низові» молодіжні громади можна визначити на місцевому (невеликому) рівні. У цій сфері діють численні громадські організації (зокрема, скаутський рух та інші релігійні молодіжні організації). Зазвичай їх фінансує центральний уряд або (переважно) гранти ЄС.

Громадська інфраструктура пов'язана з Молодіжним фондом Єлизавети, який служить методологічним підґрунтям для молодіжної роботи або пов'язаний з обов'язковою молодіжною діяльністю муніципальних органів влади. Не існує окремої національної стратегії роботи з молоддю. Тим не менш у Національній

молодіжній стратегії є підрозділ, який закликає до кращого визнання молодіжної роботи, розроблення набору критеріїв роботи молоді на місцях та посилення освітніх цілей молодіжної роботи (Hungary. Youth Work).

В Італії досі немає законодавчої бази для специфічної форми професійної чи добровільної діяльності, спрямованої на молодь, низка різноманітних практик роботи з молоддю, переважно на місцевому рівні, що проводять третій Сектор, може потрапити до загальної категорії молодіжної роботи, як це визначено на європейському рівні.

З огляду на інтерес до еволюції молодіжної роботи на європейському рівні нині обговорюють національний закон про визнання молодіжної роботи та молодіжних працівників. У контексті законопроекту молодіжного працівника називають як «соціально-освітній інструктор для молоді».

Практика роботи з молоддю, яку підтримує центральний уряд Італії, включає переважно роботу молоді на основі центрів (тобто молодіжних центрів із відкритим доступом, молодіжних інформаційних центрів), роботу з молоддю, роботу в літніх таборах та неформальну освіту, що надається волонтерам у рамках Універсалу. Законодавча влада щодо молодіжної роботи переважно належить регіонам та автономним провінціям у рамках їхніх законів про молодіжну політику. Тим не менш за останні два десятиліття низка загальнодержавних заходів вплинула на розвиток молодіжної роботи на регіональному та місцевому рівнях. Це такі заходи: соціальна та освітня політика щодо дітей та підлітків; соціально-виховна робота з неповнолітніми з групи ризику; громадська служба з конкретним посиленням на роботу місцевих операторів, які підтримують освітній та професійний досвід молодих волонтерів; підтримка діяльності молодіжної роботи за допомогою низки національних конкурсів проєктів.

З 1980-х років програми Європейського Союзу та Ради Європи для молоді сприяли зростанню нового покоління молодіжних працівників, які активно беруть участь у реалізації Європейської стратегії молодіжної роботи, зокрема, молодіжні обміни, транснаціональне волонтерство, структурований діалог із політиками, підтримка молодіжних ініціатив, транснаціональна мобільність молодіжних працівників,

стратегічні партнерства для визнання молодіжної роботи, навчальні заходи з питань навичок та компетенцій молодіжної роботи.

Деякі регіони (Кампанія, П'ємонт та Апулія) нещодавно визнали необхідність спеціальних заходів щодо підготовки молодіжних працівників на законодавчому рівні. Вживання поняття «молодіжний працівник» у тексті цих регіональних законів Італії означає особливий інтерес для того, щоб почати формувати такий профіль у рамках європейської молодіжної політики. Цей процес обговорення проблеми визнання молодіжної роботи з європейського погляду також відкритий для організацій, які успадкували традиції соціально-освітньої роботи, що існували в Італії ще до початку державної політики в молодіжному секторі (Italy. Youth Work).

У Латвії молодіжна політика – це цілеспрямований комплекс заходів у всіх сферах державної політики для сприяння повноцінному та різнобічному розвитку молоді, її включенню в суспільство та покращенню якості життя. У результаті реалізації молодіжної політики зацікавлені сторони (державні та муніципальні установи, молодіжні організації тощо) просувають ініціативи молодих людей, їх участь у прийнятті рішень та суспільному житті, підтримують молодіжну роботу та забезпечують дітям легший перехід до статусу дорослого, що передбачає відповідні заходи для особистісного розвитку молоді. Основою молодіжної політики є молодіжна робота – запланований практичний комплекс заходів, розроблених для молоді (заходи, проекти, програми) з метою покращення якості їхнього життя. У Законі про молодь молодіжну роботу визначено як набір запланованих практичних заходів, орієнтованих на молодь, які забезпечують реалізацію молодіжної політики, розвиток ціннісної орієнтації молодих людей та закріплення в них загальнолюдських цінностей. Основними цілями молодіжної роботи, визначеними Законом про молодь, є: підтримка та просування ініціативи молодих людей, створюючи сприятливі умови для їхнього інтелектуального та творчого розвитку; надання молодим людям змоги набути життєвих навичок, знань та компетентностей шляхом неформальної освіти; надання змоги молоді ефективно використовувати свій вільний час; надання молодим людям доступу до інформації, що відповідає їхнім потребам (Latvia. Youth Work).

У Болгарії якісна молодіжна робота є передумовою забезпечення оптимального розвитку та практики молоді. Молодіжні організації, молодіжні служби та молодіжні працівники разом із відповідними зацікавленими сторонами планують та впроваджують заходи та програми, що відповідають інтересам, потребам та досвіду молоді. У Болгарії кількість навчальних посібників із неформального навчання є обмеженою. Відсутність спеціальної системи підготовки кадрів для офіційної освіти для молодіжних працівників призводить до неефективного використання можливостей фахівців, що працюють у цій галузі. Саме тому Міністерство молоді та спорту Болгарії у середині 2019 року офіційно розпочало проект програми «Розвиток людських ресурсів». Основна його мета – покращити доступність, ефективність та якість молодіжних послуг шляхом створення, впровадження та затвердження стандартів якості та об'єктивних показників ефективності з урахуванням кінцевого результату для молодої людини, яка їх використовує. Проект допоможе розробити стандарти молодіжних послуг, що забезпечуватиме однаковий рівень якості надання послуг, які ведуть до реальних знань, навичок та компетентностей, та побудувати ефективну систему оцінки та контролю якості. Створюючи довгострокову та єдину організацію фінансування молодіжних послуг, проект запровадить гнучкі моделі фінансування та оцінки молодіжних послуг, затвердження стандартів та їх упровадження в правову базу, що регулює послуги, які надають молоді віком від 15 до 29 років, та вдосконалення процесів планування, управління та оновлення молодіжної політики.

Юридичне визначення роботи з молоддю в Болгарії є частиною Закону про молодь, де зазначено, що молодіжна робота – це організована діяльність чи ініціатива, метою якої є представлення, захист та розвиток інтересів та потреб молоді. Основними принципами, на яких ґрунтується молодіжна робота, є добровільна участь, толерантність, альтруїзм, співпраця та створення мереж, адаптованість, відповідальність та веселощі. Робота з молоддю відбувається там, де перебуває молодь, залучаючи її до динамічного, незвичайного та творчого процесу. Це міждисциплінарна діяльність, яка використовує методи неформального навчання (Bulgaria. Youth Work).

Історія *словацької* молодіжної роботи пов'язана з національно-визвольним рухом XIX ст., коли багато асоціацій почали регулярно працювати з дітьми та молоддю. Нині існує один документ, що регулює роботу з молоддю, – Закон про підтримку молодіжної роботи. Державне піклування про молодь та спорт належить до компетенції Міністерства освіти, науки та спорту Словацької Республіки. Держава делегує деякі завдання муніципалітетам і містам, а потім надає фінансові та інші матеріальні ресурси. Створюються шкільні заклади, до яких також належать центри дозвілля, що безпосередньо беруть участь у сфері роботи з молоддю.

Термін «молодіжна робота», як його розуміють у деяких західноєвропейських країнах (особливо у Великобританії), був запроваджений законом лише у 2008 році (коли був прийнятий Закон про підтримку молодіжної роботи). До цього часу термін «молодіжна робота» означав будь-яку діяльність із цією цільовою групою, в деяких випадках громадськість і донині сприймає під цим терміном шкільну діяльність. У молодіжній роботі є три посади: молодий лідер (волонтер віком 15–18 років), молодіжний лідер (волонтер старше 18 років) та молодіжний працівник (зайнятий фахівець).

Декларація про визнання неформальної освіти була підписана більш ніж 100 роботодавцями, установами й офіційними зацікавленими сторонами та стала провідною ініціативою щодо підвищення обізнаності про цінність молодіжної праці в Словаччині.

Роботу з молоддю в Словаччині в основному здійснюють неурядові організації, в яких більшість молодіжних працівників є волонтерами. Робота з молоддю у Словаччині фінансується за рахунок грантової схеми MESRS, коштів із муніципальних ресурсів, коштів із ресурсів вищих територіальних одиниць, пожертвувань та внесків від юридичних та фізичних осіб, доходів від реклами, доходів від бізнесу, коштів Європейського Союзу та інших ресурсів (Slovakia. Youth Work).

З 1990 року у Польщі зростають активність громадських організацій, зокрема молодіжних організацій, та подальша професіоналізація галузі. Державна ініціатива в молодіжній політиці з часом зменшується. Остання молодіжна стратегія Польщі офіційно закрилася у 2012 році, а на практиці значно раніше, і проєкт стратегії «Активна молодь» від 2014 року так і не був прийнятий.

Додатковим поворотним моментом у розвитку молодіжної роботи став вступ Польщі до Європейського Союзу у 2004 році та доступ до європейського фінансування молодіжних проєктів. Це сприяло розвитку молодіжних організацій, насамперед у рамках спроб політики перспективи молодіжно-орієнтованої педагогіки: ставлення до молоді як до партнерів, агентів та співавторів, а не як одержувачів послуг, хоча це залишається маргінальним підходом. Це дозволило польським молодіжним працівникам співпрацювати на міжнародному рівні та стати мобільними, використовувати іноземний досвід. Зараз у Польщі існує багато різноманітних організаторів молодіжної роботи (від державних установ до молодіжних ініціатив, масових молодіжних організацій, шкільної молодіжної роботи, неурядових організацій). Немає національних політичних ініціатив, які були б стратегічно спрямовані на сектор молодіжної роботи в цілому, а молодіжна політика фрагментована і розкидана між різними міністерствами, де мало політичних дебатів щодо концепції та цінності різних способів роботи з молоддю (Poland. Youth Work).

Отже, аналіз наукових, інформаційних джерел показав, що країни Європейського Союзу впроваджують, популяризують, розвивають молодіжну роботу в різних аспектах: від молодіжної політики на всіх державних рівнях (місцевий, регіональний, національний) до неформального навчання, різних заходів для молоді й силами молоді.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізувавши наукові джерела, робимо висновок, що становлення та розвиток молодіжної роботи в країнах Європейського Союзу мають різний рівень. Кожна країна особлива, має свої звичаї, традиції, історію розвитку молодіжної роботи, нормативно-правову базу, стратегії розвитку, програми для підготовки фахівців молодіжної роботи – молодіжних працівників. Найактивнішою в цьому напрямі є Естонія, яка працює вже більше 100 років над удосконаленням, розвитком та популяризацією молодіжної роботи та молодіжної політики, професії молодіжного працівника.

Це дослідження не вичерпує всіх проблемних питань заявленої теми. Подальшими науковими дослідженнями можуть бути аналіз та систематизація програм підготовки молодіжних працівників у країнах Європейського Союзу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Austria. Youth work An official website of the European Union. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/austria/10-youth-work>
2. Bulgaria. Youth Work. An official website of the European Union. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/bulgaria/101-general-context>
3. Country sheet on youth work in Germany. URL: https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47262550/Germany_info_youth+work_Nov_2017.pdf/f97a6fd9-6f20-dc56-de47-df6da1622889
4. Czech Republic. Youth Work. An official website of the European Union. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/czech-republic/10-youth-work>
5. Denmark. Youth Work. An official website of the European Union. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/denmark/10-youth-work>
6. Estonia. Youth Work. An official website of the European Union. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/estonia/10-youth-work>
7. European Platform on Learning Mobility. An official website of the European Union. URL: <https://pjp-eu.coe.int/en/web/youth-partnership/european-platform-on-learning-mobility>
8. Finland. Youth Work. An official website of the European Union. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/finland/10-youth-work>
9. France. Youth Work. An official website of the European Union. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/france/10-youth-work>
10. Hungary. Youth Work. An official website of the European Union. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/hungary/10-youth-work>
11. Latvia. Youth Work. An official website of the European Union. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/italy/10-youth-work>
12. Italy. Youth Work. An official website of the European Union. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/italy/10-youth-work>
13. Poland. Youth Work. An official website of the European Union. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/poland/10-youth-work>
14. Slovakia. Youth Work An official website of the European Union. URL: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/slovakia/10-youth-work>
15. Youth work. URL: <https://pjp-eu.coe.int/en/web/youth-partnership/youth-work2>
16. Youth work. URL: <https://www.coe.int/en/web/youth/youth-work>
17. Гринчишин С.С. Механізми реалізації молодіжної політики в умовах глобалізації : дис. ... канд. наук із державного управління : 25.00.02. Київ, 2020. 245 с. URL: <https://ipk.edu.ua/wp-content> (дата звернення: 02.10.2021).
18. Гуцалова М.В. Моделі молодіжної політики в країнах Європейського Союзу. *Наукові праці. Політологія*. 2014. Випуск 218. Том 230. С. 18–21. URL: <https://mk-eu.at.ua/material/naukpratsi/gutsalova.pdf> (дата звернення: 06.10.2021).
19. Бородін Є., Літвінова Н. Діяльність європейських молодіжних центрів у контексті підтримки Радою Європи неурядових організацій. 2010. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03\(6\)/10beieno.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03(6)/10beieno.pdf) (дата звернення: 02.10.2021).
20. Молодіжна політика в об'єднаних територіальних громадах : посібник. Київ, 2018 76 с. URL: <https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/DG/ManualYW-1.pdf> (дата звернення: 02.10.2021).
21. Молодіжна політика та молодіжна робота : матеріали II міжрегіональної наук.-практ. конф., 14 грудня 2017 р., м. Дніпро / за заг. ред. Є.І. Бородіна. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2017. 114 с. URL: http://www.dbuara.dp.ua/konf/konf_dridu/2017_12_14_material_dums.pdf (дата звернення: 02.10.2021).
22. Мотречко В.В. Особливості формування державної молодіжної політики в ЄС та перспективи її імплементації в Україні. 2014. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2014-02\(12\)/3.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2014-02(12)/3.pdf) (дата звернення: 03.10.2021).
23. Мотречко В.В. Організація діяльності суб'єктів місцевого самоврядування щодо реалізації молодіжної політики : дис. ... канд. наук із державного управління : 25.00.04. Одеса, 2018. 241 с. URL: http://www.oridu.odessa.ua/8/4/doc/dis_motr.pdf (дата звернення: 02.10.2021).
24. Подобєд Н.В. Міжнародний досвід реалізації молодіжної політики та можливості його застосування в Україні. *Економіка та держава. Державне управління*. 2011. № 9. С. 125–127. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/9_2011/37.pdf (дата звернення: 02.10.2021).
25. Сучасний європейський досвід формування та реалізації молодіжної політики : навчальний посібник / Є.І. Бородін, Ю.В. Борисова, Н.М. Літвінова, І.В. Хохрякова. Дніпропетровськ : Пороги, 2008. 116 с. URL: https://dodmc.dn.ua/images/stories/Biblioteka/sycasnii_evrop_dosvid_formyvannia_ta_realizacii_molod_politiki.pdf (дата звернення: 02.10.2021).

REFERENCES:

1. Austria. Youth work. An official website of the European Union. Retrieved from: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/austria/10-youth-work> [in English].
2. Bulgaria. Youth Work. An official website of the European Union. Retrieved from: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/bulgaria/101-general-context> [in English].
3. Country sheet on youth work in Germany. Retrieved from: https://pjp-eu.coe.int/documents/42128013/47262550/Germany_info_youth+work_Nov_2017.pdf/f97a6fd9-6f20-dc56-de47-df6da1622889 [in English].
4. Czech-Republic. Youth Work. An official website of the European Union. Retrieved from: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/czech-republic/10-youth-work> [in English].
5. Denmark. Youth Work. An official website of the European Union. Retrieved from: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/denmark/10-youth-work> [in English].
6. Estonia. Youth Work. An official website of the European Union. Retrieved from: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/estonia/10-youth-work> [in English].
7. European Platform on Learning Mobility. An official website of the European Union. Retrieved from: <https://pjp-eu.coe.int/en/web/youth-partnership/european-platform-on-learning-mobility> [in English].
8. Finland. Youth Work. An official website of the European Union. Retrieved from: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/finland/10-youth-work> [in English].
9. France. Youth Work. An official website of the European Union. Retrieved from: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/france/10-youth-work> [in English].
10. Hungary. Youth Work. An official website of the European Union. Retrieved from: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/hungary/10-youth-work> [in English].
11. Latvia. Youth Work. An official website of the European Union. Retrieved from: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/italy/10-youth-work> [in English].
12. Italy. Youth Work. An official website of the European Union. Retrieved from: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/italy/10-youth-work> [in English].
13. Poland. Youth Work. An official website of the European Union. Retrieved from: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/poland/10-youth-work> [in English].
14. Slovakia. Youth Work. An official website of the European Union. Retrieved from: <https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/slovakia/10-youth-work> [in English].
16. Youth work. Retrieved from: <https://pjp-eu.coe.int/en/web/youth-partnership/youth-work2> [in English].
17. Youth work. Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/youth/youth-work> [in English].
18. Hrynchyshyn, S.S. (2020). *Mekhanizmy realizatsii molodizhnoi polityky v umovakh hlobalizatsii* [Mechanisms for implementing youth policy in the context of globalization]. Candidate's thesis. Kyiv. Retrieved from: <https://ipk.edu.ua/wp-content> [in Ukrainian].
19. Hutsalova, M.V. (2014). *Modeli molodizhnoi polityky v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu* [Models of youth policy in the countries of the European Union]. *Naukovi pratsi. Politolohiia*. Vypusk 218. Tom 230. S. 18–21. Retrieved from: <https://mk-eu.at.ua/material/naukpratsi/gutsalova.pdf> [in Ukrainian].
20. Borodin Ye., Litvinova N. (2010). *Dialnist yevropeiskyykh molodizhnykh tsentriv u konteksti pidtrymky Radioi Yevropy neuriadovykh orhanizatsii* [Activities of European youth centers in the context of Council of Europe support for non-governmental organizations]. Retrieved from: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03\(6\)/10beieno.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2010/2010_03(6)/10beieno.pdf) [in Ukrainian].
21. *Molodizhna polityka v obiednanykh terytorialnykh hromadakh* [Youth policy in united territorial communities] (2018) Kyiv. Retrieved from: <https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/DG/ManualYW-1.pdf> [in Ukrainian].
22. *Molodizhna polityka ta molodizhna robota* [Youth policy and youth work] : materialy II mizhrehionalnoi nauk.-prakt. konf., 14 hrudnia 2017 r., m. Dnipro / za zah. red. Ye.I. Borodina. Dnipro : DRIDU NADU, 2017. 114 s. Retrieved from: http://www.dbuapa.dp.ua/konf/konf_dridu/2017_12_14_material_dums.pdf [in Ukrainian].
23. Motrechko, V.V. (2014). *Osoblyvosti formuvannya derzhavnoi molodizhnoi polityky v YeS ta perspektyvy yii implementatsii v Ukraini* [Features of the formation of state youth policy in the EU and prospects for its implementation in Ukraine]. Retrieved from: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2014-02\(12\)/3.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2014-02(12)/3.pdf) [in Ukrainian].
24. Motrechko, V.V. (2018) *Orhanizatsiia diialnosti subiektiv mistsevoho samovriaduvannya shchodo realizatsii molodizhnoi polityky* [Organization of activities of local governments in the implementation of youth policy] Candidate's thesis. Odesa. Retrieved from: http://www.oridu.odessa.ua/8/4/doc/dis_motr.pdf [in Ukrainian].
25. Podobied, N.V. (2011). *Mizhnarodnyi dosvid realizatsii molodizhnoi polityky ta mozhyvosti yoho zastosuvannya v Ukraini* [International experience in the implementation of youth policy and the possibility of its application in Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava. Derzhavne upravlinnia*. № 9/2011. S. 125–127. Retrieved from: http://www.economy.in.ua/pdf/9_2011/37.pdf [in Ukrainian].
26. Borodin, Ye.I., Borysova, Yu.V., Litvinova, N.M., Khokhriankova, I.V. (2008). *Suchasnyi yevropeiskyi dosvid formuvannya ta realizatsii molodizhnoi polityky* [Modern European experience in the formation and implementation of youth policy]. D.: Porohy. Retrieved from: https://dodmc.dn.ua/images/stories/Biblioteka/sycasnii_evrop_dosvid_formyvannya_ta_realizacii_molod_politiki.pdf [in Ukrainian].

УДК 376-053.6-056.36:379.8

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.6>

Галина ЛЕМКО

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

ORCID: 0000-0002-2922-8549

Олеся ДЖОГОЛИК

магістрантка педагогічного факультету, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

ORCID: 0000-0002-3684-098X

Бібліографічний опис статті: Лемко, Г., Джоголик, О. (2021). Соціально-культурна активність як рівень розвитку дітей з особливими потребами. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 39–45, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.6>

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА АКТИВНІСТЬ ЯК РІВЕНЬ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Стаття актуалізує питання соціально-культурної активності як рівня розвитку дітей з особливими потребами. Визначальною умовою розвитку сучасного гуманного суспільства особливої гостроти набувають питання соціальної адаптації, інтеграції осіб з особливими потребами та формування в кожного з них соціально-культурної активності. Найважливішою проблемою сьогодення є переорієнтація дітей та молоді на самостійність, активність, власну відповідальність, створення умов для самореалізації.

Також визначено роль і значення культурно-дозвілєвої діяльності як незамінного засобу відновлення творчого потенціалу особистості, проаналізовано її місце в соціально-культурній сфері.

Ефективність культурно-дозвілєвої діяльності як засобу соціально-культурної активності великою мірою залежить від створення умов для відновлення й розвитку найважливіших форм людської життєдіяльності, розвитку морально-ціннісних орієнтацій, відновлення і компенсації соціальних зв'язків, формування соціально-культурного досвіду, творчого розвитку кожного вихованця як цілісної особистості.

Значним резервом соціально-педагогічної роботи з такими особами є організація різноманітних видів та форм культурно-дозвілєвої діяльності.

У процесі аналізу найбільш ефективних форм і методів організації культурно-дозвілєвої діяльності дослідники звертають особливу увагу на гру, яка звільняє від багатьох умовностей повсякденного прояву фізичних та інтелектуальних сил, впливає на духовне зростання та особистісне піднесення.

Під час ігрової діяльності особа прагне позбутися зайвої напруги, розв'язати сум, звільнитися від емоційально-перевантаження, в розважальній формі отримати пізнавальну інформацію.

Також не менш важливим напрямом культурно-дозвілєвої діяльності дітей з обмеженими можливостями є спілкування з мистецтвом, яке має багаті виховні можливості, оскільки активно впливає на світоглядне, моральне та естетичне формування особистості.

Осмилення культурно-дозвілєвої діяльності як незамінного засобу активізації особистості дало змогу охарактеризувати її як цілісну, особистісно зорієнтовану, ціннісно-орієнтаційну, культурно-творчу педагогічну діяльність, яка за умови її доцільної організації може забезпечити максимальну адаптацію й інтеграцію кожного вихованця.

Ключові слова: соціально-культурна активність, діти з особливими потребами, дозвілєва діяльність, гра, мистецтво.

Halyna LEMKO

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
ORCID: 0000-0002-2922-8549

Olesia DZHOHOLYK

Master's Student at the Faculty of Pedagogy, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57, Shevchenko str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018
ORCID: 0000-0002-3684-098X

To cite this article: Lemko, H., Dzhoholyk, O. (2021) Sotsialno-kulturna aktyvnist yak riven rozvytku ditei z osoblyvymy potrebamy [Socio-cultural activity as a level of children with special needs]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 39–45, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.6>

SOCIO-CULTURAL ACTIVITY AS A LEVEL OF DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS

The article actualizes the issue of socio-cultural activity as a level of development of children with special needs. The defining condition for the development of modern humane society is especially acute issues of social adaptation, integration of people with special needs and the formation of each of them socio-cultural activity. The most important problem of today is the reorientation of children and youth to independence, activity, personal responsibility, creating conditions for self-realization.

The role and importance of cultural and leisure activities as an indispensable means of restoring the creative potential of the individual are also determined, its place in the socio-cultural sphere is analyzed.

The effectiveness of cultural and leisure activities as a means of socio-cultural activity depends largely on the creation of conditions for the restoration and development of the most important forms of human life, the development of moral and value orientations; restoration and compensation of social ties; formation of socio-cultural experience; creative development of each pupil as a holistic personality.

A significant reserve of socio-pedagogical work with such persons is the organization of various types and forms of cultural and leisure activities.

In analyzing the most effective forms and methods of organizing cultural and leisure activities, researchers pay special attention to the game, which frees from many conventions of the daily manifestation of physical and intellectual forces, affects spiritual growth and personal uplift.

During the game, a person seeks to get rid of unnecessary stress, dispel sadness, get rid of emotional overload, in an entertaining way to get cognitive information.

Also no less important directions of cultural and leisure activities for children with disabilities is communication with art, which has many educational opportunities, as it actively influences the worldview, moral and aesthetic formation of personality.

Understanding cultural and leisure activities as an indispensable means of activating the personality allowed to characterize it as a holistic, personality-oriented, value-oriented, cultural and creative pedagogical activity, which, if properly organized, can ensure maximum adaptation and integration of each pupil.

Key words: socio-cultural activity, children with special needs, leisure activities, game, art.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших елементів розвитку сучасного гуманного суспільства є соціалізація та інтеграція осіб з особливими потребами, а саме їх включення в усі сфери суспільного життя. З початком євроінтеграції українське суспільство стає одним із тих, де дотримання основних прав людей не можуть ігноруватися. Відповідно до визнаних Україною Конвенції ООН про права дитини та Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захист і розвиток дітей посилено увагу держави та громадськості до проблем соціалізації й адаптації всіх дітей, зокрема

й з особливими потребами, а також їх інтеграції в суспільство.

Аналіз досліджень. Сутність, завдання, функції соціокультурної діяльності розкривають у своїх наукових працях Н. Ашаренкова, Т. Кисельова, Н. Кочубей, І. Петрова. Значення соціокультурної діяльності як фактора соціалізації та соціального виховання підкреслюють у своїх дослідженнях А. Аронов, Н. Бабенко, Є. Литовкін, Г. Мельничук, О. Мудрик, Т. Спіріна та інші.

Вивченням питань інклюзивного навчання в нашій країні в умовах сьогодення займається низка вчених (І. Горбенко, Е. Данілавичюте,

В. Засенко, А. Колупаєва, Ю. Найда, Л. Савчук, Н. Софій, О. Таранченко, М. Шеремет та ін.), праці яких присвячені дослідженню проблеми залучення осіб з особливими потребами до навчання в освітніх закладах і наданню корекційно-розвивальних послуг в умовах інклюзивної освіти та соціалізації в суспільство.

Мета статті – охарактеризувати соціально-культурну активність як рівень розвитку дітей з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна спільнота завжди була стурбована створенням комфортного соціального середовища для всіх людей, у тому числі з особливими потребами. Україна також долучилася до світу в процесі європейської інтеграції, приділяючи більше уваги потребам людей з обмеженими можливостями та вживаючи заходів для повної інтеграції їх у суспільство. Ці процеси зачіпають також дітей з особливими потребами, які тепер мають змогу навчатися в загальноосвітній школі.

Нині інтеграції дітей з особливими потребами в соціум та впровадженню інклюзивної форми навчання в закладах освіти приділяється значна увага держави та місцевої влади. Ідея інклюзії, що виникла внаслідок усвідомлення цінності людської багатоманітності і відмінностей між людьми, виключає будь-яку дискримінацію та відображає одну з головних ознак демократичного суспільства: усі діти є цінними членами суспільства і мають рівні права, зокрема щодо отримання освіти, незважаючи на особливості їхнього психофізичного розвитку.

Широке використання терміна «діти з особливими потребами» зініціювала Саламанкська декларація, опублікована у 1994 р. У ній подано основне визначення «особливих потреб». Воно стосується всіх дітей і молодих людей, чиї потреби залежать від різної фізичної чи розумової недостатності або труднощів, пов'язаних із навчанням. Чимало дітей мають труднощі в навчанні, а отже, спеціальні освітні потреби на певних етапах свого навчання в школі (Луцан, 2019: 152–153).

У розвинутих країнах загальноживаний термін «діти з особливими потребами» («Children with Special Needs») закріплений у законодавчих актах соціального спрямування. Цей термін передбачає змінення акцентів із недоліків і порушень у дітей до закріплення їхніх особливих потреб. А. Гордєєва зауважує:

«Говорячи про особливості, ми відштовхуємося від людини взагалі, а не від норми, від людини з певними особливостями, які притаманні лише їй. Особливість передбачає відмінність, несхожість, можливо, неповторність, індивідуальність, унікальність» (Гордєєва, 2001).

Інтеграція дітей з особливими потребами потребує вирішення різного роду завдань, а саме: формування нової філософії державної політики щодо дітей з особливими освітніми потребами, вдосконалення нормативно-правової бази відповідно до міжнародних договорів у сфері прав людини, реалізації та поширення моделі інклюзивного навчання дітей у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах (Ворошук, 2016: 38).

Найважливішою проблемою сьогодення є переорієнтація дітей та молоді на самостійність, активність, власну відповідальність, створення умов для самореалізації.

На формування соціально-культурної активності зорієнтована й реабілітаційна педагогіка, яка поєднує завдання соціально-педагогічної корекції, соціально-психологічної реабілітації і загальнокультурного розвитку особистості (Барановський, 1998: 110). Біологічна суть індивіда через складну систему психічної регуляції особистості знаходить власне здійснення в таких матеріальних стосунках, системах, які мають соціальний характер та які за своєю суттю є соціальними.

Це означає, що людина поєднує в собі як біологічні, так і соціальні характеристики та є найвищим ланцюгом сукупності рис, інтенцій, якостей, що становлять поняття «особистість».

Людська психіка є такою цілісною системою, що має складну структуру, оскільки включає не тільки фізичні, хімічні, зовнішньо-біологічні, але й інформаційні, соматичні, а основне – соціально-контактні складники.

Людина може сама себе підтримувати, відновлювати, вдосконалювати, а також активно взаємодіяти з іншою системою – середовищем. Тому людське життя, будучи активним за своєю природою, має пристосувальний характер, тобто являє собою адаптацію до умов середовища, що змінюється.

Але ця адаптація, зрозуміло, не є пасивною, вона є тісно пов'язаною з активністю життєвих проявів людини.

Механізм адаптації є тісно пов'язаним із активністю. Активність характеризує здатність

людини проявляти себе, проявляти ініціативу та сприймати зовнішні впливи. Адаптація та активність є основними механізмами гармонізації відносин людини із середовищем.

Саме поганий стан здоров'я стає причиною інвалідності, а отже, й соціальної дезадаптації.

У загальному плані медицини розглядають здоров'я як певний діапазон, в якому відбуваються біохімічні, фізіологічні, психічні процеси, що забезпечують рівновагу організму із зовнішнім середовищем. У такому розумінні здоров'я є природним станом організму, що характеризується його врівноваженістю з навколишнім середовищем та відсутністю будь-яких хворобливих змін.

Всесвітньою організацією охорони здоров'я було сформульовано таке визначення: «Здоров'я – це не тільки відсутність хворобливих і фізичних дефектів, але й стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя» (Основные документы, 1985: 5).

Здоров'я – це індивідуальна та соціальна цінність, яку не можна ані витіснити, ані змінити якоюсь іншою цінністю. Разом із тим дефіцит здоров'я призводить до серйозних обмежень можливостей індивідуального і соціального функціонування.

Традиційно розрізняють три рівні здоров'я: біологічний стан організму людини (спадковість, онтогенез, рівень тривалості активного життя, філогенетична реактивність тощо, тобто все те, що характеризує стан людини як біологічного виду); психічне здоров'я (здатність до адекватного спілкування, духовне благополуччя, почуття внутрішньої гармонії, потреба в нових враженнях, знаннях); соціальні ознаки здоров'я (соціальна активність, соціальна відповідальність, відповідальність за народження та виховання дітей, інтенсивна трудова діяльність).

Соціальні аспекти здоров'я розкривають соціальну сутність, соціальні умови та результати життєдіяльності людини. Науковці як складники здоров'я людини виділяють такі соціально значущі критерії, як тривалість життя, розумова та фізична працездатність, відтворення здорового потомства. Це дозволяє тлумачити здоров'я як взаємодоповненість соціально-ціннісних еталонів.

О. Хохліна зазначає, що для розвитку дитини одним із важливих чинників є соціальний вплив (Хохліна, 2017: 65).

Загальновідомо, що соціальне становлення молоді людини є результатом не тільки стихійного впливу життєвих обставин, але й цілеспрямованого виховання за умови активної участі самої людини в цьому процесі.

Відсутність належних умов соціалізації дітей з особливими потребами ініціює проблему педагогізації реабілітаційного процесу. Це своєю чергою викликає необхідність розробки такої системи педагогічних впливів, яка б забезпечувала поглиблення їхньої соціалізації та виключала стихійні фактори її перебігу, сприяла формуванню соціально-культурної активності.

З урахуванням викладеного можна вважати цілком очевидним, що рівень сформованості особистості цих дітей визначається не стільки наявністю чи відсутністю в них будь-яких дефектів розвитку, скільки умовами соціалізації та характером соціальних впливів і насамперед цілеспрямованого виховання.

Висновок про вирішальну роль виховання у формуванні та розвитку особистості є фундаментальним у психології та педагогіці, а його сутність і зміст широко розкриті в науковій літературі (Карпенчук, 1997).

У контексті нашого дослідження ми не обійшли увагою основні положення реабілітаційної педагогіки, яка розглядає питання поєднання педагогічних і терапевтичних методів у вихованні та навчанні дітей та молоді з різними обмеженнями (Іванова, 1998; Реабілітаційна педагогіка, 1998; Реабілітаційна педагогіка, 1998).

Загальне розуміння змісту виховання тлумачиться сьогодні як максимально повний розвиток індивідуальності, формування особистості, в якій розумно сполучаються риси адаптованості до сучасного рівня розвитку суспільства з творчою активністю, що сприяє перетворенню усього суспільства.

Найбільш конструктивним у контексті нашого дослідження вважаємо визначення сутності цього поняття українською вченою О. Сухомлинською, яка характеризує виховання як процес розвитку молоді людини як суб'єкта культури та власної життєтворчості, передачі творчих і соціокультурних цінностей у процесі особистісної взаємодії та діалогічного спілкування педагога та вихованця (Сухомлинська, 2005: 111).

За визначенням науковців, соціальна активність особистості як соціального типу являє собою «певний стан її суспільно-перетворювальної діяльності, в якій відображаються взаємовідносини особистості з соціальним середовищем, її ставлення до природи, глибина розуміння нею суспільних потреб та інтересів, обґрунтованість у висуванні цілей у виборі необхідних засобів, форм і методів для їхнього досягнення. Це один із найважливіших критеріїв свободи особистості та основний спосіб її самоствердження. Соціальна активність характеризує рівень розвитку особистості та інтенсивність її діяльності, а також міру цієї інтенсивності» (Культура життя людини, 1988: 47).

Розглядаючи механізм соціальної адаптації, науковці підкреслюють, що вона відбувається не тільки через зміну зовнішньої дійсності, але й завдяки перетворенню внутрішнього світу людини, розвитку внутрішньо-особистісного потенціалу.

Сучасне уявлення про соціально-культурну активність виходить із розуміння її як взаємодії суб'єкта з навколишньою дійсністю, як способу самовираження і самореалізації особистості в житті, при якому досягається (або не досягається) її якість як цілісного, самостійного суб'єкта, що розвивається, здатного відтворювати себе, відтворювати гармонійні стосунки з оточуючим світом, відтворювати власну культуру.

Слід зазначити, що завданням педагогічно-організованої культурно-дозвілєвої діяльності є формування в дітей з обмеженими можливостями соціально-культурної активності, що включає природні особливості індивіда (здатність до мислення, адаптивність організму), а також соціальні (здатність виконувати соціальні ролі, соціальна адаптація) та культурні (свобода, гуманність, творчість) якості особистості.

Одним зі способів вираження соціально-культурної активності є культурно-дозвілєва діяльність осіб з обмеженими можливостями.

Вивчаючи рівні дозвілєвої активності за критерієм ставлення суб'єкта культурно-дозвілєвої діяльності до її процесу (пасивне або активне), А. Воловик та В. Воловик виділяють такі з них: споживання; творчість; екстеріоризація (соціальна активність).

Перший рівень культурно-дозвілєвої діяльності – споживання (накопичення знань, засвоєння навичок) включає в себе низку різних під-

рівнів: пасивне споживання як нижчий рівень розвитку дозвілєвої діяльності (перегляд телепередач, читання розважальної літератури, прогулянки, відвідування видовищ, прийом гостей тощо); активне споживання як середній рівень розвитку дозвілєвої діяльності (вищий порівняно з першим рівнем) (відвідування театрів, кінотеатрів, виставок, рибальство, полювання, екскурсії тощо); цілеспрямоване споживання (самостійний вибір форм діяльності з орієнтацією на культурні цінності) як вищий рівень розвитку дозвілєвої діяльності, яка спрямовується на оволодіння певними духовними цінностями (Воловик, Воловик, 1999: 12-14).

У процесі розвитку особистості потреба в споживанні поступово замінюється на потреби у творчості. Творчий рівень дозвілєвої діяльності охоплює такі види занять на дозвіллі, коли людина із суб'єкта споживання перетворюється на суб'єкт творчості. Перехід від рівня творчості до рівня «соціальної віддачі» включає людину в систему широких суспільних зв'язків, дозвілєва діяльність набуває характеру суспільно корисної та значущої діяльності.

А. Воловик і В. Воловик наголошують, що більш високим рівнем дозвілєвої діяльності є екстеріоризація, яка здійснюється у формі «розповсюдження знань, ідей, художніх цінностей, іншої інформації з метою формування певних поглядів, уявлень, емоційних станів, а також як організація соціально-корисної діяльності інших людей». Поділяючи екстеріоризацію на такі підрівні, як демонстрація, пропаганда та організація діяльності, автори підкреслюють: в якому б вигляді не виявлялася «соціальна віддача», вона свідчить про високу активність людини, її свідоме ставлення до діяльності.

У процесі аналізу найбільш ефективних форм і методів організації культурно-дозвілєвої діяльності дослідники звертають особливу увагу на гру, яка може звільнити від багатьох умовностей повсякденного прояву фізичних та інтелектуальних сил.

Багатьма дослідниками дозвілля гра розглядається як його важлива частина, оскільки впливає на духовне зростання та особистісне піднесення.

Варто зазначити, що більша частина науковців, які досліджують ігрову діяльність, характеризують її як ідеальну форму розваги. Під час розважально-ігрової діяльності особа, перш

за все, прагне позбутися зайвої напруги, розвіяти сум, вийти зі стресового стану, звільнитися від емоціонального перевантаження, в розважальній формі отримати пізнавальну інформацію.

Гра, глибоко пронизуючи усе дозвілля, має благодійні компенсуючі ресурси, дає змогу переключитися, активно відпочити, відновити сили. Ігрова організація дозвіллевої діяльності надає будь-якому заняттю оригінальності, емоційної насиченості, привабливості. Гра створює ситуації, в яких відбувається могутня мобілізація духовних і фізичних сил людини.

Не менш важливим напрямом культурно-дозвіллевої діяльності дітей з обмеженими можливостями є спілкування з мистецтвом. Дослідники зазначають, що заняття мистецтвом мають винятково багаті виховні можливості, оскільки активно впливають на світоглядне, моральне та естетичне формування особистості.

Л. Коваль, І. Зверева і С. Хлебнік, розкриваючи значення мистецтва як фактора соціалізації особистості, наголошують на морально-естетичному характері його впливу: «... емоційний зміст твору стає стимулом для формування та вияву почуттів, емоційним фоном життя та діяльності людини» (Коваль, Зверева, Хлебнік, 1997: 279).

Розкриваючи багатогранність мистецтва та невичерпність його можливостей, вони зазначають, що його основною функцією є цілеспрямоване формування людської свідомості, а найголовнішою метою – соціально-виховний вплив на

розвиток творчої особистості, необхідними якостями якої є самопізнання, самовияв, самооцінка. Мистецтво формує елементи культури, необхідні для ефективної соціалізації та соціальної адаптації (Коваль, Зверева, Хлебнік, 1997: 278).

Як підкреслюють автори, саме в актах «співтворчості» та «співпереживання» відбувається соціалізація особистості засобами мистецтва. Активізуються емоційна та інтелектуальна сфери свідомості дитини, актуалізуються досвід, уява та здатність до співпереживання.

Варто зазначити, що в різних публікаціях про велику силу мистецтва підкреслюється, що воно не тільки емоційно розвиває інтелектуальну сферу людини, формує естетичний смак, залучає до цінностей культури, але й може бути одним із могутніх засобів психотерапії.

Досить перспективними визначено методи «терапії дозвілля» – естетотерапія, музикотерапія, іпотерапія, бібліотерапія, арт-терапія, мета яких – сприяння подоланню життєвої кризи та створення почуття повноцінності життя.

Висновки. Дозвілля є унікальною сферою взаємодії людини із соціально-культурним оточенням як незамінного засобу культурного розвитку, культурного зростання та активізації особистості дитини з обмеженими можливостями. Також дозвілля, маючи комплексний характер й інтегруючи елементи гри, праці, пізнання й спілкування, виявляється найсприятливішою сферою для прояву творчої активності та максимальної самореалізації кожної особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барановский В. Духовность личности в системе современных общественных отношений. Київ : НВТ Правник-НАВСУ, 1998. 141 с.
2. Воловик А., Воловик В. Педагогіка дозвілля. Харків, 1999. 329 с.
3. Ворошук О. Інтеграція дітей з особливими потребами у загальноосвітній простір. *Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців*: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції / За ред. проф. І. Козубовської, проф. Ф. Шандора. Ужгород, 2016. С. 38–40.
4. Ворошук О., Лемко Г. Розвиток дітей з інтелектуальними порушеннями в процесі гри. *Технології забезпечення роботи практичного психолога з дітьми та молоддю з особливими освітніми потребами: Збірник наукових робіт учасників круглого столу та науково-методичного семінару (19 березня 2021 р., Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України, лабораторія психології спілкування) / за наук. ред. Г.М. Бевз, І.В. Петренко, В.І. Юрченко. Вісник педагогіки і психології. 2021. Вип. 27. С. 30–34.*
5. Гордеева А. Реабилитационная педагогика: от теории к практике : монографія. Москва, 2001. 321 с.
6. Іванова І. Соціально-педагогічна робота з дітьми-інвалідами в системі соціальних служб для молоді : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Київський університет ім. Т.Г. Шевченка. Київ, 1998. 19 с.
7. Карпенчук С. Теорія і методика виховання : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 1997. 304 с.
8. Коваль Л., Зверева І., Хлебнік С. Соціальна педагогіка. Соціальна робота : навчальний посібник. Київ : ІЗМН, 1997. 392 с.

9. Культура жизни личности: Проблемы теории и методологии социально-психологических исследований / Отв. ред. Л.В. Сохань, В.А. Тихонович; АН УССР. Ин-т философии. Київ : Наукова думка, 1988. 192 с.
10. Луцан Н. Наукові підходи до організації навчання дітей з особливими освітніми проблемами. *Науковий вісник МНУ імені В.О.Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 1 (64), лютий. С. 152–156.
11. Основные документы ВОЗ. Женева, ВОЗ, 1985. С. 5.
12. Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ століття : науково-методичний збірник у 2 ч. / І.Г. Єрмаков (наук. ред.) Київ : ІЗМН, 1998. Ч. 1. 320 с.
13. Реабілітаційна педагогіка на рубежі ХХІ століття : науково-методичний збірник у 2 ч. / І.Г. Єрмаков (наук. ред.) Київ : ІЗМН, 1998. Ч. 2. 328 с.
14. Сухомлинська О. Проблеми теорії виховання дітей і молоді в Україні. *Педагогіка і психологія*. 2005. № 4. С. 109–125.
15. Хохліна О. Значення поглядів Л.С. Виготського для розробки проблеми розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями. *Гуманізація навчально-виховного процесу* : збірник наукових праць Донбаського державного педагогічного університету. 2017. № 1 (81). С. 64–74.

REFERENCES:

1. Baranovskiy, V. (1998). Dukhovnost lychnosty v systeme sovremennykh obshchestvennykh otnosheniy [Spirituality of the individual in the system of modern social relations]. Kyiv: NVT Pravnyk-NAVSU [in Ukrainian].
2. Volovyk, A., & Volovyk, V. (1999). Pedagogika dozvillia [Pedagogy of leisure]. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Voroshchuk, O. (2016). Intehratsiia ditei z osoblyvymy potrebamy u zahalnoosvitnii prostir [Integration of children with special needs into the general education space]. I. Kozubovskoi, & F. Shandora. (Eds). Proceedings from '21: *Aktualni problemy suchasnoi sotsiologii, sotsialnoi roboty ta profesiinoi pidhotovky fakhivtsiv: Materialy dopovidei ta povidomlen Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii - Actual problems of modern sociology, social work and professional training*: Proceedings All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (pp. 30–40). Uzhhorod [in Ukrainian].
4. Voroshchuk, O., & Lemko, H. (2021) Rozvytok ditei z intelektualnymy porushenniamy v protsesi hry [Development of children with intellectual disabilities in the game]. H. Bevz, I. Petrenko, & V. Yurchenko. (Eds). *Tekhnologii zabezpechennia roboty praktychnoho psykholoha z ditmy ta moloddu z osoblyvymy osvithnimy potrebamy – Technologies to ensure the work of a practical psychologist with children and youth with special educational needs*: Proceedings of the round table and scientific-methodological seminar. (Issue. 27). (pp. 30–34). K. : ISPP NAPN of Ukraine [in Ukrainian].
5. Gordeyeva, A. (2001). Reabyltatsyonnaia pedahohyka: ot teoryi k praktyke: Monohrafiya [Rehabilitation pedagogy: from theory to practice: Monograph]. Moscow [in Russian].
6. Ivanova, I. (1998). Sotsialno-pedahohichna robota z ditmy-invalidamy v systemi sotsialnykh sluzhzb dlia molodi [Socio-pedagogical work with children with disabilities in the system of social services for young people]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv: Kyivskiy universytet im. T.H. Shevchenka [in Ukrainian].
7. Karpenchuk, S. (1997). Teoriia i metodyka vykhovannia: Navch. posibnyk [Theory and methods of education: Textbook]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
8. Koval, L., Zvierieva, I., & Khliebik, S. (1997). Sotsialna pedahohika. Sotsialna robota: Navchalnyi posibnyk [Social pedagogy. Social work: Textbook]. Kyiv, IZMN [in Ukrainian].
9. Sokhan, L., Tykhonovych, V. (Eds). (1988). Kultura zhyzny lychnosty: Problemy teoryi y metodolohyy sotsyalno-psykholohycheskykh yssledovanyi [The culture of a person's life: Problems of theory and methodology of social and psychological research]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
10. Lutsan, N. (2019). Naukovi pidkhody do orhanizatsii navchannia ditei z osoblyvymy osvithnimy problemamy [Scientific approaches to the organization of education of children with special educational problems]. *Naukovyi visnyk MNU imeni V.O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of V.O. Sukhomlinsky MNU. Pedagogical sciences*. 1(64), 152–156 [in Ukrainian].
11. Osnovnye dokumenty VOZ [Basic WHO documents] (1985). Geneva, VOZ. 5.
12. Yermakov, I. (Eds). (1998). Reabilitatsiina pedahohika na rubezhi KhKhI stolittia: Nauk.-metod. zb.: u 2 ch. [Rehabilitation pedagogy at the turn of the XXI century: Science.-method. collection: in 2 parts]. Kyiv: IZMN. P.1 [in Ukrainian].
13. Yermakov, I. (Eds). (1998). Reabilitatsiina pedahohika na rubezhi KhKhI stolittia: Nauk.-metod. zb.: u 2 ch. [Rehabilitation pedagogy at the turn of the XXI century: Science.-method. collection: in 2 parts]. Kyiv: IZMN. P.2 [in Ukrainian].
14. Sukhomlynska, O. (2005). Problemy teorii vykhovannia ditei i molodi v Ukraini. [The problems of the theory of the education of children and youth in Ufraine] *Pedahohika i psykholohiia – Pedagogic and Psychologic*. 4. 109–125 [in Ukrainian].
15. Khokhlina, O. (2017). Znachennia pohliadiv L.S.Vyhotskoho dlia rozrobky problemy rozvytku dytyny z intelektualnymy porushenniamy [The means of L. Vygotsky views for the development of the problem of child development with intellectual disabilities]. *Humanizatsiia navchalno-vykhovnoho protsesu*: zb. nauk. prats Donbaskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – *Humanization of the educational process*: Coll. Science. Proceedings of Donbass State Pedagogical University, 1 (81), 64–74 Kharkiv TOV «Vydavnytstvo NTMT» [in Ukrainian].

УДК 796.03:796.093.008

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.7>

Ірина ПЕТРЕНКО

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент, доцент кафедри менеджменту фізичної культури, Харківська державна академія фізичної культури, вул. Клочківська 99, м. Харків, Україна, 61058

ORCID: 0000-0003-4252-1130

Жанна ГРАЩЕНКОВА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри олімпійського і професійного спорту, Харківська державна академія фізичної культури, вул. Клочківська 99, м. Харків, Україна, 61058

ORCID: 0000-0002-9372-9890

Максим МІШИН

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент, доцент кафедри олімпійського і професійного спорту, Харківська державна академія фізичної культури, вул. Клочківська 99, м. Харків, Україна, 61058

ORCID: 0000-0002-8908-6861

Бібліографічний опис статті: Петренко, І., Гращенко, Ж., Мішин, М. (2021). Спортивне волонтерство як соціокультурний феномен сучасності. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 46–51, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.7>

СПОРТИВНЕ ВОЛОНТЕРСТВО ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН СУЧАСНОСТІ

У статті розглянуті питання виникнення спортивного волонтерства як соціокультурного феномена сучасності. У волонтерському русі виділено напрям спортивного волонтерства, який сприяє побудові та розвитку активної взаємодії з іншими країнами та міжнародними організаціями для подальшого співробітництва, зокрема у сфері фізичної культури та спорту.

Волонтерська діяльність є ефективним засобом соціалізації осіб, які беруть у ній участь із нагодою отримати цінний досвід. Спортивне волонтерство як соціальний феномен було предметом дослідження низки авторів. Наукові дослідження вітчизняних вчених висвітлюють аспекти організації та розвитку спортивного волонтерства, однак питання, що стосується історичних передумов виникнення волонтерства в нашій країні, зокрема у сфері олімпійського спорту мало вивчені.

В Україні у 2001 році розроблено низку заходів щодо сприяння розвитку волонтерського руху, цей рік був призначений для збільшення визнання, сприяння та популяризації волонтерської діяльності та створення мережі поширення та обміну інформацією. Були визначені сфери діяльності волонтерів, збільшені кількість бажаючих працювати волонтерами, спонсорвання та підтримка волонтерських програм.

Спорт, будучи однією з популярних сфер діяльності, важко нині уявити без активної участі волонтерів, а саме: проведення великомасштабних спортивних заходів, таких як Олімпійські, Паралімпійські ігри та інші міжнародні змагання. Діяльність волонтерів на спортивних змаганнях допомагає вирішенню низки організаційних питань, а також створенню на спортивному заході відповідної атмосфери і іміджу, які необхідні для настрою учасників і відчуття святості для глядачів.

Незважаючи на те, що досвід залучення спортивних волонтерів бере початок від перших Олімпійських ігор 1896 р., сучасна модель спортивного волонтерства, яка характеризується придбанням власних соціальних норм, принципів і процедур, почала складатись із 1980 р. – зимової Олімпіади в Лейк-Плесіді, коли було створено перший комітет з організації волонтерів. Розробляючи масштабні сценарії майбутніх Універсіад та Олімпійських ігор, організатори почали робити ставку на участь добровольців в їх проведенні. Спортивний волонтерський рух – це соціальна течія, виражена у взаємодії окремих спортивних волонтерів та їх об'єднань, яка є складником системи проведення змагань.

Незважаючи на бурхливий розвиток в Україні, спортивний волонтерський рух має низку істотних проблем, тому для більш продуктивного розвитку спортивної волонтерської діяльності необхідне створення державою умов для реалізації прав громадян на добровільну і пряму участь у вирішенні соціально значущих проблем суспільства.

Ключові слова: волонтер, спортивне волонтерство, міжнародні змагання.

Iryna PETRENKO

PhD (Physical Education and Sport), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Management of Physical Culture and Sport, Kharkiv State Academy of Physical Culture, 99 Klochkivska str., Kharkiv, 61058, Ukraine

ORCID: 0000-0003-4252-1130

Zhanna GRASHCHENKOVA

PhD (Pedagogy), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Olympic and Professional Sports, Kharkiv State Academy of Physical Culture, 99 Klochkivska str., Kharkiv, 61058, Ukraine

ORCID: 0000-0002-9372-9890

Maksym MISHYN

PhD (Physical Education and Sport), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Olympic and Professional Sports, Kharkiv State Academy of Physical Culture, 99 Klochkivska str., Kharkiv, 61058, Ukraine

ORCID: 0000-0002-8908-6861

To cite this article: Petrenko, I., Grashchenkova, Zh., Mischyn, M. (2021). Sportyvne volonterstvo jak sociokulturnij fenomen sychasnosti [Sports volunteering as a social and cultural phenomenon of participation]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 46–51, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.7>

SPORTS VOLUNTEERING AS A SOCIAL AND CULTURAL PHENOMENON OF MODERNITY

The article discusses the emergence of sports volunteering as a socio-cultural phenomenon of the modernity, in particular, in the volunteer movement, the direction of sports volunteering is highlighted, which contributes to the construction and development of active interaction with other countries and international organizations for further cooperation, in particular in the field of physical culture and sports.

Volunteering is an effective means of socializing people participating in it, an opportunity to gain valuable experience. Sports volunteering as a social phenomenon has been the subject of research by a number of authors. Scientific researches of domestic scientists highlight the aspects of the organization and development of sports volunteering, however, issues related to the historical prerequisites for the emergence of volunteering in our country, in particular in the field of Olympic sports, have not been sufficiently studied.

In Ukraine, in 2001, a number of activities were developed to promote the development of the volunteer movement, in particular; this year was intended to increase recognition, promote and popularize volunteer activities and create a network for the dissemination and exchange of information. Areas of activity for volunteers were identified; the number of people willing to work as volunteers has been increased; increased sponsorship and support for volunteer programs.

Sport, being one of the most popular spheres of activity, is difficult to imagine today without the active participation of volunteers, namely the holding of large-scale sports events such as the Olympic, Paralympic Games and other international competitions. The activity of volunteers at sports competitions helps to solve a number of organizational issues, as well as to create an appropriate atmosphere and image at a sports event, necessary for the mood of the participants and the feeling of a spectator's holiday.

Despite the fact that the experience of attracting sports volunteers dates back to the first Olympic Games in 1896, the modern model of sports volunteering, characterized by the acquisition of its own social norms, principles and procedures began to consist of the 1980 Winter Olympics in Lake Placid, the first volunteer organization committee. Developing large-scale scenarios for the future Universiades and the Olympic Games, the organizers began to rely on the participation of volunteers in their conduct. The sports volunteer movement is a social trend expressed in the interaction of individual sports volunteers and their associations, which constitutes the system of the competition.

Despite the rapid development in Ukraine, the sports volunteer movement has a number of significant problems, therefore, for a more productive development of sports volunteer activities, it is necessary for the state to create conditions for the realization of the rights of citizens to voluntary and direct participation in solving socially significant problems of society.

Key words: *volunteer, sports volunteering, international competitions.*

Актуальність проблеми. Організація волонтерського руху в нашій державі сприяє побудові та розвитку активної взаємодії з іншими державами та міжнародними організаціями для подальшого співробітництва, зокрема у сфері

фізичної культури та спорту. Волонтерська діяльність є ефективним засобом соціалізації осіб, які беруть у ньому участь, нагодою отримати цінний досвід (Назарук, Кошевська, Пінчук, 2008). Спортивне волонтерство як

соціальний феномен було предметом дослідження низки авторів. Наукові дослідження, які висвітлюють аспекти організації та розвитку спортивного волонтерства, представлені в роботах вітчизняних вчених (Когут, 2010; Левків, 2013; Бондар, 2017; Петренко, 2018). Однак питання, що стосуються історичних передумов виникнення волонтерства в нашій країні, зокрема у сфері олімпійського спорту, мало вивчені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз науково-методичної літератури свідчить про те, що волонтерство як соціальний феномен було предметом дослідження багатьох науковців (Капська, 2002; Безпалько, 2007; Вайноли, 2008; Бондаренко, 2008; Лях, 2011; Любарська, 2012). Зокрема, наукові дослідження низки авторів (Когут, 2010; Левків, 2013; Бондар, 2017; Петренко, 2018) висвітлюють аспекти організації та розвитку спортивного волонтерства.

Нині організація волонтерського руху в нашій країні набуває особливої актуальності. На концепції добровільної допомоги заснована діяльність неурядових організацій, професійних об'єднань, профспілок та інших громадських організацій. Поруч із розвитком соціальної волонтерської діяльності активно набуває руху спортивне волонтерство. Масове залучення волонтерів в Україні до проведення спортивних заходів відбулося на «Євро – 2012», близько 5,5 тисяч добровільних діячів працювали із великим захопленням та захопленням (<http://zakon.rada.gov.ua>). Взагалі міжнародні спортивні змагання неможливо уявити собі без чіткої організаційної структури, де особливий внесок здійснюють волонтери.

Мета дослідження – розглянути історичні передумови виникнення волонтерства в Україні, зокрема у сфері олімпійського спорту.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Волонтерська діяльність із давніх часів була притаманна українському народу. Наукові доробки філософів, істориків М. Грушевського, Ю. Хорунжого, Д. Яворницького та ін. свідчать про те, що благодійництво та меценатство в Україні мають власну історію та традиції. У цьому контексті унікальним феноменом благодійності є волонтерство, початок розвитку якого припадає на XIX століття (Доннік, 2005).

Засновниками українського меценатства у XVI–XVIII ст. вважають Костянтина Острозького, Петра Сагайдачного, Петра Могили, Івана

Мазепу. У XIX – на початку XX ст. традицію було відроджено та продовжено Федором Симиренко (1791–1867 рр.), одним із перших українських цукрозаводчиків і меценатів. Багатьма благодійними справами увіковічилися імена Василя Тарковського і Григорія Галагана, Миколи Терещенка, Євгена Чикаленка, Миколи Аркаса, Богдана Ханенка. Вони матеріально підтримували діячів української культури, щиро ставилися до справ національного відродження України. У 1940 році перший випуск «Кобзаря» Т. Шевченка було реалізовано за кошти В. Тарновського (старшого) (Меценатство і меценати України).

Піонерами волонтерства в Україні можна вважати волонтерів Червоного Хреста. У багатьох містах України діяли цілі медичні комплекси, зокрема, в Києві в 1914 році існувало понад 100 шпиталів Червоного Хреста.

Свідченням активізації волонтерського руху у світовому масштабі стало прийняття на XI Конгресі Міжнародної Асоціації Волонтерів 14 вересня 1990 р. в Парижі Загальної Декларації волонтерів (Левків, Макуц, 2013). Згідно з нею, волонтерська діяльність розглядається як інструмент соціального, культурного, економічного та екологічного розвитку. З моменту введення в дію Загальної Декларації волонтерів та триває донині, його можна охарактеризувати як етап активного поширення волонтерського руху в Україні та світі.

Дослідники зазначають, що в незалежній Україні перші волонтери з'явилися у 1992 р., це були представники корпусу миру США, вони працювали за програмами економічного розвитку і навчання англійської мови (Вайнола, Капська, Комарова, 2002). З часом цей рух був підтриманий українцями і набув статус національного. У 1999 р. в Україні був зареєстрований Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», де найактивнішими серед волонтерів залишаються студенти і старшокласники (Харченко, Кратінов, Ваховський та ін., 2005: 163).

У травні 1998 р. Україна серед інших країн Центральної та Східної Європи, а також деяких країн Азії розпочала реалізацію регіональної програми «Ініціативи по роботі на добровільних засадах». Головною метою програми є відновлення руху волонтерів у згаданих країнах як запоруки громадського суспільства та незворотності демократичних перетворень, збільшення частки добровільної праці громадян,

спрямованої на розв’язання конкретних проблем (Ходорчук, 2003: 22).

Слід зазначити, що в Україні 2001 р., згідно з Указом Президента, був оголошений Міжнародним роком волонтерів, а в квітні 2003 р. при Кабінеті Міністрів України була створена Координаційна рада з питань розвитку і підтримки волонтерського руху.

Нині в нашій країні, окрім соціального волонтерства, популярності набуває спортивне волонтерство (Петренко, Бондар, 2015: 186). Так, науковці зазначають, що спорт, будучи однією з популярних сфер діяльності, важко уявити без активної участі волонтерів, а саме: проведення великомасштабних спортивних заходів, таких як

Олімпійські, Паралімпійські ігри та інші міжнародні змагання (Когут, Гончаренко, 2010: 134).

Діяльність волонтерів на спортивних змаганнях допомагає вирішенню низки організаційних питань, а також створенню на спортивному заході відповідної атмосфери і іміджу, які необхідні для настрою учасників і відчуття свята для глядачів. Мотивом такої діяльності може бути бажання реалізувати свої можливості, отримати визнання, відчуття себе частиною великого спортивного свята або популярного заходу, можливість познайомитися з цікавими людьми, знайти нових друзів, встановити ділові контакти. Зрештою, волонтери можуть просто внести різноманітність до свого життя,

Рис. 1. Участь волонтерів в Іграх Олімпіад

Рис. 2. Участь волонтерів в зимових Олімпійських іграх

провести вільний час із користю для себе та інших, отримати моральне задоволення (Лях, 2015).

Незважаючи на те, що досвід залучення спортивних волонтерів бере початок від перших Олімпійських ігор 1896 року, сучасна модель спортивного волонтерства почала складатись з 1980 р. під час проведення зимової Олімпіади в Лейк-Плесіді, тоді було створено перший комітет з організації волонтерів. З початку 80-х рр. спортивні волонтери були визнані «офіційними помічниками» оргкомітетів великих змагань (Левків, Макуц, 2013).

На рисунках 1, 2 наведені дані щодо кількості учасників волонтерського руху в Іграх Олімпіад та зимових Олімпійських іграх, в яких збірні команди України брала участь.

За даними Організаційного комітету «Токіо-2021» на Іграх XXXII Олімпіади, в яких брали участь 11 090 спортсменів із 205 країн світу, було залучено близько 90 тисяч волонтерів. У XXIII зимових Олімпійських іграх, які відбулися в місті Пхьончхан (Південна Корея), приймали участь 2833 тисячі спортсменів із 92 країн, кількість волонтерів становила 17 300 осіб (<http://www.olympic.org>).

З огляду на те, що згідно із Законом України «Про фізичну культуру і спорт», спортивна діяльність – це заходи, що здійснюються суб'єктами сфери фізичної культури і спорту для розвитку спорту (Про фізичну культуру і спорт), можна вважати, що діяльність, яку здійснює волонтер у процесі організації та про-

ведення спортивних змагань, є спортивною волонтерською діяльністю.

Висновок і перспективи подальших досліджень. Волонтерство як феномен благодійності виникло на початку XIX століття. Нині волонтерство в Україні здійснюється за багатьма напрямками: соціальний захист, екологія, пропаганда здорового способу життя, правозахисна діяльність, збереження історичної і культурної спадщини, сприяння у сфері освіти, науки, культури, мистецтва, в зоні проведення військових операцій, зокрема у сфері олімпійського спорту.

Незважаючи на бурхливий розвиток в Україні, спортивний волонтерський рух має низку істотних проблем, серед яких – недостатня пропаганда, низький рівень доходів у більшості громадян України, що ускладнює використання вільного часу в громадських цілях і знижує рівень мотивації до добровільної безоплатної праці, відсутність юридичних норм і механізмів захисту волонтерської діяльності, брак належної уваги до спортивного волонтерства з боку уповноважених структур тощо. Таким чином, для більш продуктивного розвитку спортивної волонтерської діяльності необхідне створення державою умов для реалізації прав громадян на добровільну і пряму участь у вирішенні соціально-значущих проблем суспільства.

Перспективним напрямом наших досліджень буде виділення етапів розвитку спортивного волонтерства в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Волонтерство без кордонів: інформаційна брошура / В. Назарук, О. Кашевська, С. Пінчук [та ін.]. Рівне, 2008. 46 с.
2. Донік О.М. Благодійність в Україні (XIX – початок XX ст.) URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2005_4_159 (дата звернення 02.11.2021).
3. Загальна Декларація про волонтерську діяльність. URL: <http://dyvensvit.org/articles/2018.html> (дата звернення 05.11.2021).
4. Про фізичну культуру і спорт : Закон України від 14 вересня 2017 р. № 3808-12 / ВР України. URL: <https://zakon.help/law/3808-XII/edition14.09.2017/page3> (дата звернення 10.11.2021).
5. Когут І.А., Гончаренко Е.В. Волонтерское движение в спорте: проблемы и перспективы. *Наука в олимпийском спорте*. 2010. № 2. С. 134–141.
6. Левків В., Макуц Т. Характеристика спортивного волонтерства як різновиду волонтерської діяльності. *Спортивна наука України*. 2013. № 5 (56). С. 33–37.
7. Лях Т.Л. Соціально-педагогічна діяльність волонтерських груп : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка». Луганськ, 2009. 186 с.
8. Меценатство і меценати України. URL: <http://zpp.org.ua...kabinet/mecenatstvo...mecenati-ukrayini> (дата звернення 17.11.2021).
9. Петренко І.В., Бондар А.С. Участь студентів у спортивному волонтерському русі. *Стратегічне управління розвитком галузі «Фізична культура і спорт»* : Матеріали III регіональної науково-практичної Інтернет-конференції за участю міжнародних спеціалістів. Харків, 2015. С. 186–193.

10. Про організацію та проведення в Україні в 2001 році Міжнародного року волонтерів : Розпорядження Президента України від 22 березня 2001 р. № 67 / 2001-рп. / Президент України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67/2001-rp> (дата звернення 05.11.2021).
11. Петренко І.В., Бондар А.С. Організаційна модель підготовки спортивних волонтерів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*. 2017. № 3(84)17. С. 77–81.
12. Харченко С.Я., Кратінов М.С., Ваховський Л.Ц. та ін. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Луганськ, 2005. 408 с.
13. Ходорчук А.Я. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації працівників соціальних служб для молоді. 4-а частина / за ред. А.Я. Ходорчук. Київ, 2003. 272 с.
14. Официальный сайт Олимпийских игр. URL: <http://www.olympic.org>

REFERENCES:

- Nazaruk, V., Kashevska, O., Pinchuk, S. et.al. (2008). Volonterstvo bez kordoniv: informatsiyna broshura [Volunteering without borders: information brochure]. Rivne. [in Ukrainian].
- Donik, O.M. (2005) Blahodiynist' v Ukrayini (XIX – pochatok XX st.) [Charity in Ukraine (XIX – early XX century.)] *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal - Ukrainian Historical Journal*, 4, 159–177. Retrieved from: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2005_4_159 [in Ukrainian].
- Zahal'na Deklaratsiya pro volonters'ku diyal'nist' [Universal Declaration of Volunteering] Retrieved from: <http://dyvensvit.org/articles/2018.html> [in Ukrainian].
- Zakon Ukrayiny «Pro fizychnu kul'turu i sport» [Law of Ukraine «On Physical Culture and Sports»]. (n.d.). Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrayiny» Verkhovna Rada Ukrayiny – Database «Legislation of Ukraine» / Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: <https://zakon.help/law/3808-XII/edition14.09.2017/page3> [in Ukrainian].
- Kohut, I.A., Goncharenko, E.V. (2010). Volonterskoye dvizheniye v sporte: problemy i perspektivy [Volunteer movement in sports: problems and prospects]. *Nauka v olimpiyskom sporte- Science in Olympic sports*. 2. 134–141 [in Ukrainian].
- Levkiv V., Makuts T. (2013). Kharakterystyka sportyvnoho volonterstva yak riznovydu volonters'koyi diyal'nosti [Characteristics of sports volunteering as a kind of volunteer activity]. *Sportyvna nauka Ukrayiny-Sports Science of Ukraine*. 5 (56), 33–37 [in Ukrainian].
- Lyakh, T.L. (2009). Sotsial'no-pedahohichna diyal'nist' volonters'kykh hrup [Socio-pedagogical activity of volunteer groups]. Candidate's thesis. Luhansk [in Ukrainian].
- Metsenatstvo i metsenaty Ukrayiny [Patronage and patrons of Ukraine]. Retrieved from: <http://zpp.org.ua> [in Ukrainian].
- Petrenko, I.V., Bondar, A.S. (2015). Uchast' studentiv u sportyvnomu volonters'komu rusi [Participation of students in the sports volunteer movement] *Stratehichne upravlinnya rozvytkom haluzi «Fizychna kul'tura i sport» – Strategic management of the development of the field «Physical Culture and Sports»*: Proceedings of the III regional scientific-practical Internet conference with the participation of international specialists. (P. 186–193). Kharkiv [in Ukrainian].
- Pro orhanizatsiyu ta provedennya v Ukrayini v 2001 rotsi Mizhnarodnoho roku volonteriv [On the organization and holding of the International Year of Volunteers in Ukraine in 2001]. *Rozporyadzhennya Prezydenta Ukrayiny vid 22.03.2001 r. № 67 / 2001-rp. Order of the President of Ukraine of March 22, 2001 № 67/2001-rp*. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67/2001-rp> [in Ukrainian].
- Petrenko, I.V., Bondar, A.S. (2017). Orhanizatsiyna model' pidhotovky sportyvnykh volonteriv [Organizational model of training of sports volunteers]. *Naukovyy chasopys Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. Scientific journal Nat. ped. Univ.* 3 (84) 17, 77–81 [in Ukrainian].
- Kharchenko, S.Ya., Kratinov, M.S., Vakhovsky, L.Ts., Pesotska, O.P., Kratinova, V.O., Karaman, O.L. (2005). Istorya, teoriya i praktyka sotsial'noyi roboty v Ukrayini: navchal'nyy posibnyk dlya studentiv vyshchyykh navchal'nykh zakladiv. [History, theory and practice of social work in Ukraine: a textbook for university students educational institutions]. Luhansk [in Ukrainian].
- Khodorchuk, A.Ya. (2003). Sotsial'na robota v Ukrayini: teoriya ta praktyka: posibnyk dlya pidvyshchennya kvalifikatsiyi pratsivnykiv sotsial'nykh sluzhb dlya molodi. [Social work in Ukraine: theory and practice: a guide for professional development of social workers for youth]. 4th part, Kyiv. Retrieved from: <http://www.olympic.org> [in Ukrainian].
- <http://www.olympic.org>

УДК 364-43:174-053.2-056.26

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.8>

Вікторія ПЕТРУК

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-5969-0777

Бібліографічний опис статті: Петрук, В. (2021). Етичні засади роботи соціального працівника з дітьми з інвалідністю. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 52–60, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.8>

ЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ДІТЬМИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

У статті розглядаються питання, які пов'язані з етичними засадами роботи соціального працівника з дітьми з інвалідністю як невід'ємної складової частини щоденної діяльності. Знання теоретичних та законодавчих засад професійної діяльності сприяє ефективному розв'язанню проблем, а розуміння норм і принципів етики соціальної роботи, обов'язкове та творче їх застосування в діяльності допомагає соціальному працівнику налагоджувати співпрацю з клієнтами, їхніми близькими, колегами, представниками суспільних, державних і недержавних організацій та закладів, а також професійно виконувати свою роботу. Актуальність цього дослідження зумовлена змінами ставлення суспільства до дітей з особливими потребами. Нині однією з гострих соціальних проблем є стан здоров'я дітей та молоді. Стабільно високими є показники дитячої інвалідності, що свідчить про негативну тенденцію зростання чисельності дітей з особливостями психофізичного розвитку, що зумовлює необхідність різних форм соціальної допомоги та підтримки таких дітей.

Організація соціальної допомоги дітям, які позбавлені можливості вести повноцінне життя внаслідок вад фізичного розвитку, потребує насамперед вирішення соціальних проблем. Серед них обмеження у спілкуванні, самообслуговуванні, пересуванні, контролі за своєю поведінкою. Розвиток дітей з інвалідністю залежить від задоволення їхніх потреб іншими людьми. Освіта, психолого-педагогічний вплив на особистість, дозволяють є інструментами вирішення однієї з основних проблем у суспільній та державній політиці щодо дітей з обмеженими функціональними можливостями – їхньої соціальної реабілітації, адаптації та інтеграції в суспільство.

Соціальні працівники надають пріоритетного значення «соціальному» підходу до проблеми, а не «медичному», що позначається на змісті та якості заходів, спрямованих на зменшення негативних наслідків «інвалідності».

Ключові слова: етичні принципи соціальної роботи, моральна поведінка соціального працівника, інвалідність, діти з інвалідністю.

Victoria PETRUK

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-5969-0777

To cite this article: Petruk, V. (2021). Etychni zasady roboty sotsialnoho pratsivnyka z ditmy z invalidnistiu [Ethical principles of work of a social specialist with children with disabilities]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 52–60, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.8>

ETHICAL PRINCIPLES OF WORK OF A SOCIAL SPECIALIST WITH CHILDREN WITH DISABILITIES

The article substantiates the ethical principles of the social specialist's work with children with disabilities, as one of the integral components of daily activities. Knowledge of the theoretical and legal principles of professional activity contributes to the effective solution of problems, and understanding of norms and principles of social work ethics, their obligatory and creative application in activity helps the social worker to establish cooperation with clients, their relatives, colleagues, with representatives of public, state and non-governmental organizations and institutions and to perform their work professionally. In connection with the integration of Ukraine into the European space, there are changes in the attitude towards people with disabilities. Increasingly, one can face the fact that one of the most acute modern social problems is the state of health of children and youth. The indicators of children's disability are consistently high, which indicates a negative trend of growth in the number of children with psychophysical development, which necessitates various forms of social assistance and support for such children.

The organization of social assistance to children who are deprived of the opportunity to lead a full life due to physical disabilities, requires, first of all, a change in society's attitude to children with special needs and the problem of disability in the world and in Ukraine in particular. Due to limitations in communication, self-care, movement, control over their behavior, the development of these children depends on meeting their needs by other people, which is a multifaceted process of social rehabilitation. Education, psychological and pedagogical influence on the individual are tools for solving one of the main problems in public and state policy for children with disabilities – their social rehabilitation, adaptation and integration into society. Social workers give priority to a “social” approach to the problem, rather than a “medical” one, which affects the content and quality of measures aimed at reducing the negative effects of “disability”.

Key words: ethical principles of social work, moral behavior of a social worker, invalidity, children with disabilities.

Актуальність проблеми. Щорічно 5 травня відзначається Міжнародний день боротьби за права людей з інвалідністю. Згідно з новим звітом ЮНІСЕФ, кількість дітей із інвалідністю у світі оцінюється майже в 240 млн осіб.

За даними Державної служби статистики, станом на 1 січня 2021 року в Україні налічується 2,703 млн людей з інвалідністю. З них – 163,9 тис. дітей. 9 серпня 2017 року була прийнята Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки, де йдеться про поступове закриття інтернатних закладів для дітей. Показник дитячої інвалідності в розвинених країнах становить 250 випадків на 10 тис. дітей і має тенденцію до збільшення. Термін інвалідності з дитинства введено в 1979 р. З 2018 року в Україні виключено із законодавства та вжитку термін «інвалід» (Реабілітація дітей з особливими потребами, 2019). Таким чином, згідно з документом, замість слова «інвалід» у всіх законодавчих актах буде «людина з інвалідністю», термін «дитина-інвалід», відповідно, замінено на «дитина з інвалідністю».

Інвалідність – міра втрати здоров'я у зв'язку із захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження життєдіяльності особи, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити її соціальний захист (Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю...», 2005).

Дитина з інвалідністю – особа до досягнення нею повноліття (віком до 18 років) зі стійким обмеженням життєдіяльності, якій у порядку, визначеному законодавством, встановлено інвалідність (Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю...», 2005).

Закон України «Про охорону дитинства» під «дитиною з інвалідністю» розуміє дитину зі стійким розладом функцій організму, спричи-

неним захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту (Закон України «Про охорону дитинства», 2001).

Інвалідність – проблема багатогранна, безпосередньо пов'язана з рівнем економічного, політичного, соціального розвитку людського суспільства, його культурою, освітою, мораллю, релігією (Байда, 2012).

Діти з інвалідністю – це діти з фізичними, інтелектуальними, сенсорними та руховими обмеженнями, а також емоційно-правовими та адаптаційними проблемами, що потребують комплексної допомоги внаслідок соціальних, психологічних, медичних обмежень. Інвалідність у дітей – значне обмеження життєдіяльності, що призводить до соціальної дезадаптації внаслідок порушення розвитку та росту дитини, втрати контролю за своєю поведінкою, а також здатності до самообслуговування, пересування, орієнтації, спілкування, трудової діяльності в майбутньому (Реабілітація дітей з особливими потребами, 2019).

Ставлення до людей з інвалідністю було різним у певні історичні періоди: людей з інвалідністю позбувалися, знищували; висловлювали співчуття та піклування, лікували, навчали. Їх виключали з життя суспільства, бо вони не «підходили» йому; їх насильно піддавали стерилізації; вони були об'єктами глузування; їх примусово відправляли в закриті заклади та психіатричні лікарні, де багато з них залишались упродовж життя. Друга світова війна істотно змінила ставлення мільйонів людей до питань «інвалідності». З другої половини ХХ ст. соціальна політика багатьох європейських країн стосовно осіб з інвалідністю зазнала суттєвих змін. Ставлення до цієї соціальної групи людей як до пацієнтів, якими необхідно лише опікуватися і які не можуть долучатися до активного суспільного життя, змінилося

на ставлення до них як до повноправних членів суспільства, що мають рівні права з іншими громадянами країни (Реабілітація дітей з особливими потребами, 2019).

Однак ще чимало країн, у тому числі й Україна, в процесі формування державної соціальної політики стосовно людей з інвалідністю не враховують цих змін, надають пріоритетного значення «медичному», а не «соціальному» підходу до проблеми, що позначається на змісті та якості заходів, спрямованих на зменшення негативних наслідків «інвалідності» (Байда, 2012: 7).

Успішність суспільства, соціальна захищеність, рівень та якість здоров'я підростаючого покоління визначається рівнем інвалідності дітей.

Залучення дітей з інвалідністю в життя спільноти буде сприяти боротьбі з дискримінацією. Небагато дітей з інвалідністю отримують доступ до медичного обслуговування або до шкільної освіти, тому що вони більш вразливі до насильства, жорстокого поводження, експлуатації і відсутності догляду, особливо якщо їх приховують від сторонніх очей або поселяють у спеціалізовані інтернати. Ця ситуація пояснюється негативним ставленням до них у суспільстві або підвищеними витратами на їхнє виховання. Близько третини країн світу досі не ратифікували Конвенцію про права інвалідів. Україна ратифікувала Конвенцію про права інвалідів та Конвенцію про права дитини, однак слід істотно посилити роботу, щоб інтегрувати дітей з інвалідністю в життя громади та забезпечити їм доступ до школи або лікарні, підтримати таких дітей та їхні родини. Таким чином, варто впроваджувати інклюзивний підхід, який передбачає доступність й універсальність середовища, що дозволяє якомога більшій кількості людей користуватися всією інфраструктурою без всілякої адаптації, відповідає загальним інтересам (Реабілітація дітей з особливими потребами, 2019).

Інклюзія (від англ. inclusion – включення, залучення) – процес збільшення ступеня участі всіх громадян у соціумі. Найчастіше в контексті інклюзії йдеться про необхідність залучення людей з інвалідністю до суспільного життя, подолання дискримінації та створення безбар'єрного простору (Інклюзія, 2021).

Послуги для людей з інвалідністю в громаді від народження до кінця життя – це:

– раннє втручання – комплексна, міжгалузева допомога сім'ї (залучаються фахівці

з різних сфер: освіти, охорони здоров'я, соціальної), в якій народилася дитина з особливостями розвитку;

– інклюзивна освіта – всі діти від дошкільного закладу до студентських лав навчаються разом, незалежно від особливостей розвитку;

– інклюзивне культурне середовище – це коли незряча людина може «подивитися» фільм чи картину, глуха людина – «почути» звернення президента чи отримати задоволення від участі в концерті, людина з ментальними проблемами – ознайомитись із новинами в спрощеній подачі інформації, людина без навичок мовлення – спілкуватися іншими засобами тощо;

– соціальні послуги: денний догляд – це перебування дитини в закладі (типу дитячого садка) протягом дня, де такі діти отримують належний догляд, освітні послуги, вчать бути самостійними, спілкуватися з однолітками і дорослими; підтримане проживання – це коли людина з інвалідністю проживає в спеціально оснащеному будинку разом з усіма у громаді; соціальний супровід – це комплексна послуга, що передбачає всебічну підтримку людини з інвалідністю та її сім'ї: від надання консультацій, оцінки потреб, розвиток навичок до підтримки на робочому місці (Як забезпечити, 2017).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні науковці мають чимало доробокзів проблем соціальної роботи з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я (А.Й. Капська, Є.І. Холостова, О.Р. Ярьська-Смірнова та ін.). Проаналізовано соціально-педагогічну підтримку та соціальну реабілітацію таких дітей (І.Д. Зверева, В.І. Ляшенко, В.В. Тесленко та ін.), можливості їхньої фізичної реабілітації (С.П. Демчук, О.А. Юрченко, Л.В. Шапкова та ін.) і соціальної інтеграції (А.В. Батова, Д.В. Зайцев, Т.А. Мартинюк, О.М. Полякова та ін.) організацію соціально-педагогічної роботи з батьками (Н.В. Грабовенко, І.Б. Іванова, Т.Г. Соловйова, Я.І. Юрків та ін.) проблеми правового становища (М.Г. Єрмілова, О.В. Пономаренко, В.С. Тарасенко, І.В. Ушанков та ін.), моделі інвалідності (Н.О. Бондар, І.В. Калашникова, Є. І. Холостова та ін.).

Ми погоджуємось із В.В. Тесленко, який наголошує на тому, що дітей з інвалідністю необхідно розглядати не як аномальну, а як особливу групу. Внаслідок їхньої особливої вразливості, відсутності сприятливого

середовища для задоволення своїх потреб, обмеження соціокультурної мобільності та відсутності повноцінного використання життєвих шансів, діти з обмеженими можливостями здоров'я потребують особливої уваги, що, безперечно, актуалізує соціальну роботу з ними, інтеграцію та адаптацію, соціальну реабілітацію, соціально-педагогічну підтримку, дотримання їхніх конституційних прав та сприяння доступності ресурсів навколишнього світу (Тесленко, 2007).

Мета дослідження. Обґрунтувати етичні засади роботи соціального працівника з дітьми з інвалідністю, які визначаються моральними якостями, цінностями фахівця, етичними принципами соціальної роботи та нормами етичної поведінки спеціаліста.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основними шляхами інтеграції дітей з інвалідністю є:

- адаптування особистості до суспільних, соціально-економічних стосунків; створення суспільством умов для задоволення особливих потреб кожної особистості; автономність;

- участь у суспільній діяльності; забезпечення соціальних зв'язків; прийняття соціумом усіх особистостей незалежно від її можливостей (соціального статусу, матеріального забезпечення, фізичного чи психічного здоров'я) (Інноваційний потенціал, 2021).

Серед потреб дітей з інвалідністю щодо їхньої успішної соціальної інтеграції виділяють:

- вдосконалення архітектурного середовища; оснащення його технічним обладнанням для цієї категорії населення (спеціальне програмне забезпечення, технічні засоби);

- адаптованість навчально-методичного забезпечення для освітнього процесу (Інноваційний потенціал, 2021).

До основних бар'єрів, що створюють перешкоди до позитивної інтеграції осіб з інвалідністю належать комунікативна взаємодія та психологічні бар'єри (замкнутість, сором'язливість, уникнення невдач, емоційні реакції, вольові можливості) тощо (Інноваційний потенціал, 2021).

З огляду на сучасні загрози і виклики, саме соціальні працівники/фахівці із соціальної роботи мають приділяти особливу увагу питанням соціальної роботи із сім'ями, в яких є особи з інвалідністю (фізичними та психічними розладами) (типовими для таких сімей

є фінансові та матеріальні труднощі, а також проблеми, пов'язані з постійним психічним та нервовим перевантаженням, нерозумінням із боку соціального оточення, відчуттям покинутості, самотності, лікуванням, здійсненням медичної і педагогічної корекції та компенсації порушень, отриманням технічних засобів і спеціального приладдя, задоволенням потреб у періодичному контролі стану здоров'я, кваліфікованих консультаціях, оздоровленні, реабілітації, освіті) (Кияниця, 2017: 19).

Видами соціальної роботи з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я є такі: соціальна допомога; соціальний патронаж; соціальна реабілітація; надання соціально-психологічної, психолого-педагогічної, соціально-медичної, юридичної, інформаційно-консультативної допомоги та підтримки з метою покращення їх життєдіяльності (Соціальна робота, 2017).

Вибір виду соціальної роботи залежить від специфіки життєдіяльності конкретної дитини, що своєю чергою зумовлює індивідуалізацію форм і методів роботи з нею, спрямованих на формування індивідуальності кожної дитини з урахуванням її потенційних можливостей і потреб. Тому соціальний працівник має враховувати ці аспекти. Так, наприклад, якщо працювати з ліжково-хворими дітьми (з пошкодженням спинного мозку, кістково-м'язової системи), необхідною умовою їх соціальної адаптації є створення атмосфери соціального середовища в місцях їхнього перебування. Діти, які мають комунікативні труднощі, в процес інтеграції включаються поступово та потребують спеціальної допомоги: сурдоперекладу, спеціальних озвучених путівників, слухових апаратів, азбуки Брайля тощо. Діти з проблемами пересування та орієнтації в просторі потребують спеціальних пристосувань (милиць, інвалідних візків), відповідного догляду, допомоги, а також формування таких якостей, як самостійність, прагнення до взаємодії і співпраці, що прискорює процес їхньої адаптації та соціалізації (Соціальна робота, 2017).

Соціальна робота з людьми з інвалідністю є способом оптимізації процесу соціалізації та виконує три соціальні функції: покращення рівня соціальної адаптації індивіда чи групи; соціальну профілактику дезадаптації індивіда чи групи; соціокультурну реабілітацію індивіда чи групи (Організація роботи з людьми, 2020).

Моральний аспект діяльності соціального працівника розкривається через систему моральних цінностей, чеснот і добра в поведінці, що орієнтує на дотримання норм професійної етики.

Ми погоджуємося з твердженнями дослідника М. Чайковського про те, що основними цінностями, на яких будується вся робота з людьми з інвалідністю, є такі:

- цінність людини не залежить від її здібностей і досягнень;
- кожна людина має право на спілкування;
- усі люди потребують один одного;
- різноманітність посилює всі сторони життя людини;
- кожна людина має унікальні особливості (Чайковський, 2016: 377).

Моральна поведінка соціального працівника визначається певними моральними і душевними якостями соціального працівника. Їх формування відбувається шляхом засвоєння духовних цінностей суспільства та професії, перетворення їх у процесі діяльності в переконання і потреби. Наявність відповідної моральної поведінки та моральних якостей сприяють підвищенню рівня суспільної моральності і, таким чином, вирішенню низки соціальних проблем (Сушик, 2020).

Особистісні якості, почуття фахівця – це комплекс характеристик особистості, які стають підґрунтям його професійної компетентності, а саме:

1) емпатія. Це поняття складне і багатогранне й передбачає, що фахівець проникає в переживання, почуття особи/отримувача послуг, бажає розділити з ним ці почуття. Така якість є фахово необхідною, оскільки за допомогою емпатії можливо пізнати причини страждань чи суперечностей у житті отримувача послуг. Практична професійна діяльність фахівця неможлива без емпатії, що підтверджується як спостереженнями, так і науковими теоріями. Зокрема, К. Роджерс зазначав, що без емпатії неможлива нормальна взаємодія між людьми, тим більше, якщо одна з них професіонал, яка працює з людьми;

2) гідність. Це ціннісне переживання особистістю самої себе як результат самоповаги за набуті духовно-моральні якості, що викликають повагу інших і визнання яких особистість за необхідності відстоює у процесі власної жит-

тедіяльності. Гідність фахівця має зовнішнє втілення у поставі, ході, мовленні. Почуття гідності не дозволяє людині замкнутися у власному внутрішньому світі, а стимулює повсякчас активно взаємодіяти з іншими, демонструючи повагу до прав людини, міжнародних орієнтирів забезпечення найкращих інтересів дитини;

3) щирість. Емпатію неможливо виявити без щирості. Якщо отримувач послуг не відчуватиме щирої зацікавленості з боку фахівця, останньому буде складно допомогти вирішити проблеми;

4) ініціативність, здатність до творчості. Недоцільно постійно дотримуватися рекомендацій та інструкцій – вони орієнтовані та типового отримувача соціальних послуг і потребують постійної трансформації та адаптації до реальних умов життєдіяльності дитини, дорослого, групи людей. Характерними ознаками ініціативності є поєднання знання предмета діяльності з оригінальними, нестандартними підходами до вирішення проблем;

5) гнучкість і наполегливість. Гнучкість – характерна ознака професійної діяльності, необхідна для досягнення очікуваних змін. Відсутність цієї якості призводить до однобічності розуміння проблеми, неврахування всіх чинників та міркувань сторін, які беруть участь в її вирішенні. При цьому може виникнути ситуація, за якої оптимальним стилем поведінки, окрім гнучкості, стане наполегливість, від якої залежатиме позитивний результат;

6) здоровий глузд. Така якість має виявлятися фахівцем на кожному етапі соціальної роботи: оцінювання ситуації, обмірковування варіантів подальших дій, прогнозування наслідків тощо. Здоровий глузд впливає на формування професійної зрілості фахівця;

7) милосердя. Ця якість фахівця із соціальної роботи виявляється в доброму, співчутливому ставленні до отримувачів соціальних послуг, колег, інших фахівців соціальної сфери. У народі кажуть, що милосердна людина схильна і готова до добрих учинків (Кияниця, 2017: 74–75).

Існує велика кількість етичних принципів та цінностей, які своєю чергою впливають на роботу соціальних працівників.

Основні принципи, якими має керуватися соціальний працівник у своїй щоденній діяльності, викладені в «Етичному кодексі соціальних працівників», «Міжнародній Декларації

про етичні принципи соціальної роботи» та професійно-етичних кодексах асоціацій соціальних працівників деяких країн.

Як зазначено в Глобальній декларації етичних принципів соціальної роботи (Міжнародної асоціації шкіл соціальної роботи), соціальна робота – це базова на практиці професія та академічна дисципліна, яка сприяє соціальним змінам та розвитку, соціальній згуртованості, активізації та звільненню людей.

Центральне місце в соціальній роботі посідають принципи соціальної справедливості, прав людини, колективної відповідальності і поваги до різноманітності (Семигіна, 2018).

Спираючись на Глобальну декларацію етичних принципів соціальної роботи (Міжнародної федерації соціальних працівників), опишемо низку принципів щодо функціональних обов'язків соціального працівника задля забезпечення соціального супроводу дитини з інвалідністю:

1) принцип професійної комунікації. Цей принцип свідчить про те, що у своїй діяльності соціальний працівник комунікує з іншими спеціалістами та установами для вирішення конкретної проблеми клієнта;

2) принцип визнання гідності людини. Цей принцип говорить про те, що вся мультидисциплінарна команда працює на благо дитини з інвалідністю і саме в цьому виражається гідність до людини;

3) принцип сприяння правам людини. Соціальні працівники підтримують фундаментальні та невід'ємні права всіх людей і сприяють їм. Тому фундаментальним є знання законодавства з питань інвалідності та саме як це працює. Соціальна робота базується на повазі до природженої цінності та гідності всіх людей, до індивідуальних і соціальних/громадянських прав, що з них випливають;

4) принцип сприяння соціальній справедливості. Соціальні працівники несуть відповідальність за залучення людей до досягнення соціальної справедливості в суспільстві загалом, кидають виклик дискримінації. Соціальні працівники мають знати всі можливості, які надає держава для вирішення конкретної проблеми;

5) принцип доступу до справедливих ресурсів, а саме: захищають ідею справедливого розподілу ресурсів та багатства і працюють над тим, щоб забезпечити доступ до них;

6) принцип сприяння праву на самовизначення. Соціальний працівник має скоординувати і дати можливість клієнту для самореалізації. Вони поважають і підтримують право людей приймати власні рішення та робити вибір, якщо це не загрожує правам та законним інтересам інших людей;

7) принцип сприяння праву на участь. Соціальний працівник має залучати дітей до активності, а саме працювати над зміцненням самооцінки та можливостей людей, сприяючи їхній повній участі у всіх аспектах ухвалення рішень та дій, які впливають на їхнє життя;

8) принцип поваги конфіденційності та приватності. Не розголошують особливості хвороби, становища сім'ї, їхніх проблем, поважають права людей на конфіденційність та недоторканість приватного життя, працюють відповідно до цих прав;

9) принцип професійної доброчесності. Професійна доброчесність соціального працівника полягає насамперед у тому, що коли соціальний працівник за певних особистих причин не може працювати з цим випадком, то має перенаправити до інших спеціалістів, а також має діяти відповідно до чинного етичного кодексу або керівних принципів у своїй країні (Семигіна, 2018).

Важливою складовою частиною соціальної роботи з дітьми з інвалідністю є етичні принципи соціальної роботи, вони є значущими в роботі соціального працівника з усіма категоріями клієнтів, тому що етичні принципи слугують основою для соціальних працівників для того, щоб досягти найвищих висот у своїй професійній доброчесності.

В етичному кодексі фахівців із соціальної роботи України закріплені шляхи розв'язання етичних проблем і прийняття найбільш адекватного професійного рішення в етичних питаннях. В основу цього кодексу покладений вітчизняний досвід, а також міжнародні етичні принципи і стандарти соціальної роботи, визначені на загальних зборах Міжнародної Федерації соціальних працівників (IFSW) у м. Коломбо (Шрі-Ланка) 6-8 липня 1994 р. Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України містить:

– етичні принципи діяльності соціальних працівників (список базових етичних ідей і традицій, що є основою для прийняття етичного рішення в соціальній роботі);

– норми етичної поведінки соціальних працівників (що є основою для професійної діяльності) (Етика соціального працівника, 2021).

Норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи:

1) етична поведінка стосовно професії полягає в дотриманні вимог кодексу, підвищенні якості та ефективності соціальних послуг;

2) етична поведінка стосовно колег полягає у визнанні різних поглядів фахівців, висловлюванні критичних зауважень лаконічно й коректно; обміні знаннями, досвідом і думками з колегами по соціальній роботі; відстоюванні професійної честі та гідності своїх колег;

3) етична поведінка стосовно отримувача соціальних послуг полягає у повазі його особистості й гарантуванні захисту його гідності та прав незалежно від походження, статі, віку, з'ясування всіх чинників щодо проблеми та знаходження оптимальних видів соціальних послуг; спрямуванні своїх зусиль на безпеку отримувача послуг, у допомозі всім рівною мірою, визнанні та повазі намірів, відповідальності отримувача послуг щодо прийнятого рішення тощо;

4) етична поведінка стосовно взаємодіючих організацій передбачає співпрацю з установами та організаціями, наміри й діяльність яких спрямовані на надання соціальних послуг, підтримку та популяризацію партнерських відносин між організаціями, що діють у громаді (Кияниця, 2017: 74–75).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Діти з інвалідністю є найбільш незахищеними та вразливими членами суспільства. Вони потребують особливих умов якісного життя. На жаль, сім'ї, які виховують дітей з інвалідністю, мають недостатнє матеріальне забезпечення з боку держави. Відповідно, діти позбавлені сприятливого соціального середовища для задоволення своїх потреб, соціокультурно не мобільні, страждають від недосконалої системи соціальної підтримки. Соціальна робота з дітьми з інвалідністю передбачає

соціальну реабілітацію, корекцію, соціально-педагогічну підтримку, соціальну інтеграцію, адаптацію, підтримку з боку державних та громадських інституцій, дотримання їхніх конституційних прав, забезпечення їх активного спілкування з однолітками, членами родин, доступності ресурсів навколишнього світу.

Етичні кодекси соціальної роботи створюють єдину моральну основу, орієнтири професійної діяльності, регламентують поведінку спеціалістів щодо виконання службових обов'язків із дотриманням етичних вимог, визначають спрямованість дій на розвиток потенціалу та можливостей дітей з інвалідністю, сприяють взаємодії з клієнтом на основі визначеної загальної системи цінностей, гарантують здійснення прав клієнтів та задоволення його інтересів, сприяють прийняттю етичних рішень, вмотивовують необхідність постійного морального удосконалення спеціалістів, підвищують моральний авторитет соціальної роботи в суспільстві, гарантують чистоту професії.

Одним із визначальних моментів роботи соціального працівника є засвоєння моральних принципів професійної діяльності, що зумовлюють специфічні професійні проблеми, зокрема, проблему моральної відповідальності перед клієнтом, колегами, спеціальністю та суспільством.

Важливим кроком у роботі з дітьми з інвалідністю є толерантне ставлення до них. На першому місці має стояти дитина, а не її діагноз. Проявляти увагу й пропонувати допомогу дітям з інвалідністю варто лише тоді, коли ситуація цього потребує. Важливо завжди знаходити сильну сторону дитини і робити з неї справжню суперсилу, адже кожна дитина з інвалідністю хоче бути повноцінним, потрібним членом суспільства. Варто зосереджуватись на тому, що вона вміє робити краще за інших.

Подальшого дослідження вимагають питання форм та методів роботи соціального працівника з дітьми з інвалідністю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Байда Л. Інвалідність та суспільство : навчально-методичний посібник / Л. Байда та ін. Київ, 2012. С. 7.
2. Етика соціального працівника(-ці) – ProfiHealth. URL: <https://profihealth.org.ua/uk/lessons/185>
3. Закон України «Про охорону дитинства». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
4. Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>

5. Інклюзія в руках кожного: що можна зробити просто зараз. URL: [https://life.pravda.com.ua/projects/za-pravo-na-shchastia/2021/08/13/245561/#:~:text=Інклюзія%20\(від%20англ.,та%20створення%20безбар'єрного%20простору](https://life.pravda.com.ua/projects/za-pravo-na-shchastia/2021/08/13/245561/#:~:text=Інклюзія%20(від%20англ.,та%20створення%20безбар'єрного%20простору)
6. Інноваційний потенціал соціальної роботи в сучасному світі: на межі науки та практики : матеріали І Міжнародної науково-практичної конференції. Чернігів : НУ «Чернігівська політехніка», 2021. 200 с.
7. Організація роботи з людьми з особливими потребами в діяльності спеціалізованих соціальних служб. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/24170>
8. Реабілітація дітей з особливими потребами (поради батькам). URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/reabilitacziya-ditej-z-osoblivimi-potrebami-poradi-batkam/>
9. Семігіна Т. Нові глобальні етичні принципи соціальної роботи / УДК 364.78. 2018. URL: <https://www.researchgate.net/publication/331036524>
10. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посібник у 2-х ч. Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З.П. Кияниця, Ж.В. Петрошко. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. С. 74–75.
11. Соціальна робота з людьми, що мають функціональні обмеження. URL: <https://vo.uu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=120632>
12. Тесленко В.В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 / Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2007. 44 с.
13. Сушик І.В. Етика та деонтологія соціального працівника : навчальний посібник. Луцьк : ІВВ Луцький НТУ, 2020. 188 с.
14. Чайковський М.Є. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного освітнього простору : дис. ... док. пед. наук : 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». Старобільськ, 2016. 570 с.
15. Як забезпечити належні соцпослуги для людей з інвалідністю? URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/10/30/227194/>

REFERENCES:

1. Baida L. Invalidnist ta suspilstvo : navchalno-metodychnyi posibnyk / L. Baida ta in. K., 2012. S. 7. [Baida L. Disability and society: a textbook / L. Baida et al. K., 2012. S. 7.]
2. Etyka sotsialnoho pratsivnyka (-tsi) (2021) – ProfiHealth. [Ethics of a social worker (s) – ProfiHealth]. Retrieved from: <https://profihealth.org.ua/uk/lessons/185>
3. Zakon Ukrainy «Pro okhoronu dytynstva» (2001). [Law of Ukraine «On Child Protection»]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
4. Zakon Ukrainy «Pro rehabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini» (2005). [Law of Ukraine «On Rehabilitation of Persons with Disabilities in Ukraine»]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15>
5. Inkluziia v rukakh kozhnoho: shcho mozna zrobyty prosto zaraz. (2021). [Inclusion in everyone's hands: what can be done right now]. Retrieved from: [https://life.pravda.com.ua/projects/za-pravo-na-shchastia/2021/08/13/245561/#:~:text=Інклюзія%20\(від%20англ.,та%20створення%20безбар'єрного%20простору](https://life.pravda.com.ua/projects/za-pravo-na-shchastia/2021/08/13/245561/#:~:text=Інклюзія%20(від%20англ.,та%20створення%20безбар'єрного%20простору)
6. Innovatsiinyi potentsial sotsialnoi roboty v suchasnomu sviti: na mezhi nauky ta praktyky : materialy I Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Chernihiv : NU «Chernihivska politekhnika», 2021. 200 s. [Innovative potential of social work in the modern world: on the border of science and practice: materials of the I International scientific-practical conference. Chernihiv: NU «Chernihiv Polytechnic», 2021. 200 p.].
7. Orhanizatsiia roboty z liudmy z osoblyvymy potrebamy v diialnosti spetsializovanykh sotsialnykh sluzhb (2020). [Organization of work with people with special needs in the activities of specialized social services.]. Retrieved from: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/24170>
8. Reabilitatsiia ditei z osoblyvymy potrebamy (porady batkam) (2019). [Rehabilitation of children with special needs (advice to parents).]. Retrieved from: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/reabilitacziya-ditej-z-osoblivimi-potrebami-poradi-batkam/>
9. Semyhina T. Novi hlobalni etychni pryntsypy sotsialnoi roboty / UDK 364.78. 2018. [Semigina T. NEW GLOBAL ETHICAL PRINCIPLES OF SOCIAL WORK / UDC 364.78. 2018]. Retrieved from: <https://www.researchgate.net/publication/331036524>
10. Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy : posib. u 2-kh ch.; Ch. I. Suchasni oriientyry ta kliuchovi tekhnolohii / Z.P. Kyianytsia, Zh.V. Petrochko. K. : OBNOVA KOMPANI, 2017. С. 74–75. [Social work with vulnerable families and children: a guide. at 2 o'clock; Ch. I. Modern landmarks and key technologies / Z.P. Kiyanytsa, Zh.V. Petrochko. K. : COMPANY UPDATE, 2017. P. 74–75].
11. Sotsialna robota z liudmy, shcho maiut funktsionalni obmezhenia (2021). [Social work with people with disabilities]. Retrieved from: <https://vo.uu.edu.ua/mod/resource/view.php?id=120632>

12. Sushik I.V. Ethics and deontology of a social worker: textbook. Manual. Lutsk: IVV Lutsk NTU, 2020. 188 p. [Sushik I.V. Ethics and deontology of a social worker: textbook. manual. Lutsk: IVV Lutsk NTU, 2020. 188 p.].

13. Teslenko V.V. Teoriia i praktyka sotsialno-pedahohichnoi pidtrymky ditei z obmezhenyimi mozhlyvostyamy v promyslovomu rehioni: avtoref. Dys. ... d-ra ped. nauk: 13.00.05. Luhansk, 2007. 44 s. [Teslenko V.V. Theory and practice of social and pedagogical support of children with disabilities in the industrial region: author's ref. dis ... Dr. ped. Science: 13.00.05. Luhansk, 2007. 44 p.].

14. Chaikovskiy M.Ie. Teoriia i praktyka sotsialno-pedahohichnoi roboty z moloddu z osoblyvymy potrebamy v umovakh inkliuzyvnogo osvithnoho prostoru : dys. na zdobuttia nauk. stup. dok. ped. nauk : 13.00.05 "sotsialna pedahohika" / DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka» . Starobilsk, 2016. 570 s. [Tchaikovskiy ME Theory and practice of socio-pedagogical work with young people with special needs in an inclusive educational space: dis. for science. stup. dock. ped. Sciences: 13.00.05 – social pedagogy / ME Tchaikovskiy; Science. head Laktionova Halyna Mykhailivna; DZ "Taras Shevchenko LNU". Starobilsk, 2016. 570 p.].

15. Iak zabezpechty nalezhni sotsposluhy dlia liudei z invalidnistiu (2017). [How to provide proper social services for people with disabilities]. Retrieved from: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/10/30/227194/>

УДК 378.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.9>

Тетяна ПОТАПЧУК

доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

ORCID: 0000-0003-1680-6976

Анна ЛЯКІШЕВА

доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-1509-2422

Ольга ЧЕРСАК

заслужена артистка України, доцент кафедри методики музичного виховання та диригування, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, 76018

ORCID: 0000-0002-5712-7841

Бібліографічний опис статті: Потапчук, Т., Лякішева, А., Черсак, О. (2021). Професійне самовдосконалення та самовиховання майбутніх викладачів ЗВО як наукова проблема. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 61–67, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.9>

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ТА САМОВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗВО ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

У статті розкрито питання професійного самовдосконалення та самовиховання майбутніх викладачів ЗВО в наукових дослідженнях. Зазначено, що процес самовдосконалення особистості складається з низки етапів, які охоплюють цілу систему взаємопов'язаних методів, серед яких найбільш ефективними вважаємо методи самопізнання, самостимулювання, самопрограмування, самовпливу. Сучасні дослідження свідчать, що сьогодні знання старіють упродовж 3-5 років. З огляду на це перед педагогом постає питання безперервного навчання впродовж усього життя. Таким чином, змінюється парадигма освіти: від «освіти на все життя» до «освіти через все життя». Необхідно вміти вчитися й переучуватися, постійно вдосконалювати свої професійні якості, а саме: володіння системою фундаментальних знань; здатність до самовизначення; розвинуте теоретичне мислення; високий рівень професійної культури; здатність до інтеграції мислення та культуротворчого діалогу; володіння методами наукового пізнання; здатність проєктувати пізнавальні, інформаційні, творчі, дослідницькі моделі та проблемні ситуації. З'ясовано, що самовдосконалення професіоналізму педагогічної діяльності здійснюється шляхом об'єктивного сомооцінювання та самоаналізу, самоконтролю в процесі педагогічного спілкування. Розглядаючи професіоналізм знань як міру оволодіння педагога цілісною системою фахових знань, психолого-педагогічних, методичних, загальних та рефлексивних, можна зазначити, що несформованість хоча б одного переліку знань веде до несформованості професіоналізму знань, а це своєю чергою призводить до непрофесіоналізму педагогічної діяльності загалом. Таким чином, розвиток професіоналізму особистості майбутнього викладача вищої школи відбувається в процесі фахової діяльності та залежить від багатьох факторів, що забезпечують ефективність цього розвитку.

Ключові слова: професійне самовдосконалення, самовиховання, майбутні викладачі, професійні якості, педагогічна діяльність.

Tetyana POTAPCHUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at Theory and Methods Preschool and Special Education Department, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

ORCID: 0000-0003-1680-6976

Anna LYAKUSHEVA

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor at the Department of Social Work and Pedagogy of Higher Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-1509-2422

Olga CHERSAK

Honored Artist of Ukraine, Associate Professor at the Methods of Music Education and Conducting Department, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

ORCID: 0000-0002-5712-7841

To cite this article: Potapchuk, T., Lyakusheva, A., Chersak, O. (2021). Profesiine samovdoskonalennia ta samovykhovannia maibutnikh vykladachiv ZVO yak naukova problema [Professional self-perfection and self-education of future teachers of ZVO as a scientific problem]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 61–67, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.9>

PROFESSIONAL SELF-PERFECTION AND SELF-EDUCATION OF FUTURE TEACHERS OF ZVO AS A SCIENTIFIC PROBLEM

The article reveals the issues of professional self-improvement and self-education of future freelance teachers in scientific research. It is noted that the process of self-improvement of the individual consists of a number of stages that cover a whole system of interconnected methods, among which we consider the most effective methods of self-knowledge, self-stimulation, self-programming, self-influence. Modern research shows that today knowledge ages for 3-5 years. Given this, the teacher faces the issue of lifelong learning. Thus, the paradigm of education is changing – from “lifelong learning” to “lifelong learning”. There is a need to be able to learn and relearn, constantly improve their professional qualities, namely: possession of a system of fundamental knowledge; ability to self-determination; developed theoretical thinking; high level of professional culture; ability to integrate thinking and cultural dialogue; mastery of methods of scientific knowledge; ability to design cognitive, informational, creative, research models and problem situations. It was found that self-improvement of professionalism of pedagogical activity is carried out by means of objective self-assessment and self-analysis, self-control in the process of pedagogical communication. Considering the professionalism of knowledge as a measure of mastering a holistic system of professional knowledge, psychological and pedagogical, methodological, general and reflective, we can say that the lack of at least one list of knowledge leads to unformed professionalism of knowledge, which in turn leads to unprofessionalism. activities in general. Thus, the development of professionalism of the future teacher of higher education occurs in the process of professional activity and depends on many factors that ensure the effectiveness of this development.

Key words: professional self-improvement, self-education, future teachers, professional qualities, pedagogical activity.

Постановка проблеми. Згідно з українським законодавством про освіту та Національною доктриною розвитку освіти актуальною є проблема виховання духовної, творчої особистості, здатної забезпечити прогрес української нації, вихід нашої держави на рівень цивілізованих країн світу. Зазначене свідчить про важливість педагогічної діяльності в умовах навчально-виховних закладів і належного рівня підготовки до неї. Оскільки сучасний педагог, майбутній викладач повинен уміти виробити єдину навчально-виховну технологію, яка б сприяла соціально-

психічному, духовно-моральному, фізичному рівню розвитку студентів. Саме таку підготовку має забезпечувати вищий заклад освіти, який сьогодні має відповідати не тільки індивідуальним потребам особистості щодо навчання, а й соціальним цілям, оскільки сучасна вища освіта в Україні спрямована на забезпечення фундаментальної наукової, практичної, загальнокультурної підготовки конкурентоспроможних фахівців та формування інтелектуального потенціалу країни. Тому сучасні вимоги до освіти в Україні, необхідність запровадження

нових наукових підходів і гуманістичних концепцій навчання та виховання актуалізують проблему якісного поліпшення підготовки майбутніх педагогів та майбутніх викладачів у вищих закладах освіти.

Результативна професійна підготовка майбутнього викладача не можлива без самоосвіти, самовиховання та саморозвитку. Тому навчання і самонавчання студента потребує не лише знання ним форм і методів аудиторної роботи, роботи з підручником чи посібником, іншими сучасними джерелами інформації, а й застосування наполегливих зусиль, розвитку особистісних якостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теорія та практика професійної підготовки та професійної самопідготовки майбутніх педагогів (в т. ч. викладачів ЗВО) у системі вищої педагогічної освіти є одним із напрямів досліджень вітчизняних науковців. Так, вивчення проблеми гуманізації, гуманітаризації та філософії освіти займалися В. Андрущенко, В. Кремень, В. Струманський та ін.; особливості педагогіки вищої школи розглядали В. Ортинський, Т. Туркот, М. Фіцула та ін. Питанням професійно-педагогічної підготовки вчителя та стратегій формування його професіоналізму присвячено наукові праці А. Алексюка, Г. Васяновича, О. Дубасенюк, І. Зязюна та ін., а психології професійної діяльності та професійного розвитку педагога – праці Г. Балла, Н. Побірченко, В. Рибалки, В. Семиченко та ін. Формуванням педагогічної майстерності й творчих здібностей характеризували Ю. Кіщенко, О. Отич, С. Сисоєва та ін.

Мета статті – на основі цілісного наукового аналізу розглянути теоретичні засади професійного самовдосконалення та самовиховання майбутніх викладачів ЗВО.

Відповідно до мети визначено таке завдання дослідження: обґрунтувати теоретичні засади професійного самовдосконалення та самовиховання майбутніх викладачів закладів вищої освіти в науково-педагогічних джерелах.

У сучасній педагогічній теорії та практиці приділяється велика увага питанню професійної підготовки майбутніх викладачів ЗВО, оскільки він є ключовою фігурою, від якої залежатимуть виховання, навчання і розвиток студентів.

Студент стане справжнім педагогом-викладачем, якщо він сам працює над своєю особис-

тістю та виявляє активність щодо оволодіння науковими знаннями і вміннями, цілеспрямовано, свідомо та наполегливо працює над розвитком у собі тих дрібниць, що формують особистість сучасного фахівця. У педагогіці й психології така робота має назву самовиховання і саморозвитку. Самовиховання та саморозвиток – це свідомо практична діяльність, спрямована на більш повну реалізацію людиною себе як особистості. Самовиховання – формування людиною своєї особистості відповідно до свідомо поставленої мети. Психологи трактують самовиховання як усвідомлювану діяльність людини, спрямовану на вдосконалення самої себе, вироблення позитивних рис, якостей, звичок і подолання негативних. Професійне самовиховання і саморозвиток є свідомою діяльністю, спрямованою на вдосконалення своєї особистості, згідно з вимогами професії до людини (Адаменко, 2013).

Особистісне самовдосконалення і професійне самовиховання нерозривно пов'язані. Обидва процеси складні за своєю структурою і здійсненням, проте оволодіння технологією професійного самовиховання та самовдосконалення допоможе майбутньому викладачу ЗВО продуктивно організувати самостійну підготовку до професійної діяльності та скоротить шлях до власної майстерності (Антонова, 2014).

Варто зазначити, що досвід загального самовиховання є необхідною передумовою професійного самовдосконалення, яке передбачає свідому роботу з розвитку професійно значимих властивостей, формування педагогічних умінь і здібностей.

Самовихованням займається багато молодих людей у таких сферах, як інтелектуальна, духовна (самоосвіта), морально-психологічна (самоконтроль за виявленими у себе дефектами характеру), спортивно-фізкультурна (гігієнічна) (тренування, проведення оздоровчих процедур, ведення здорового способу життя) тощо (Артемова, Косенко, 2000).

Самовиховання було властиве і багатьом попереднім поколінням наших предків. Історія самовиховання набагато давніша за історію цивілізованого виховання. В українській народній педагогіці побутувало немало традицій, які дійшли з давнини і свідчили про необхідність дитини займатися самовдосконаленням, щоб посісти в дорослому віці гідне місце серед

односельців, не відстати від інших у споконвічній селянській праці, накопиченні певного добробуту. Самовиховання починається з того часу, коли людина усвідомлює себе як особистість, розуміє норми та вимоги суспільства, власні потреби і може правильно оцінювати свої вчинки. Воно бере свій початок у підлітковому періоді, проте його ефективність значно зростає в юнацькому віці.

Самовиховання починається із самоусвідомлення людиною себе як особистості і свого місця в суспільній діяльності. У структурному плані самоусвідомлення людини включає три чинники: пізнавальний (самопізнання, тобто дослідження, пізнання самого себе); емоційно-оцінювальний (самоствалення, що виявляється у самооцінці); дієво-вольовий, регулятивний (саморегуляція, тобто вміння особистості керувати станом свого здоров'я, емоціями, почуттями, психічним станом, діями, вчинками, поведінкою) (Івах, 2014: 188).

Самовиховання можливе за умов наявності в індивіда здатності ставити перед собою значущі цілі. Воно нерозривно пов'язане зі здатністю людини до самоаналізу і самооцінки, її вмінням контролювати свою поведінку та діяльність.

Самовиховання може бути спрямоване на виховання розуму (інтелектуальна сфера), почуттів (емоційна сфера), волі (вольова сфера). Однак провідною в самовиховному процесі є вольова сфера, яка забезпечує саморегуляцію внутрішнього світу людини відповідно до навколишньої дійсності.

Для майбутнього викладача ЗВО праця над собою – важлива передумова отримання і збереження професіоналізму. Самовиховання – цілеспрямована робота з продовження професійного виховання за умов, що майбутній викладач ЗВО з об'єкта виховного впливу («Я – студент, хай мене навчають») перетворюється на суб'єкта побудови власної життєдіяльності («Я – майбутній фахівець, підготовляю себе до цього»), самостійно вибирає цілі самовдосконалення, постійно розглядає здобутки професійного зростання, займається самоосвітою. За таких умов поява необхідності у професійному самовихованні для майбутнього викладача ЗВО – це перехід його з позиції студента на позицію фахівця. Самовиховання майбутнього викладача починається з усвідомлення відмінності між уявленням про себе як майбутнього спеці-

ліста та власними конкретними перспективами. Поштовхом праці над собою є думка несумісності між «Я-реальним» та «Я-ідеальним» за умови, що в майбутнього педагога наявний фаховий приклад і здібність до самопізнання. Звичайний і водночас надійний метод формування ідеалу фахівця – особистісне опрацювання психолого-педагогічної та наукової літератури та джерел, знайомство з побутом і творчою діяльністю визначних педагогів із ціллю пошуку власного ідеалу педагога (викладача закладу вищої освіти) (Івах, 2014).

Важливо, щоб педагогічною справою займалися люди, які мають до неї потяг, природні здібності, талановитість. Проте в наш час педагогічна спеціальність є наймасовішою, багато спеціалістів схиляються до думки, що відсутність у викладача виразно проявлених здібностей може бути компенсована розвитком інших, не менш важливих професійних якостей, зокрема таких, як працьовитість, добре та позитивне ставлення до своїх обов'язків, заповзяття робота над собою тощо. Треба зауважити, що професійно значимі індивідуальні якості характеризують інтелектуальну й емоційно-вольову сторони особистості, значно впливають на результат професійно-педагогічної діяльності і розкривають особистий стиль викладача (Антонова, 2014).

Без роботи над розвитком власної майстерності не уявляли себе навіть найталановитіші педагоги. Одним із принципів положень педагогічної науки є твердження, що інтелект загострюється інтелектом, характер виховується характером, особистість формується особистістю. Тобто яскрава, неординарна, приваблива особистість викладача виступає найважливішою умовою та засобом досягнення успіху в навчально-виховній діяльності.

Спрямованість, врівноваженість, витримка, стійкість, націленість професійного самовиховання залежать, передусім, від:

- професійного прикладу;
- наполегливих ознак майбутнього педагога;
- основ вибору студентом педагогічного фаху;
- морально-психологічного клімату у студентській групі;
- управління та манери комунікації професорсько-викладацького складу;
- наявності вільної години;

– побудови та вдосконалення освітньої самостійної роботи студентів;

– втягування студентів до різної позааудиторної роботи.

Побудова планомірного самовиховання окреслює три взаємопов'язані та взаємозумовлені процеси: 1) самопізнання (перш ніж виховувати себе, акумулюючи і впроваджуючи програму самовдосконалення, потрібно вивчити себе як індивіда); 2) самостримування від поганих думок, діянь, вчинків, поведінки; 3) самопримушування до реалізації серйозних діянь, кроків, ствердних справ (Івах, 2014: 93).

Ми погоджуємося з побудовою професійного самовиховання, запропонованою дослідниками: 1) цілі самовиховання. Вони регулюються соціальною метою і мають аналогічний напрям – чуттєвий, естетичний, фізичний тощо; 2) структура і завдання самовиховання беруть таку позицію і поведінку, яка приводить до досягнення цілей самовиховання. Це великою мірою залежить від психічних рис особистості, її інтелектуальної, емоційної, вольової сфер; 3) засоби самовиховання. Це метод впливу на самого себе, що об'єднує мету та наслідки (знайомство з різноманітними типами мистецтва, читання наукової та художньої літератури, власна педагогічна робота і тощо); 4) наслідки самовиховання – це ті зміни, які відбулися в особистості внаслідок самовиховання (Івах, 2014: 93).

Підсумком роботи студента із самовиховання і саморозвитку є позитивні зміни й успіхи в навчально-науковій діяльності (поліпшення якості навчання, усвідомлення своїх успіхів). Чим вищими є конкретні результати діяльності, тим сильнішою є потреба в подальшому самовдосконаленні.

Усі особистісні зміни (інтелектуальний розвиток, вміння керувати своїм психічним станом і зміцнювати своє професійне здоров'я, вольова цілеспрямованість, духовний розвиток, розвиток педагогічних здібностей) стають могутнім стимулом у професійному й особистісному саморозвитку, оскільки формують потребу у самовдосконаленні. Щоб досягти хороших результатів у професійній діяльності, педагогу потрібно систематично вивчати себе, знати свої сильні та слабкі сторони, постійно формувати в собі той внутрішній стрижень, на якому ґрунтуватиметься не лише професійне, а й особистісне зростання. Саме у педагогічній діяльності

особистісний ріст є неодмінною умовою досягнення професіоналізму (Кужельний, 2013: 94).

Оскільки суттєво оновлюється зміст навчально-виховної підготовки студентів із педагогічних дисциплін з опорою на новітні теоретико-методологічні концепції особистісно-діяльнісного напрямку, національну та світову демократичну педагогічну спадщину, це дає перспективу скористатися багатим і надзвичайно цінним виховним досвідом. Очікуватиметься ознайомлення студентів з альтернативними виховними системами, педагогічними інноваціями. Багаторівнева підготовка спрямовується на вдосконалення й переформатування нормативних курсів із теорії та історії педагогіки, основ педагогічної майстерності, а також елективних курсів, які вводяться у ЗВО для задоволення освітніх, виховних і кваліфікаційних потреб особи та суспільства, ефективного використання набутого навчального досвіду, традицій, регіональних потреб. Уведення нових дисциплін, таких як «Імідж сучасного викладача», «Педагогіка вищої школи», «Технологія навчально-виховного процесу» та ін., має допомагати фаховому самовдосконаленню як педагога, так і майбутнього викладача ЗВО.

Означивши індивідуальність та особистісну спрямованість професійного самовдосконалення, зауважимо, що кожному притаманна своя самореалізація та діяльнісна включеність у педагогічну професію, своє саморозкриття у процесі навчання у ЗВО, а згодом і в навчально-виховній діяльності. Професійне самовдосконалення майбутніх викладачів ЗВО пов'язане із самопошуком і самоздійсненням професійного вибору системи «педагог», «викладач» як сукупності взаємопов'язаних елементів, що сприяє розвитку нових якостей та властивостей означеної системи, та усвідомленням себе та власної значущості як викладачів у професійно-педагогічному світі, який здатний взаємодіяти з іншими суспільними системами (Павлюх, 2015).

Професійне самовдосконалення забезпечується комплексом заходів, що включають, з однієї сторони, особистісну парадигму (мотиваційну, емоційно-вольову, когнітивну тощо), а з іншої – систему методичної роботи, що забезпечує навчальний заклад, районний (міський) методичний кабінет, заклади післядипломної освіти.

Процес самовдосконалення особистості складається з етапів, які охоплюють цілу систему взаємопов'язаних методів, серед яких найбільш ефективними вважаємо методи самопізнання, само-стимулювання, самопрограмування, самовпливу.

У роботах вчених прослідковується думка, що процес професійного самовдосконалення особистість проходить кілька рівнів:

- духовна досконалість (феноменальна креативність особистості, духовна зрілість, пріоритет духовних цінностей, духовне відродження);
- креативна зрілість (творча та неповторна індивідуальність креативної особистості, творчий пошук, конструктивність);
- професійна зрілість (професійна майстерність, покликання до професії, самоактуалізація);
- міжособистісна зрілість: комунікативна (спілкування, взаємоставлення); управлінська (взаємодія, управлінська діяльність); співтворча (співробітництво, співтворчість, симпатія тощо);
- особистісна зрілість (когнітивна сфера – саморозвиток);
- фізична зрілість (здоровий спосіб життя, фізична досконалість і гармонія);
- творчий потенціал (оригінальність мислення, уява, інтуїція, обдарованість, природні задатки особистості тощо) (Лосева, 2004).

Слід зазначити, що розвиток кожної особистості відбувається нерівномірно й залежить від творчого потенціалу, зокрема інтегралу психологічних та індивідуально-типологічних можливостей, що є основою для процесу саморозвитку, самоактуалізації та самовдосконалення (Гладкова, 2007: 257).

Самовдосконалення професіоналізму педагогічної діяльності здійснюється шляхом об'єктивного самооцінювання та самоаналізу, самоконтролю в процесі педагогічного спілкування. Розглядаючи професіоналізм знань як міру оволодіння педагога цілісною системою фахових знань, психолого-педагогічних, методичних, загальних та рефлексивних, можна зазначити, що несформованість хоча б одного переліку знань веде до несформованості професіоналізму знань, а це своєю чергою призводить до непрофесіоналізму педагогічної діяльності загалом (Городиська, 2016: 63).

Основним рушієм професійного та фахового зростання виступає механізм динамічної рівноваги, що пов'язаний із причинно-наслідковими характеристиками динамічних процесів і стійкістю психічної діяльності. Порушення рівноваги

формує прагнення до її відновлення і породжує певні наслідки, що виявляються в активності (Лосева, 2004). На цьому етапі спрацьовує система пошукових (акмеологічних) ставлень до речей, явищ, оточуючих людей та самого себе.

Отже, підсумовуючи погляди вчених, необхідно виокремити аспекти самовдосконалення, що вмотивовують на активізацію підняття фаху в такому контексті:

- спрямованість на самого себе (самовдосконалення характеризується збігом суб'єкта й об'єкта діяльності);
- самостійність (професійне самовдосконалення людина здійснює самостійно);
- самодетермінованість (у процесі самовдосконалення, що ґрунтується на власній ініціативі, необхідність і напрям самозміни людина визначає як суто особистісне завдання);
- інтегративний характер (як багатогранне всеохоплююче явище самовдосконалення інтегрує всі форми самотворчої активності особистості для досягнення нею вершин професіоналізму);
- позитивний характер (самовдосконалення забезпечує досягнення виключно позитивних, прогресивних, еволюційних, особистісних змін);
- усвідомлений характер (самовдосконалення, на відміну від стихійних, неусвідомлених форм саморозвитку, таких як наслідування, гра, адаптація, є усвідомленою, свідомо визначеною і цілеспрямованою активністю особистості);
- творчий характер (процес самовдосконалення складається з цілого комплексу творчих завдань, вирішення яких неможливо алгоритмізувати).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, проблема професійного самовдосконалення майбутніх викладачів ЗВО в умовах сучасних змін є багатоаспектною. Викладач ЗВО має володіти професійними знаннями та вміннями, а також уміти творчо змінювати свою особистість, спираючись на психологічні знання, морально-духовні цінності суспільства, зберігаючи при цьому власну індивідуальність. Усе перераховане є складниками професійного зростання майбутнього викладача закладу вищої освіти.

Питання професійного самовдосконалення майбутніх викладачів ЗВО знайшли відображення в багатьох дослідженнях, однак подальшого розвитку потребують питання професійного саморозвитку майбутнього викладача закладу вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адаменко О.В. Методологія формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження. *Педагогічний дискурс*. 2013. Вип. 15. С. 10–13.
2. Артемова Л.В., Косенко Ю.М. Модель ступеневої підготовки фахівця дошкільної освіти у вищих навчальних закладах. *Психолого-педагогічні проблеми підготовки вчительських кадрів в умовах трансформації суспільства* : матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. до 80-ї річниці НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2000. Вип. 1. С. 84–86.
3. Антонова О.Є. Професійне самовдосконалення майбутнього вчителя шляхом розвитку його здібностей та обдарувань. *Нові технології навчання* : науково-методичний збірник / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. Київ-Вінниця, 2014. Вип. 81. С. 8–13.
4. Гладкова В.М. Основи акмеології : підручник. Львів : Новий Світ. 2007. 320 с.
5. Городиська О.М. Формування в студентів потреби у професійному самовдосконаленні. *Вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут"*. Серія : Філологія. Педагогіка. 2016. Вип. 8. С. 65–69.
6. Івах С.М. Професійне самовиховання і саморозвиток майбутніх вихователів дітей дошкільного віку в умовах ВНЗ. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2014. Вип. 34. С. 87–94.
7. Кужельний А.В. Проблема готовності студентів до саморозвитку у галузі професійної освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Педагогічні науки. 2013. Вип. 108.2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_2_108_41
8. Лосєва Н.М. Самовдосконалення викладача : навчально-методичний посібник. Донецьк : ДонНУ, 2004. 300 с.
9. Павлюх В.В. Теоретичні засади самовдосконалення педагога як чиннику професійного зростання в умовах освітніх змін. *Педагогічний вісник*. 2015. № 2-3. С. 68–73.

REFERENCES:

1. Adamenko O.V. Metodologiya formuvannya dzherel'noyi bazy`istory`ko-pedagogichnogo doslidzhennya [*Methodology of forming the source base of historical and pedagogical research*]. Pedagogichny`j dy`skurs. 2013. Vy`p. 15. S. 10–13. [in Ukrainian].
2. Artemova L.V., Kosenko Yu.M. Model`stupenevoyi pidgotovky`fahivcy`yadoshkil`noyi osvity`u vy`shhy`h navchal`ny`h zakladah [*Model of degree training of a specialist in preschool education in higher educational institutions*]. Psy`hologo-pedagogichni problemy`pidgotovky`vchy`tel`s`ky`h kadriv v umovah transformaciyi suspil`stva: materialy`mizhnar. nauk.-teoret. konf. do 80-yi richny`ci NPU im. M.P. Dragomanova. Ky`yiv, 2000. Vyp. 1. S. 84–86. [in Ukrainian].
3. Antonova O.Ye. Profesiynne samovdoskonally`majbutn`ogo vchy`telya shlyahom rozvy`tku jogo zdibnostej ta obdaruvan`. Novi tehnologiyi navchannya [*Professional self-improvement of the future teacher through the development of his abilities and talents. New learning technologies*]: Nauk.-metod. zb. / Insty`t innovacijny`h tehnologij i zmistu osvity`Ministerstva osvity`i nauky`, molodi ta sportu Ukrayiny`, Akademiya mizhnarodnogo spivrobitny`cztva z kreaty`vnoyi pedagogiky`. Ky`yiv-Vinny`cya, 2014. Vy`p. 81. S. 8–13. [in Ukrainian].
4. Gladkova V.M. Osnovy`akmeologiyi [*Fundamentals of acmeology*]: pidruchny`k. L.: Novy`j Svit. 2007. 320 s. [in Ukrainian].
5. Gorody`s`ka O.M. Formuvannya v studentiv potreby`u profesijnomu samovdoskonally` [*Formation of students' needs for professional self-improvement. Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute"*]. Visny`k Nacional`nogo texnichnogo univ`ersy`tetu Ukrayiny`"Ky`yivs`ky`j politehni`chny`j insty`tut". Seriya : Filologiya. Pedagogika. 2016. Vy`p. 8. S. 65–69. [in Ukrainian].
6. Ivax S.M. Profesiynne samovy`hovannya i samorozvy`tok majbutnih vy`hovateliv ditej doshkil`nogo viku v umovah VNZ [*Professional self-education and self-development of future educators of preschool children in the university*]. Naukovi zapu`sky` kafedry` pedagogiky`. 2014. Vyp. 34. S. 87–94. [in Ukrainian].
7. Kuzhel`ny`j A.V. Problema gotovnosti studentiv do samorozvy`tku u galuzi profesijnoyi osvity` [*The problem of students' readiness for self-development in the field of vocational education*]. Visny`k Chernigivs`kogo nacional`nogo pedagogichnogo univ`ersy`tetu. Pedagogichni nauky`. 2013. Vy`p. 108.2. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VchdpuP_2013_2_108_41 [in Ukrainian].
8. Losyeva N.M. Samovdoskonally`ny` vy`kladacha [*Self-improvement of the teacher: teaching method. way*]: navch.-metod. posib. Donec`k: DonNU, 2004. 300 s. [in Ukrainian].
9. Pavlyux V.V. Teorety`chni zasady` samovdoskonally`ny` pedagog`y` yak chy`nny`ku profesijnogo zrostannya v umovah osv`itnih zmin [*Theoretical principles of teacher self-improvement as a factor of professional growth in terms of educational change*]. Pedagogichny`j visny`k. 2015. # 2-3. S. 68–73 [in Ukrainian].

УДК 614.446:[616-085:578.828ВІЛ-053.6]

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.10>

Світлана САПІГА

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, Україна, 04053

ORCID: 0000-0001-9805-5381

Бібліографічний опис статті: Сапіга, С. (2021). Фактори впливу на формування прихильності до антиретровірусної терапії в підлітків, що живуть із ВІЛ. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 68–74, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.10>

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ПРИХИЛЬНОСТІ ДО АНТИРЕТРОВІРУСНОЇ ТЕРАПІЇ В ПІДЛІТКІВ, ЩО ЖИВУТЬ ІЗ ВІЛ

У статті розкрито фактори впливу, які сприяють формуванню свідомої прихильності в підлітків, що живуть із ВІЛ до антиретровірусної терапії. Узагальнені результати соціологічних досліджень, в яких висвітлюється питання аналізу причин переривання антиретровірусної терапії та відмови від антиретровірусної терапії серед людей, які живуть із ВІЛ, та узагальнено наукові праці, де охарактеризовано особливості прихильності до терапії в підлітків, що живуть із ВІЛ.

Представлено результати анкетного опитування, проведеного в спільноті громадського об'єднання «МО Підлітки України» з підлітками, що живуть із ВІЛ. Окреслено проблеми та труднощі, з якими стикаються підлітки, що живуть із ВІЛ. Представлено результати глибинних інтерв'ю зі спеціалістами Київського міського правобережного центру для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді щодо визначення ключових факторів впливу на формування свідомої прихильності до антиретровірусної терапії. Визначено, що факторами впливу на формування прихильності до антиретровірусної терапії в підлітків, що живуть із ВІЛ, є раннє інформування дітей про їхній статус, особлива увага до формування прихильності в підлітків як групи, що має найбільші ризики відриву від терапії на початку дорослого життя, врахування вікових особливостей у процесі розкриття ВІЛ-статусу дитини, збільшення кількості груп «рівний – рівному», соціальний та психологічний супровід підлітків, підтримка, консультування та соціальний супровід батьків, опікунів ВІЛ-інфікованих підлітків, роз'яснювальна та інформаційна робота з підлітком щодо ефективності лікування, підтримка підлітка в разі проявів побічних ефектів від прийому терапії, сприятливе та довірливе соціальне оточення, врахування стилю життя підлітка, його індивідуального режиму життєдіяльності, протидія стигматизації та дискримінації за ознакою ВІЛ-статусу.

Ключові слова: прихильність, ВІЛ-статус, антиретровірусна терапія, люди, що живуть із ВІЛ, підлітки, що живуть із ВІЛ, центр для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді, фактори впливу.

Svitlana SAPIHA

PhD in Pedagogy, senior teacher, Department of Social Pedagogy and Social Work, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 Bulvarno-Kudriavska str., Kyiv, Ukraine, 04053

ORCID: 0000-0001-9805-5381

To cite this article: Sapiha, S. (2021). Faktory vplyvu na formuvannia prykhylnosti do antyretrovirusnoi terapii u pidlitkiv, shcho zhyvut z VIL [Factors of influence on the addiction formation to antiretrovirus therapy in adolescents living with HIV]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 68–74, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.10>

FACTORS OF INFLUENCE ON THE ADDICTION FORMATION TO ANTIRETROVIRUS THERAPY IN ADOLESCENTS LIVING WITH HIV

The article reveals the influencing factors that contribute to the formation of conscious adherence in adolescents living with HIV to antiretroviral therapy. The results of sociological research are summarized, which cover the analysis of the reasons for discontinuation of antiretroviral therapy and discontinuation of antiretroviral therapy among people living with HIV and summarize scientific papers, which describe the features of adherence to therapy in adolescents living with HIV.

The results of a questionnaire survey conducted in the community of the NGO “Adolescents of Ukraine” with adolescents living with HIV are presented. The problems and difficulties faced by adolescents living with HIV are outlined.

The results of in-depth interviews with specialists of the Kyiv City Right Bank Center for HIV-infected children and youth to identify key factors influencing the formation of conscious adherence to antiretroviral therapy are presented. It is determined that among the factors influencing the formation of adherence to antiretroviral therapy in adolescents living with HIV are: early informing children about their status; special attention is paid to the formation of attachment in adolescents, as the group with the highest risks of separation from therapy in early adulthood; taking into account age peculiarities when disclosing a child's HIV status; increasing the number of peer-to-peer groups; social and psychological support of adolescents; support and counseling and social support for parents, guardians of HIV-infected adolescents; explanatory and informational work with the adolescent on the effectiveness of treatment; support of the teenager in case of manifestations of side effects from reception of therapy; favorable and trusting social environment; taking into account the lifestyle of the adolescent, his individual lifestyle; prevention of risky behavior among adolescents living with HIV; combating stigma and discrimination on the basis of HIV status.

Key words: adherence, HIV status, antiretroviral therapy, people living with HIV, adolescents living with HIV, center for HIV-infected children and youth, influencing factors.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Незважаючи на багаторічне впровадження профілактичних, діагностичних, клінічних, інших заходів протидії епідемії ВІЛ-інфекції, проблема ВІЛ/СНІДу залишається однією з найважливіших у світі, зокрема для України. За темпами розвитку епідемії ВІЛ/СНІД Україна посідає одне з перших місць у Східній Європі. Оціночна кількість ЛЖВ станом на 2019 рік: на диспансерному обліку в закладах охорони здоров'я на підконтрольній уряду України території перебували 137 176 ВІЛ-інфікованих (71% від оціночної кількості ЛЖВ), у тому числі 46 380 хворих на СНІД. Найвищі показники поширеності ВІЛ-інфекції реєструються у 5 регіонах України: Дніпропетровській, Донецькій, Миколаївській, Одеській областях та м. Києві (Статистика, 2019).

Розширення масштабів антиретровірусної терапії (АРТ) перевело ВІЛ із невиліковної смертельної хвороби в хронічну контрольовану інфекцію. Фокус уваги поступово зміщується на необхідність забезпечення належної якості життя людей, які живуть із ВІЛ (ЛЖВ), та їх соціального супроводу та підтримки.

На жаль, невелика кількість соціологічних досліджень, проведених в Україні за останні роки, щодо потреб і проблем людей, які живуть із ВІЛ, розглядає в окремому розрізі таку категорію дітей, як підлітки. За даними державної статистики, станом на березень 2020 р. в Україні отримують АРТ 115 300 ВІЛ-інфікованих людей, з яких 1612 – діти старшого віку від 11 до 18 років (Статистика, 2019).

У розрізі світової статистики дитяча та підліткова смертність, пов'язана зі СНІДом, значно знизилася серед дітей віком від 0 до 9 років (на 60% порівняно з 2010 роком), що говорить про більш ефективну профілактику нових

випадків передачі ВІЛ від матері дитині, діагностику та лікування дітей у післяпологовий період та протягом грудного вигодовування. Однак серед підлітків (віком від 10 до 19 років) прогрес повільніший, а кількість смертей, пов'язаних зі СНІДом, за той самий період скоротилася лише на 37% (Юнейдс, 2021).

За офіційними статистичними даними (щодо осіб, що офіційно стоять на обліку), які надані обласними/міськими Центрами профілактики та боротьби зі СНІДом, загальна кількість дітей віком від 0 до 18 років, які переривали прийом АРТ понад 3 місяців, станом на 2020 рік становить 2,4% (68 дітей). Також спеціалісти Центру роблять припущення, що є відсоток тих дітей, які не говорять зі своїм лікарем про переривання терапії або взагалі відмову від неї, тому не враховані в офіційній статистиці. Знову ж таки зазначимо, що Центри не виокремлюють підлітків в окрему групу, а подають статистику у віковому сегменті від 0 до 18 років.

Дані статистики демонструють, що саме підлітки є вкрай уразливою групою щодо інфікування ВІЛ. Вертикальний спосіб передачі вірусу залишається найпоширенішим, адже багато майбутніх матерів до останнього місяця вагітності не знають про свій ВІЛ-статус і не приймають АРТ. Незважаючи на це, підлітки також часто інфікуються ВІЛ через власну необізнаність щодо статевого життя, недовіру до батьків і лікарів, протест, емоційні зриви чи недостатнє уявлення про ризики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій говорить про велику частку ЛЖВ, яка відмовляється від прийому АРТ. Так, за результатами дослідження Українського інституту соціальних досліджень ім. Олександра Яременка, під час якого було опитано 701 ЛЖВ, 344 особи відмовилися від АРТ (із них 90 відмовилися відразу) (Балакірева, 2019: 25).

Якщо подивитися на причини відмови в розрізі різних соціально-демографічних підгруп, то наймолодша група респондентів (14–29 років) частіше вказує на такі: «Не було грошей на проїзд» (20,3%) та «Чув/ла від інших, що покращення стану здоров'я не відчувається» (майже половина молоді, 48,4%) (Балакірева, 2019: 29).

Ще однією проблемою, з якою стикаються інфіковані ВІЛ, є розкриття свого статусу іншим. Так, у молодшій віковій групі (14–29 років) майже кожен четвертий (24,4%) респондент нікому не каже про свій статус (Балакірева, 2019: 34).

Кожен п'ятий респондент (20%) із числа ЛЖВ із відкритим ВІЛ-статусом (або 18% загалом по масиву) зазначив, що хоча б раз стикався із несанкціонованим розкриттям ВІЛ-статусу (Демченко, 2020: 28).

За статистичними даними, підлітки з ВІЛ рідше погоджуються з твердженням, що «ЛЖВ із невизначуваним вірусним навантаженням (ВН) на тлі регулярного прийому АРТ (із дотриманням режиму його прийому) не можуть передавати ВІЛ-інфекцію іншим», що говорить про необхідність просвітницької роз'яснювальної роботи щодо особливостей ВІЛ і АРТ (Балакірева, 2019: 23).

Оскільки дуже важливим для лікування є підлітковий вік, коли зменшується вплив батьків та їхній контроль за дотриманням режиму прийому препаратів, важливими заходами, яких необхідно вживати для формування прихильності до АРТ у підлітка з ВІЛ, якого поки що контролюють батьки, але незабаром він/вона сам прийматиме препарати, відповідно до результатів опитування є такі: призначати прості схеми (1 таблетка на день); мати групи «рівний – рівному» для підлітків, де ВІЛ-позитивна молодь своїм прикладом надихає інших; посилити соціальний супровід підлітків (прикріплення соціального працівника); зміцнювати психологічну підтримку підлітка (підлітковий психолог, до якого можна звернутися); відновити проекти в дитячих центрах (напр., літній табір для дітей/підлітків ВІЛ+) (Балакірева, 2019: 92).

Також за результатами дослідження необхідним є інформування дітей у родині про їхній статус – раніше, ніж вони знайдуть назви ліків в Інтернеті та зроблять хибні чи якісь неприємні для себе висновки. За даними кількісного

опитування, тільки 29% дітей віком до 14 років знають про свій статус (у тому числі тільки 57% дітей віком від 10 років), тобто навіть для підлітків їхній статус є закритою інформацією, відповідно, ці підлітки не навчаються відповідати за своє здоров'я та не можуть впливати на перебіг лікування у разі відмови батьків від АРТ. Наголошувалося також на тому, що прихильність формується в родині і все залежить від оточення (Балакірева, 2019).

Мета дослідження – проаналізувати проблеми та труднощі, з якими стикаються ВІЛ-позитивні підлітки та виокремити ключові фактори, що впливають на формування прихильності до АРТ у підлітків, що живуть із ВІЛ.

Виклад матеріалу дослідження та його основні результати. Під «прихильністю терапії» нині прийнято розуміти міру участі ЛЖВ у своєму лікуванні, тобто усвідомлене пацієнтом ретельне дотримання режиму лікування.

«Прихильною» є особа, що проявляє активне, стійке прагнення отримувати лікування, прагнення, засноване на усвідомленому й інформованому рішенні, прийнятому, як правило, в процесі консультування. Прихильність до терапії означає, що пацієнт свідомо, ретельно та постійно дотримується режиму лікування, а саме: вчасно приймає ліки в необхідних, призначених лікарем комбінаціях та дозах, дотримується рекомендованої кратності прийому ліків, виключаючи переривання АРТ, а також інших спеціальних рекомендацій (Бондаренко, 2015).

Недостатнє дотримання режиму лікування, низька прихильність загрожують вкрай несприятливими наслідками для ВІЛ-інфікованої особи: підвищується ймовірність неефективного лікування, є ризик виникнення стійкості до ліків, ускладняється проведення АРТ надалі, можливе подальше прогресування захворювання, знижується виживання пацієнта та підвищується ризик смерті (Бондаренко, 2015).

Прихильність є частиною терапії та дуже важливою складовою частиною лікування ВІЛ. Адже, якщо в пацієнта низький рівень прихильності, це призводить до зниження ефективності лікування, а також виникнення стійких до лікування форм ВІЛ (Панфілова, 2016).

Підлітковий вік – це період від 10 до 19 років, коли люди проходять стадії фізичного, психологічного та статевого дозрівання. У підлітковому віці люди надзвичайно вразливі і схильні до

емоційного сприйняття докільля. Водночас це дуже продуктивний період, коли формуються віра в себе й усвідомлення свого «Я», налагоджуються дружні й романтичні відносини, розкриваються таланти й здібності, будуються плани на майбутнє й визначаються шляхи досягнення цілей – те, що стане вирішальним у побудові всього життя (Кисельова, 2019).

У підлітковому віці прийняти свій ВІЛ-статус і розкрити його іншим не легше, аніж у дорослому, адже саме цей період припадає на емоційне дозрівання, пошук і прийняття себе, що супроводжується гормональним сплеском, різкими змінами настрою, девіантною поведінкою. Іноземні дослідження показали, що розкриття ВІЛ у молодих людей не планується належним чином і іноді закінчується самогубствами, вбивствами, насильством в інтимному партнерстві та сексуальним нападом (Арїве, 2012)

Вітчизняні дослідники Т. Лях, Т. Журавель наголошують, що прихильність до АРТ у дітей та підлітків напряму залежить від рішень і поведінки дорослих. Діти можуть стати заручниками ситуацій, коли батьки повністю відмовляються від соціально-психологічної та медичної допомоги, порушують режим прийому АРТ або інші настанови лікарів, зволікають із розкриттям ВІЛ-статусу дитини (Журавель, Лях, 2016).

Дорослі особи, що виховують дітей підліткового віку (батьки, матері, опікуни тощо), здебільшого не мають коректних знань та уявлень щодо ВІЛ та контрацепції, багатьом із них не вистачає коректного розуміння питань, пов'язаних із вживанням алкоголю та інших психоактивних речовин і насильством; більше половини дорослих є носіями ірраціональних, небезпечних поглядів, переконань та настанов, що можуть спричинити їхню ризиковану поведінку. Поведінка дорослих так чи інакше відбивається на вихованні дітей, оскільки батьки або безпосередньо передають їх дітям у процесі батьківського виховання, або мимоволі транслиують їх під час спілкування з дітьми, виступаючи для своїх дітей моделлю для наслідування (Лютій, Петрович, 2019).

Вплив зовнішнього оточення (негативно забарвлені соціальні, медійні комунікації щодо ВІЛ-інфекції та соціальної групи ЛЖВ, міжособистісні конфлікти, упереджене ставлення в інституціях і організаціях), нестача інформації, погане фізичне самопочуття – ці та інші

фактори можуть сприяти формуванню в людей, які живуть із ВІЛ, внутрішньої стигми. Це може означати відторгнення свого минулого усталеного образу (своєї тілесності, сексуальності, тих чи інших аспектів соціальної, культурної ідентичності) і конструювання негативних вимірів і означень ідентичності (наприклад, «не такий, як всі», «хворий», «нешасний», «сам винен у своїй хворобі», «небезпечний для інших» тощо) (Демченко, 2020: 35).

Для дослідження проблем і труднощів, з якими стикаються ВІЛ-інфіковані підлітки, та окреслення ключових факторів формування прихильності до АРТ нами було проведено опитування 20 ВІЛ-інфікованих підлітків, членів ГО «МО Підлітки України» та проведено 5 експертних інтерв'ю з спеціалістами (1 психолог, 3 фахівці з соціальної роботи (ФСР) та директорка) Київського правобережного Центру для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді.

За результатами проведеного опитування серед ВІЛ-інфікованих підлітків ГО «МО Підлітки України» можемо виокремити труднощі та проблеми, з якими стикаються підлітки: низький рівень свідомого ставлення до власного здоров'я, некритичне відтворення підлітками практик і ставлення попередніх поколінь до ментального та фізичного здоров'я (13 респондентів); низька внутрішня мотивація/само-ефективність для позитивного прийому АРТ (9 респондентів); непоодинокі випадки відсутності підтримки в найближчому оточенні (11 респондентів); побічні ефекти від деяких препаратів АРТ, що негативно впливають на пам'ять, розумові здібності та розвиток загалом (12 респондентів).

При цьому варто зазначити, що більшість підлітків позитивно оцінює стан свого здоров'я (18 респондентів) і водночас зізнається, що час від часу має переривання в АРТ (13 респондентів), побічні ефекти (17 респондентів) від прийому і занадто вузький набір компетентностей та знань, у тому числі щодо комунікації з лікарем чи зі значимим дорослим щодо зміни препарату чи інших лікарських рекомендацій.

За результатами узагальнення глибинних інтерв'ю з фахівцями Київського міського правобережного Центру для ВІЛ-інфікованих дітей та молоді нами були виділені фактори впливу на формування прихильності до прийому АРТ терапії:

а) приділення особливої уваги формуванню прихильності в підлітків як групи, що має найбільші ризики відриву від терапії на початку дорослого життя. «Існує потреба у перегляді та удосконаленні практики доступу до якісного лікування дітей та підлітків, що допоможе підліткам бути свідомими в прихильності до терапії, відповідальними та створить умови для отримання фахових відповідей на потреби ВІЛ позитивних підлітків, що ґрунтуються на доказовій базі» (директорка Центру);

б) раннє інформування дітей про їхній статус. Важливо привчити клієнта, ще в дитячому віці самостійно приймати препарати та усвідомлювати необхідність лікування. «Дорослим потрібно готувати дитину до розкриття статусу, враховуючи емоційно-психологічний стан та готовність дитини» (ФСР). Оптимальним віком для розкриття ВІЛ-статусу дитині, на думку фахівців, є 8 років;

в) врахування вікових особливостей під час розкриття ВІЛ-статусу дитини, оскільки є впевненість у тому, що дитина вже знає не з чуток про ВІЛ. «Діти можуть зацікавитися тим, як батьки інфікувалися. Підлітки можуть проявляти негативні почуття – образа, гнів – у протестній поведінці. У будь-якому разі кожна дитина насамперед потребує підтримки з боку батьків» (психолог). Для підліткового віку характерне експериментування з різними формами поведінки, тому важливо давати інформацію про позитивну профілактику, ризиковану поведінку, зазначаючи як негативні моменти, так і позитивні; слід зосередитись не на заборонах, а на тому, щоб навчити підлітка самостійно та відповідально приймати правильні та усвідомлені рішення. «У цьому віці на перший план виходять відносини з однолітками, тому батькам важливо повернутися до обговорення питань ведення статевого життя та звичного спілкування» (психолог);

г) збільшення кількості груп «рівний – рівному», де ВІЛ-позитивна молодь своїм прикладом надихає інших. «У таких групах для підлітків створюються безпечні, довірливі умови, без ризику витоку інформації про стан їхнього здоров'я. Підлітки, які вже мають свідому прихильність, наснажують інших підлітків своїм прикладом» (директорка Центру);

т) соціальний та психологічний супровід підлітків. Соціальний супровід є важливою час-

тиною формування прихильності до лікування. Посилення соціальної та психологічної підтримки є вкрай важливим. «Це можуть бути як штатні психологи та соціальні працівники Центрів СНІДу, так і співробітники НУО, головне – це забезпечення цього виду допомоги. У штаті Центрів із боротьби та профілактики СНІД потрібен як психолог, так і соціальний працівник, адже це дасть змогу пацієнтам отримувати більш сталий, гарантований соціальний супровід і психологічну підтримку» (директорка Центру). Важливий мультидисциплінарний підхід до клієнта, який значно підвищує його прихильність до лікування. Забезпечення прихильності до АРТ значною мірою залежить від формування ефективного терапевтичного альянсу, що встановлюється між ключовими фігурами лікувального процесу: лікарем, медсестрою, соціальним працівником, психологом, клієнтом;

д) постійна підтримка і консультування батьків, опікунів ВІЛ-інфікованих підлітків, їх соціальний супровід на всіх рівнях. Тут, як акцентують спеціалісти, «важливий міжсекторальний підхід і включеність у процес всіх установ, центрів, НУО, де отримує соціальні послуги родина підлітка з ВІЛ» (ФСР). Складниками підтримки батьків можуть бути: забезпечення конфіденційності, спостереження за дитиною після розкриття статусу, запобігання нехтування потребам дитини, психологічна та соціальна підтримка сім'ї. «Консультування має бути спрямоване на покращення сімейного клімату, вирішення конфліктних ситуацій, виявлення ресурсів, які можуть бути залучені або знайдені, для підтримки не лише сім'ї загалом, а й самого підлітка» (ФСР);

е) роз'яснювальна та інформаційна робота з підлітком щодо ефективності лікування. Важливий доступ підлітка до якісної та доказової інформації щодо перебігу своєї хвороби. «Більш ймовірно, що підліток, який вірить в ефективність свого лікування, досягне вищих рівнів прихильності, ніж той, чиє ставлення скептичне чи мінливе» (психолог);

є) підтримка підлітка в разі проявів побічних ефектів від прийому терапії. Деякі побічні ефекти є досить серйозною проблемою відразу після початку лікування, проте пізніше, як правило, через короткий період часу, вони проходять. «Важлива підтримка з боку оточуючих

у періоди проявів побічних ефектів із боку родини або групи підтримки. Вкрай необхідним є формування довірливих стосунків із лікарем задля обговорення свого стану і можливої зміни схем терапії» (ФСР);

ж) сприятливе та довірливе соціальне оточення. Стабільні і довірливі відносини в сім'ї, з друзями, однокласниками можуть позитивно впливати на успішність прихильності до лікування;

з) урахування стилю життя підлітка, його індивідуального режиму життєдіяльності перед призначенням терапії. «Найбільш ймовірно, що клієнт прийматиме препарати регулярно, якщо вони вписуються у його спосіб життя та режим» (психолог). Рішення про початок лікування має прийматись на індивідуальній основі, враховуючи особисті обставини, такі як графік роботи або іншу діяльність;

и) профілактика ризикованої поведінки серед підлітків, що живуть із ВІЛ. Вживання психоактивних речовин є сильним фактором впливу на перерви, пропуски та відмову від терапії. Тому важливим є проведення систематичних профілактичних заходів серед підлітків, що живуть із ВІЛ;

і) протидія стигматизації, внутрішня стигма, дискримінації за ознакою ВІЛ-статусу. Важливою проблемою залишається стигматизація хвороби та дискримінація ВІЛ-інфікованих у різних сферах життя (медицина, освіта, культура тощо), а тому інформування та зменшення міфів навколо ВІЛ є важливою передумовою зменшення дискримінації, що своєю чергою вплине на прихильність клієнта до прийому АРТ.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Формування прихильності до АРТ у підлітків як групи, що має найбільші ризики відриву від терапії на початку дорослого життя,

є вкрай важливим. Ця вікова група має низький рівень свідомого ставлення до власного здоров'я, низьку внутрішню мотивацію для позитивного прийому АРТ, вузький набір компетентностей та знань, у тому числі стосовно комунікації з лікарем чи значимим дорослим щодо зміни препарату чи інших лікарських рекомендацій. За умов відсутності підтримки в найближчому оточенні та наявної стигми та дискримінації в суспільстві щодо людей, які живуть із ВІЛ, підліткам із ВІЛ важко сформулювати свідому прихильність до прийому АРТ. Тому важливими факторами формування прихильності постають раннє інформування дітей про їхній статус, врахування вікових особливостей під час розкриття ВІЛ-статусу дитини, збільшення кількості груп «рівний – рівному», соціальний та психологічний супровід підлітків; підтримка і консультування та соціальний супровід батьків, опікунів ВІЛ-інфікованих підлітків, роз'яснювальна та інформаційна робота з підлітком щодо ефективності лікування, підтримка підлітка в разі проявів побічних ефектів від прийому терапії, сприятливе та довірливе соціальне оточення, врахування стилю життя підлітка, його індивідуального режиму життєдіяльності, протидія стигматизації та дискримінації за ознакою ВІЛ-статусу.

Дискусійними та такими, що потребують подальшого обговорення в контексті цього дослідження, можуть бути дослідження чинників та причин переривання АРТ у підлітків із ВІЛ, оцінка ефективності діяльності мультидисциплінарних команд із забезпечення медико-соціальної допомоги ВІЛ-інфікованим дітям та їхнім сім'ям, дослідження чинників формування прихильності до АРТ у вагітних, які не хочуть приймати терапію, нехтуючи можливістю народження здорової дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балакірєва О., Бондар Т., Шевченко С. Дослідження «Поведінкове дослідження аналізу причин переривання антиретровірусної терапії та відмови від антиретровірусної терапії серед людей, які живуть із ВІЛ, та дітей». Київ, 2019. URL: https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/Prychyny_pereryvannia_ART_report.pdf.
2. Бондаренко А., Козько В., Гвоздецька М., Юрко К., Черкасов О. Оцінка прихильності до антиретровірусної терапії у хворих на ко-інфекцію HIV/HBV. 2015. URL: <http://ns1.knmu.edu.ua/bitstream/>.
3. Демченко І., Скокова Л., Булига Н. Індекс стигми людей, які живуть з ВІЛ 2.0. Україна. 2020. URL: <https://network.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/INDEKS-STYGMY-LYUDEJ-YAKI-ZHYVUT-Z-VIL-2.0-1-1.pdf>.
4. Журавель Т., Лях Т. Особливості соціально-психологічної підтримки осіб та сімей, які живуть з ВІЛ/СНІД в Україні. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 8. С. 323–333. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/14613/>.

5. Кисельова Г., Бейлі Х. Молодь, яка живе з ВІЛ, в Україні: Реалії, виклики, шляхи подолання. 2019. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/2891/file/HIV_Youth.pdf
6. Лютий В., Петрович В. Профілактика ВІЛ та соціально-небезпечних явищ серед дорослих: досвід «Програми 15». *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Серія: Педагогічні науки. 2019. № 2(386). С. 91–103. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/27894/>.
7. Панфилова О., Валько С., Медко А. Основные аспекты в раскрытии ВИЧ-положительного статуса ребенку и формирование приверженности к АРВ-терапии у детей, живущих с ВИЧ. Тренинговый модуль. 2016. URL: https://teenergizer.org/media/2017/08/Methodichka_Tinerdzhai-zer-2.pdf
8. Статистика з ВІЛ/СНІДу. Епідемічна ситуація з ВІЛ-інфекції в Україні станом на 01.04.2019 р. URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/vilnid/statistika-z-vilnidu>.
9. ЮНЕЙДС (2021). Медленный прогресс в предотвращении смертельных случаев, связанных со СПИДом, среди подростков. URL: https://www.unaids.org/ru/resources/presscentre/featurestories/2021/october/20211004_aids-related-deaths-among-adolescents.
10. Arrivé, E., Ayaya, S., Davies, M. A., Chimbetete, C., Edmonds, A., Lelo, P., & Leroy, V. (2018). Models of support for disclosure of HIV status to HIV-infected children and adolescents in resource-limited settings. *Journal of the International AIDS Society*, 21(7).

REFERENCES:

1. Balakirieva O., Bondar T., Shevchenko S. (2019). *Doslidzhennia «Povedinkove doslidzhennia analizu prychnyn pereryvannia antyretrovirusnoi terapii ta vidmovy vid antyretrovirusnoi terapii sered liudei, yaki zhyvut z VIL, ta ditei»*. Retrieved from: https://phc.org.ua/sites/default/files/users/user90/Prychyny_pereryvannia_ART_report.pdf. [in Ukrainian].
2. Bondarenko A., Kozko V., Hvozdet'ska M., Yurko K., Cherkasov O. (2015). Otsinka prykhyl'nosti do antyretrovirusnoi terapii u khvorykh na ko-infektsiiu HIV/HBV. Retrieved from: <http://ns1.knmu.edu.ua/bitstream/>. [in Ukrainian].
3. Demchenko I., Skokova L., Bulyha N. (2020). Indeks styhmy liudei, yaki zhyvut z vil 2.0. Ukraina. Retrieved from: <https://network.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/INDEKS-STYGYMY-LYUDEJ-YAKI-ZHYVUT-Z-VIL-2.0-1-1.pdf>. [in Ukrainian].
4. Zhuravel T., Liakh T. (2016) Osoblyvosti sotsialno-psykholohichnoi pidtrymky osib ta simei, yaki zhyvut z VIL/SNID v Ukraini. Retrieved from: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/14613/>. [in Ukrainian].
5. Kyselova H., Beili Kh. (2019). *Molod, yaka zhyve z VIL, v Ukraini: Realii, vyklyky, shliakhy podolannia*. Retrieved from: https://www.unicef.org/ukraine/media/2891/file/HIV_Youth.pdf. [in Ukrainian].
6. Liutyi V., Petrovych V. (2019) Profilaktyka VIL ta sotsialno-nebezpechnykh yavyshech sered doroslykh: dosvid «Prohramy 15». Retrieved from: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/27894/>. [in Ukrainian].
7. Panfilova O., Val'ko S., Medko A. (2016). Osnovnyye aspekty v raskrytii vichpozitivnogo statusa rebenku i formirovaniye priverzhennosti k ARV-terapii u detey, zhivushchikh s VICH. Treningovyy modul'. Retrieved from: https://teenergizer.org/media/2017/08/Methodichka_Tinerdzhai-zer-2.pdf. [in Ukrainian].
8. Statystyka z VIL/SNIDu. Epidemichna sytuatsiia z VIL-infektsii v Ukraini stanom na 01.04.2019. Retrieved from: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/vilnid/statistika-z-vilnidu>. [in Ukrainian].
9. YuNEYDS (2021). Medlennyiy progress v predotvrashchenii smertelnykh sluchaev, svyazannykh so SPIDom, sredi podrostkov. Retrieved from: https://www.unaids.org/ru/resources/presscentre/featurestories/2021/october/20211004_aids-related-deaths-among-adolescents. [in Ukrainian].
10. Arrivé, E., Ayaya, S., Davies, M. A., Chimbetete, C., Edmonds, A., Lelo, P., & Leroy, V. (2018). Models of support for disclosure of HIV status to HIV-infected children and adolescents in resource-limited settings. *Journal of the International AIDS Society*, 21(7).

УДК 37.035:364-055.2+364.4-053.2-056.26

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.11>

Ірина СИДОРУК

доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної та інклюзивної освіти, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-3029-3142

Надія КОРПАЧ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0002-3607-2183

Бібліографічний опис статті: Сидорук, І., Корпач, Н. (2021). Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей з інвалідністю. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 75–81, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.11>

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

У статті наголошено на таких видах інвалідності, як порушення слуху й мовлення, порушення зору, порушення інтелектуального розвитку, порушення опорно-рухового апарату, хронічні соматичні захворювання, психічні розлади. Акцентовано на основних періодах стану батьків, викликаних народженням дитини із психофізичними порушеннями. Соціально-педагогічну підтримку батьків розкрито як один із провідних чинників, котрий сприяє соціальній адаптації дітей з особливостями психофізичного розвитку. Встановлено, що вона надається під час соціально-педагогічної діяльності й включає соціально-педагогічні послуги, соціальне виховання, соціальне обслуговування, соціальний патронаж, соціальний захист.

Зазначено, що на підтримку дітей з інвалідністю та їхніх сімей спрямовано низку вітчизняних законодавчо-нормативних актів, з-поміж яких – Державний стандарт соціальної послуги тимчасового відпочинку для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю, котрий передбачає комплекс заходів із забезпечення, догляду та виховання дитини з інвалідністю, за місцем її проживання або перебування, в закладі, що надає соціальні послуги, на період відсутності батьків, із метою полегшення їхнього фізичного, психологічного та емоційного навантаження; Державний стандарт соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами, котрий передбачає організацію надання соціальної послуги соціальної реабілітації особам з інтелектуальними та психічними розладами, моніторингу та оцінки якості надання соціальної послуги соціальної реабілітації тощо.

Встановлено, що відповідно до вищезазначених державних стандартів послуги надаються на основі заяви та оцінки індивідуальних потреб дитини з інвалідністю. За результатами оцінки складається індивідуальний план, який містить заходи, що становлять зміст послуг, ресурси, терміни виконання та виконавців послуги.

Ключові слова: дитина з інвалідністю, види інвалідності, соціальні послуги, державні стандарти, соціальна реабілітація.

Iryna SYDORUK

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Special and Inclusive Education, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0003-3029-3142

Nadia KORPACH

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025

ORCID: 0000-0002-3607-2183

To cite this article: Sydoruk, I., Korpach, N. (2021). Sotsialno-pedahohichna pidtrymka batkiv ditei z invalidnistiu [Socio-pedagogical support for parents of children with disabilities]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 75–81, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.11>

SOCIO-PEDAGOGICAL SUPPORT FOR PARENTS OF CHILDREN WITH DISABILITIES

The article notes such types of disabilities as hearing and speech impairment, visual impairment, impaired intellectual development, musculoskeletal disorders, chronic somatic diseases, psychoneurological diseases. Emphasis is placed on the main

periods of parental condition caused by the birth of a child with psychophysical disorders, and socio-pedagogical support of parents as one of the leading factors contributing to the social adaptation of children with psychophysical development. It is implemented in the course of socio-pedagogical activities and includes socio-pedagogical services, social education, social services, social patronage, social protection. It is proved that a whole range of domestic laws and regulations are aimed at supporting children with disabilities and their families, including: The state standard of social services of temporary rest for parents or their substitutes caring for children with disabilities and the upbringing of a child with a disability, at his or her place of residence or stay, in an institution providing social services for the period of absence of the parents, in order to alleviate their physical, psychological and emotional stress; State standard of social rehabilitation of persons with intellectual and mental disorders, which provides for the organization of social services for social rehabilitation of persons with intellectual and mental disorders, monitoring and evaluation of the quality of social services for social rehabilitation, etc.

According to the above state standards, services are provided on the basis of a statement and an assessment of the individual needs of a child with a disability. Based on the results of the assessment, an individual plan is drawn up, containing activities that make up the content of the service, resources, deadlines and determined by the service providers.

Key words: child with disabilities, types of disabilities, social services, state standards, social rehabilitation.

Нині і в Україні, й в усьому світі спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості дітей з інвалідністю. Всесвітня Організація Охорони здоров'я при ООН зазначає, що у зв'язку з травматизмом, технізацією суспільного життя, погіршенням екологічного стану в багатьох країнах світу, неповноцінним харчуванням, кожен десятий мешканець Землі є інвалідом (Соціально-педагогічна та соціальна робота з різними категоріями клієнтів, 2010).

Водночас у Щорічній державній доповіді про становище дітей в Україні за підсумками 2019 року зазначено, що упродовж 2019 року було встановлено інвалідність 16 307 дітям віком до 18 років (21,5 випадки на 10 000 дітей). А станом на кінець 2019 року було зареєстровано 163 886 дітей з інвалідністю (216, 2 випадки на 10 000 дітей відповідної вікової категорії). Наголошено також, що у структурі інвалідності 30% – це діти з порушеннями розвитку, 15,5% – із хворобою центральної нервової системи і 16,5% – з розладами психіки та поведінки (Захист прав дітей..., 2020).

На жаль, кількість дітей з інвалідністю тільки збільшується, адже, за даними Держстату станом на перше січня 2021 року в Україні, уже налічувалося 163 900 дітей з інвалідністю. Тому проблема підтримки сім'ї, яка виховує дитину з інвалідністю, є однією з найбільш актуальних і знаходить своє відбиття в наукових доробках І. Іванової, Г. Кравченко, В. Тарасун, А. Романенко, М. Радченко, А. Ляшенко (окремі аспекти соціальної роботи із сім'ями, які виховують дитину з інвалідністю), А. Капської, Н. Заверико (технологічні аспекти соціально-педагогічної роботи із сім'ями), Н. Грабовенко, І. Іванової (особливості роботи з родинами, які виховують дитину з інвалідністю), Є. Волкової, С. Шаховської (психологічна допомога родині дитини з особливими потребами) та ін.

Мета статті – розкрити сутність соціально-педагогічної підтримки батьків дітей з інвалідністю.

Соціально-педагогічна підтримка дитини розглядається науковцями як: система соціально-педагогічної діяльності її суб'єктів, спрямована на допомогу соціальних інституцій сім'ям у подоланні комплексу труднощів біологічного, психолого-педагогічного й соціального характеру та розкриття особистісного потенціалу дитини (І. Макаренко); вид соціально-педагогічної діяльності, спрямований на виявлення, визначення і вирішення проблем дитини з метою забезпечення та захисту її прав, оптимізації умов соціалізації (Т. Алексеєнко, Ю. Жданович, Р. Малиношевський); складник процесу її реабілітації (Т. Соловйова), котра реалізується в процесі соціально-педагогічної діяльності та включає соціально-педагогічні послуги, соціальне виховання, соціальне обслуговування, соціальний патронаж, соціальний захист (М. Галагузова).

Для нашого дослідження є цінними праці А. Аносова, О. Безпалько, Т. Цюман щодо видів інвалідності, серед яких – порушення слуху й мовлення, порушення зору, порушення інтелектуального розвитку, порушення опорно-рухового апарату, хронічні соматичні захворювання, психоневрологічні захворювання. Важливо, що науковці наголошують на тому, що характер інвалідності безпосередньо впливає на ймовірні проблеми, які виникають у дитини з інвалідністю (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми, 2017).

Зокрема, в дитини з порушеннями зору можуть розвиватися егоїзм, гординя, невдячність, негативізм, комунікаційні розлади, порушення ідентифікації, здатності до самообслуговування тощо. Її рідні мають розуміти, що,

займаючи позицію гіперопіки, вони позбавляють дитину самостійності й ініціативи. Батьки дитини з *порушеннями інтелектуального розвитку* не помічають або не бажають помічати ознак розумової відсталості, здійснюють постійний тиск на неї в намаганнях навчати дитину того, що їй не під силу, провокуючи дратівливість, впертість і навіть агресивність. Батьки дитини з *порушеннями опорно-рухового апарату* стикаються з проблемами самообслуговування дитини, її пересуванням, мобільністю, труднощами особистої гігієни. Як наслідок – дитина росте ізольованою від ровесників, соціальних об'єктів, соціального оточення тощо. У батьків дитини з *хронічними соматичними захворюваннями* постійно існує проблема медикаментозного лікування й госпіталізації, обмеження активності, страхів тощо. Тут дуже важлива підтримка дитини батьками, друзями, родичами. Діти з *психоневрологічними захворюваннями* стають замкненими, підозрілими, сором'язливими, відсторонюються і навіть побоюються навколишніх, якщо увага батьків постійно сконцентрована на їхніх захворюваннях. Нервово-психічні порушення можуть створювати конфлікти і в родині, і соціальному оточенні. Якщо не вдається їх розв'язати, то батьки ізолюють і себе, і дитину від навколишнього середовища, приховують симптоми захворювання дитини. На жаль, дуже часто батьки відмовляються від виховання такої дитини і можуть перекласти виховні функції на спеціальні установи (Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми, 2017).

Порушити спокій у сім'ї можуть характер і ступінь вираженості порушень у дитини, тривалість, зовнішні прояви, індивідуальні особливості та ціннісні орієнтації батьків, соціальне середовище та умови, які не дають змоги батькам реалізувати свої виховні завдання.

А. Маллер, Г. Цикото, С. Пюра, Н. Краснова, Л. Харченко, В. Пігіда, Я. Юрків та інші науковці виділяють чотири основні періоди у стані батьків, викликаному народженням дитини із психофізичними порушеннями.

Зокрема, стресовий стан, розгубленість, пригніченість, заниження самооцінки, поява почуття провини, роздуми про можливість відмовитись від дитини притаманні *першому періоду*.

Поступовий перехід стресу в негативізм, заперечення притаманні *другому періоду*. Батьки

піддають сумніву реальність діагнозу дитини, звинувачують медичний персонал у тому, що не можуть надати належну допомогу. Заперечення може мати дві форми: від повної відмови, що з дитиною щось не так і їй потрібна медична допомога, до часткового заперечення серйозності діагнозу дитини. Тому в цей період дуже важливо надати батькам інформацію щодо природи захворювання та ефективних (неефективних) методів лікування і реабілітації. Тривалість другого періоду в різних сім'ях різна. Нормальна динаміка другого періоду виявляється в поступовому зменшенні ступеня та інтенсивності заперечення і щораз більшому усвідомленні реальності та відкритті адаптаційних шляхів пристосування до неї. Втім часткове заперечення, неприйняття деяких аспектів реальності може тривати роками.

Усвідомлення реальності притаманне *третьому періоду*. Батькам дуже важливо усвідомити реальність обмежень, пов'язаних з інвалідністю, усвідомити втрату можливостей – і для дитини, і для усієї сім'ї. У цей період відбувається процес прийняття і примирення з цими втратами. Без нього неможливий подальший рух до реалістичної адаптації, відкриття не втрачених, а наявних можливостей до щастя, самореалізації. Дуже часто усвідомлення батьками дійсної картини захворювання призводить до депресії. Найчастіше це стається з матерями, оскільки їм доводиться найбільше часу перебувати з дитиною. У них спостерігаються астенічні явища – головні болі, болі в грудях, коливання артеріального тиску. Жінка стає більш замкнутою, втрачає інтерес до навколишніх, у неї спостерігається постійна млявість, дратівливість, образливість, нестриманість та ін. Недостатність соціальної підтримки, недоступність систем послуг, які могли б надати сім'ї та дитині належну психосоціальну підтримку та реабілітацію, не дають змоги багатьом сім'ям віднайти реальні шляхи адаптації до інвалідності та повноцінного життя з нею в таких соціальних умовах. Примирення потребує також зміни системи цінностей та життєвих орієнтирів, а це завдання має більш соціальний характер, ніж індивідуальний.

Четвертий період характеризується примиренням батьків із психофізичними особливостями дитини, пристосуванням до них (Маллер, 1995) прийняттям нової реальності (конструктивна поведінка) – передбачає відкриваються

нові цінності й бачення сенсу життя (Пюра, 2017), емоційним полегшенням. Батьки вже більш спокійно можуть говорити про інвалідність дитини, бачити наявний потенціал, ресурси, які можна інвестувати для розв'язання проблеми, починають дослухатися до порад фахівців та прагнуть дотримуватися відповідної програми виховання дитини. У них вже є об'єктивне сприйняття реальності обмежень дитини та реальні очікування щодо майбутнього (Маллер, 1995; Соціально-педагогічна та соціальна робота з різними категоріями клієнтів; Пюра, 2017).

Коли народжується дитина з інвалідністю, порушуються майже всі сімейні функції: *економічна* (зменшення доходу сім'ї, оскільки один із батьків (як правило, мама) змушені покинути роботу, а витрати збільшуються на новонароджену дитину з патологією розвитку, її лікування, реабілітацію, догляд, спеціальне обладнання тощо); *репродуктивна* (після народження дитини з вадами розвитку батьки дуже часто не наважуються планувати іншу дитину); *функція задоволення фізіологічних потреб* (потреба в інтимній близькості порушується через внутрішні конфлікти, складні взаємовідносини між подружжям унаслідок інвалідності дитини, через накопичення втоми та страх народити ще одну хвору дитину); *рекреаційна* (порушується через зміни пріоритетів і нестачу сил та часу на культурний відпочинок, захоплення); *соціалізуюча, виховна, світоглядна, освітня* (набувають нового значення та здійснюються крізь призму інвалідності дитини).

На підтримку дітей з інвалідністю та їхніх сімей спрямовані такі вітчизняні законодавчо-нормативні акти, як Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2006) («визначає основні засади створення правових, соціально-економічних, організаційних умов для усунення або компенсації наслідків, спричинених стійким порушенням здоров'я, функціонування системи підтримання особами з інвалідністю фізичного, психічного, соціального благополуччя, сприяння їм у досягненні соціальної та матеріальної незалежності») (Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні..., 2005), Закон України «Про психіатричну допомогу» (2000) (спрямований на надання психіатричної допомоги, правового, соціального захисту, навчання осіб, які страждають на пси-

хічні розлади, регламентує права та обов'язки фахівців, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, здійсненні соціального захисту та навчання осіб, які страждають на психічні розлади) (Про психіатричну допомогу..., 2000), Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991) (гарантує їм рівні можливості з іншими громадянами для участі в економічній, політичній і соціальній сферах життя суспільства, створення відповідних умов, які дають змогу особам з інвалідністю ефективно реалізувати права та свободи людини і громадянина та вести повноцінний спосіб життя згідно з індивідуальними можливостями, здібностями і інтересами) (Про основи соціальної захищеності..., 1991), Закон України «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» (2001) («гарантує особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та їх соціальну захищеність шляхом встановлення державної соціальної допомоги на рівні прожиткового мінімуму») (Про державну соціальну допомогу..., 2000).

У 2019 р. прийнято Закон України «Про соціальні послуги» (вступив у дію з 01.01.2020 р.). Він регулює основні організаційно-правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин. Згідно з цим Законом, складні життєві обставини – це «обставини, що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно» (Про соціальні послуги..., 2019). Серед чинників, які зумовлюють складні життєві обставини та пов'язані з інвалідністю, є: часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті; невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування; психічні та поведінкові розлади, в тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин; інвалідність тощо.

Водночас на виконання цього Закону було прийнято низку державних стандартів. Для нашого дослідження є цінними Державний стандарт соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами (2019 р.) (Про затвердження Державного стандарту..., 2018) та Державний стандарт соціальної

послуги тимчасового відпочинку для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю (2021 р.) (Про затвердження Державного стандарту..., 2001). Саме ці документи визначають «зміст, обсяг, умови та порядок надання соціальної послуги соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами» (Про затвердження Державного стандарту..., 2018) та «зміст, обсяг, умови, норми і нормативи, порядок надання та показники якості соціальної послуги тимчасового відпочинку для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю» (Про затвердження Державного стандарту..., 2001).

Так, Державний стандарт соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами (Про затвердження Державного стандарту..., 2018) спрямований на організацію надання соціальної послуги соціальної реабілітації особам з інтелектуальними та психічними розладами; моніторинг та оцінку якості надання соціальної послуги соціальної реабілітації. Для того, щоб отримати соціальну послугу соціальної реабілітації, потенційному отримувачу послуги треба звернутися до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення, після чого визначаються індивідуальні потреби, складається індивідуальний план надання соціальної послуги соціальної реабілітації, укладається договір про надання соціальної послуги соціальної реабілітації. Зміст соціальної послуги соціальної реабілітації передбачає навчання, формування, розвиток і підтримку соціально-побутових навичок (самообслуговування, комунікації, позитивної поведінки, приготування їжі, користування грошима, орієнтування тощо), надання допомоги в забезпеченні технічними та іншими засобами реабілітації, навчання навичкам користування ними, психологічну підтримку, в тому числі шляхом організації та координації підтримки за принципом «рівний-рівному», нормалізацію психосоціального стану і підвищення якості життя, організацію дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності тощо, надання інформації з питань соціального захисту населення (Про затвердження Державного стандарту..., 2018).

Державним стандартом соціальної послуги тимчасового відпочинку для батьків або осіб,

які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю, передбачено, що соціальна послуга надається на підставі усної або письмової заяви отримувача соціальної послуги, поданої до центру надання адміністративних послуг або до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення. До заяви також додаються копії: документ, що посвідчує особу отримувача соціальної послуги; медичний висновок про дитину з інвалідністю віком до 18 років за відповідною формою; документ, що підтверджує повноваження законного представника дитини з інвалідністю (за потреби); свідоцтво про народження або паспорт дитини з інвалідністю; медичний висновок про те, що дитина з інвалідністю за медичними показаннями потребує постійного стороннього догляду; індивідуальна програма реабілітації дитини з інвалідністю (за наявності) (Про затвердження Державного стандарту..., 2001).

Після прийнятого рішення на надання соціальної послуги проводиться оцінювання індивідуальних потреб дитини з інвалідністю. Зокрема, оцінюються можливості виконання дитиною елементарних і складних дій. Спроможність дитини виконувати елементарні дії в повсякденному житті рекомендується оцінювати за десятьма критеріями: прийом їжі; купання; особистий туалет (вмивання, розчісування, чищення зубів тощо); одягання і взування; контроль дефекації; контроль сечовиділення; відвідування і здійснення туалету; вставання й перехід із ліжка; пересування; рух вверх/униз сходами (Про затвердження Державного стандарту..., 2001).

Водночас здатність виконувати складні дії дитиною рекомендується оцінювати за дев'ятьма критеріями: користування телефоном; пересування на відстані, куди не можна дійти пішки; дрібні покупки в магазині; приготування їжі; ведення домашнього господарства; дозвілля, в тому числі рукоділля; прання; прийом лікарських засобів; розпорядження особистими фінансами (Про затвердження Державного стандарту..., 2001).

Разом із тим у державному стандарті зазначено, що потрібно визначати і рівень індивідуальних потреб дитини, яка має інвалідність. Він має визначатися на підставі оцінювання навичок проживання за дванадцятьма категоріями

життєдіяльності: управління фінансами/обізнаність у сфері споживання; організація харчування; зовнішній вигляд; дотримання правил особистої гігієни; здоров'я; утримання помешкання; користування транспортом; організація навчального процесу; навички пошуку роботи; організація роботи (зайнятості); дотримання правил безпеки та поведінки в разі надзвичайних ситуацій; знання ресурсів громади; міжособистісні відносини. Оцінювання базується на тому, що до кожної із цих категорій подано двадцять п'ять характеристик володіння навичками, які розподілені за складністю на п'ять рівнів (низький, базовий, задовільний, добрий, високий) та по п'ять характеристик для кожного з них (Про затвердження Державного стандарту..., 2001).

У цьому державному стандарті міститься анкета для визначення рейтингу соціальних потреб дитини з інвалідністю. Вона включає П.І.Б. дитини з інвалідністю, дату народження, місце проживання, П.І.Б. фахівця, дату опитування та власне опитування за 4 сферами. За сферою «Житло/документи» важливо виявити, чи може дитина безперешкодно потрапити додому, які в неї умови життя, чи має потребу у відновленні документів, чи має дитина змогу розпоряджатися особистими грошми. За сферою «Навички самотійного проживання» треба з'ясувати, чи дитина має посуд, доглядає за собою, прибирає свої речі і загалом у приміщенні, чи вміє писати, читати, користуватися телефоном без сторонньої допомоги, користуватися громадським транспортом тощо. За сферою «Здоров'я», яка має бути пріоритетною, треба з'ясувати: який стан психічного здоров'я дитини; чи буває у неї бажання завдати собі шкоди; чи трапляються істерики, емоційні спалахи тощо. У Соціальній сфері треба з'ясувати наявність соціальних контактів, режим дня та як дитина проводить свій вільний час, чи

є у неї бажання навчатися, чи достатньою є підтримка близьких, зайнятість тощо (Про затвердження державного стандарту..., 2001).

За результатами визначених індивідуальних потреб дитини з інвалідністю (протягом трьох робочих днів після оцінювання індивідуальних потреб) складається індивідуальний план, який містить заходи, що становлять зміст послуги, ресурси (обладнання, інвентар, витратні матеріали), періодичність і строк (термін) виконання, хто є виконавцем послуги.

Основні заходи, що становлять зміст соціальної послуги, форми роботи та орієнтовний час для їх виконання мають здійснюватися за такими напрямками, як адаптація дитини в послугі, надання місця для проживання, забезпечення харчуванням, допомога в дотриманні особистої гігієни, самообслуговуванні, спостереження за станом здоров'я, організація розпорядку дня та денної зайнятості, виховання та сприяння розвитку, організація дозвілля та відпочинку, підтримка родинних зв'язків та інших соціальних контактів (Про затвердження Державного стандарту..., 2001).

Соціальні послуги за вищезазначеними державними стандартами здійснюються на основі таких принципів: доступності, адресності, індивідуальному підході, законності, конфіденційності, поваги до честі та гідності; толерантності; гуманізму; забезпечення високого рівня якості соціальних послуг та іншими принципами, визначеними Законом України «Про соціальні послуги» (Про соціальні послуги..., 2019).

Отже, соціально-педагогічна підтримка батьків розглядається як складник процесу реабілітації дитини і передбачає не лише сприяння розвитку дитини, але й набуття батьками спеціальних знань, психологічної підтримки сім'ї, допомогу сім'ї щодо можливості відпочити, відновити сили.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 6 жовтня 2005 р. № 2961-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>.
2. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 р. № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>.
3. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 березня 1991 р. № 876-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12>.
4. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Закон України від 16 листопада 2000 р. № 2109-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text>.
5. Про соціальні послуги : Закон України від 17 січня 2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.

6. Захист прав дітей в умовах децентралізації влади в Україні. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2019 року / ДУ «Державний інститут сімейної та молодіжної політики». Київ, 2020. 160 с.
7. Маллер А.Р. Педагог и семья ребенка-инвалида. *Дефектология*. 1995. № 5. С. 15–19.
8. Про затвердження державного стандарту соціальної послуги тимчасового відпочинку для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю : Наказ Міністерства соціальної політики України від 19 січня 2021 р. № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0534-21#n14>.
9. Про затвердження Державного стандарту соціальної реабілітації осіб з інтелектуальними та психічними розладами : Наказ Міністерства соціальної політики України від 17 грудня 2018 р. № 1901. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0066-19#Text>.
10. Пюра О.С. Прикладні аспекти соціально-педагогічної роботи з батьками дитини з особливими освітніми потребами. *Молодий вчений*. 2017. № 2 (42), лютий. С. 533.
11. Соціально-педагогічна та соціальна робота з різними категоріями клієнтів : навчально-методичний посібник / Н.П. Краснова, Л.П. Харченко, В.М. Пігіда, Я.І. Юрків; Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. 408 с.
12. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посібник : У 2-х част. / А.В. Аносова, О.В. Безпалько, Т.П. Цюман та ін. / за заг. ред.: Т.М. Журавель, З.П. Кияниці, Ж.В. Петрочко. Київ : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. Част. I. 256 с.

REFERENCES:

1. Pro rehabilitatsiiu osib z invalidnistiu v Ukraini (2005). [On Rehabilitation of the Disabled in Ukraine]. *Zakon Ukrainy vid 20.12.2005 r. No 2249-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text> [in Ukrainian].
2. Pro psykhiatrychnu dopomohu (2000). [On Psychiatric Aid]. *Zakon Ukrainy vid 22.02.2000 r. No 1489-III*. Retrieved from; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> [in Ukrainian].
3. Pro osnovy sotsialnoi zakhyshchenosti osib z invalidnistiu v Ukraini (1991). [On the Fundamentals of Social Security of the Disabled in Ukraine]. *Zakon Ukrainy vid 21.03.91 r. No 876-XII*. Retrieved from; <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> [in Ukrainian].
4. Pro derzhavnu sotsialnu dopomohu osobam z invalidnistiu z dytynstva ta ditiam z invalidnistiu (2000). [On State Social Aid to Persons Disabled from Childhood and Disabled Children]. *Zakon Ukrainy vid 16.11.2000 No 2109-III*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text> [in Ukrainian].
5. Pro sotsialni posluhy (2019). [About social intermediary service]. *Zakon Ukrainy vid 17.01.2019 r. No 2671-VIII*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> [in Ukrainian].
6. Zakhyst prav ditei v umovakh detsentralizatsii vlady v Ukraini. Shchorichna derzhavna dopovid pro stanovishche ditei v Ukraini za pidsumkami 2019 roku (2020). [Protection of children's rights in the context of decentralization of power in Ukraine. Annual state report on the situation of children in Ukraine in 2019]. DU «Derzhavnyi instytut simeinoi ta molodizhnoi polityky» [in Ukrainian].
7. Maller, A. (1995). Pedahoh y semia rebenka-ynvalyda [Teacher and family of a disabled child]. *Defektolohiya*, 5, 15–19 [in Russian].
8. Pro zatverdzhennia derzhavnogo standartu sotsialnoi posluhy tymchasovoho vidpochynku dlia batkiv abo osib, yaki yikh zaminiuiut, shcho zdiisniuiut dohliad za ditmy z invalidnistiu (2021). [About the statement of the state standard of social service of temporary rest for parents or the persons replacing them caring for children with disabilities]. *Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 19.01.2021 r. No 13*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0534-21#n14> [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Derzhavnogo standartu sotsialnoi rehabilitatsii osib z intelektualnymy ta psykhychnymy rozladamy (2018). [On approval of the State Standard for Social Rehabilitation of Persons with Intellectual and Mental Disorders]. *Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy vid 17.12.2018 r. No 901*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0066-19#Text> [in Ukrainian].
10. Piura, O. (2017). Prykladni aspekty sotsialno-pedahohichnoi roboty z batkamy dytyny z osoblyvymy osvitynymy potrebamy [Applied aspects of social and pedagogical work with parentsof the child with special education needs]. *Molodyi vchenyi*, 2 (42), 533 [in Ukrainian].
11. Krasnova, N., Kharchenko, L., Pihida, V., & Yurkiv, Ya. (2010). Sotsialno-pedahohichna ta sotsialna robota z riznymy katehoriiami kliientiv [Socio-pedagogical and social work with different categories of clients]. *Navchalno-metodychnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakadiv*. Luhansk : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].
12. Anosova, A. (2017). Sotsialna robota z vrazlyvymy simiamy ta ditmy: posibnyk u 2-kh chastynakh [Social work with vulnerable families and children: a guide in 2 parts]. *Za zahalnoiu redaktsiieiu Zhuravel, T., Kyianytsi, Z., Petrochko Zh.* Kyiv : OBNOVA KOMPANI, chast. I. 256 [in Ukrainian].

УДК 364-787.24:343.62-055.2

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.12>

Галина СКІПАЛЬСЬКА

виконавчий директор, Міжнародний благодійний фонд «Українська фундація громадського здоров'я», вул. Володимирська, 43, м. Київ, Україна, 01034

ORCID: 0000-0002-5215-5480

Тетяна ЛЯХ

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Наталія КЛІШЕВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент, директор, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-5611-6454

Scopus-Author ID: 57192578310

Бібліографічний опис статті: Скіпальська, Г., Лях, Т., Клішевич, Н. (2021) Жінки, які постраждали від домашнього насильства, як об'єкт соціальної роботи. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 82–89, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.12>

ЖІНКИ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У сучасній соціальній роботі однією з найбільш незахищених верств населення є діти, захист яких є основоположною стратегією держав. Водночас є низка категорій осіб, хто потребує негайного й особливого захисту (внутрішньо переміщені особи, військовослужбовці, їхні сім'ї тощо). У розрізі всіх соціальних змінних серед усіх категорій отримувачів послуг жінки лишаються тією категорією, що вирізняється з інших. Тому автори статті розглядають саме жінок як об'єкт соціальної роботи, зокрема тих жінок, які постраждали від домашнього насильства.

Проблема насильства щодо жінок є однією з актуальних дослідницьких проблем у галузі соціальної роботи.

Насильство перешкоджає повноцінній участі жінок у житті суспільства, має довгострокові наслідки та витрати для сімей жінок, громад та країн. Будучи грубим порушенням прав людини, насильство щодо жінок і дівчат залишається широко поширеним явищем в Європі та Центральній Азії. Україна не є винятком.

Жінки, які зазнали домашнього насильства, – це жінки, які потрапили у складну життєву ситуацію і потребують допомоги та реабілітації, якою займаються фахівці із соціальної роботи. Для надання допомоги жінкам, які постраждали від насильства, організації профілактичних заходів потрібні високопрофесійні, кваліфіковані фахівці, які мають глибокі теоретичні знання та практичний досвід роботи. Проте одних теоретичних знань замало, потрібне постійне вдосконалення, практична робота з розв'язання кризових ситуацій, зумовлених насильством, стажування з урахуванням діючих соціальних центрів під керівництвом досвідчених супервізорів. Потрібна розробка різних, багатопрофільних технологій соціальної роботи з жінками, оскільки надзвичайно важливо, щоб жінки, які постраждали від жорстокого поводження в сім'ї, мали змогу отримувати повну інформацію з юридичних та правових питань, психологічну підтримку.

Ключові слова: жінки, жінки, які постраждали від домашнього насильства, насильство, домашнє насильство.

Halyna SKIPALSKA

Executive Director, Ukrainian Foundation for Public Health, 43 Volodymyrska str., Kyiv, Ukraine, 01034
ORCID: 0000-0002-5215-5480

Tetiana LIAKH

PhD in Education, Associate Professor, Head of Social Pedagogy and Social Work Department, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154
ORCID: 0000-0002-8807-0497
Scopus-Author ID: 57192588245

Nataliia KLISHEVYCH

PhD in Education, Associate Professor, Director, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154
ORCID: 0000-0002-5611-6454
Scopus-Author ID: 57192578310

To cite this article: Skipalska, H., Liakh, T. (2021) Zhinky, yaki postrazhdaly vid domashnoho nasylstva, yak ob'ekt sotsialnoi roboty [Women survivors of domestic violence as objects of social work]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 82–89, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.12>

WOMEN SURVIVORS OF DOMESTIC VIOLENCE AS OBJECTS OF SOCIAL WORK

In modern social work, children are considered one of the most vulnerable populations, and their protection is a high-priority strategy for states. However, there are other populations who need immediate and specific support (internally displaced persons, military personnel, their families, etc.). In terms of all social variables, among all categories of recipients of social services, women belong to the category that differs from others. Therefore, the authors of the article study women as objects of social work, specifically, women survivors of domestic violence.

Violence against women is one of the most relevant research topics in the field of social work.

Violence restricts the full participation of women in society, has long-term consequences and expenses for women's families, communities, and countries. As a gross violation of human rights, violence against women and girls remains widespread in Europe and Central Asia. Ukraine is no exception.

Women survivors of domestic violence are women who have found themselves in a difficult life situation and seek help and rehabilitation services from social workers. Highly professional, qualified specialists with deep theoretical knowledge and practical skills are needed to provide support to women survivors of violence and arrange preventive measures. However, theoretical knowledge alone is not enough; life-long learning, improvement of practical skills of responding to crises caused by violence, and professional development under the guidance of experienced supervisors on site of existing social centers are required. It is necessary to develop various, multidisciplinary technologies of social work with women, as it is crucial that women survivors of domestic violence can receive complete legal information and legal aid, psychological counseling.

Key words: adolescents, juveniles, minors in conflict with the law, socio-pedagogical support.

Постановка проблеми. В Україні нині збільшується кількість неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, оскільки економічні, соціально-політичні, демографічні зміни сприяють знеціненню системи цінностей, соціальних зв'язків та відносин. Дослідження питання соціально-педагогічної підтримки неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, вимагає значної уваги, адже в багатьох випадках саме дезадаптація підлітків стає поштовхом до протиправних вчинків.

Суспільство має свою систему норм та правил, що містять вимоги до поведінки й обов'язків кожного члена суспільства. І соціальні проблеми

як сприяють виникненню складних життєвих ситуацій, вирішуючи які, людина порушує прийняті норми, так і впливають на формування особистості. Саме особистісні якості утруднюють оцінку ситуації, не дають змоги прийняти адекватне, відповідальне рішення, свідомо управляти своєю поведінкою та протистояти негативному впливу сторонніх осіб. Крім того, є ймовірність, що протиправна поведінка підлітків згодом обертається в кримінальні форми поведінки й може становити небезпеку як для неповнолітнього, так і для найближчого оточення та всього суспільства загалом. Труднощі, які є актуальними в Україні, характерні для

багатьох зарубіжних країн, адже не можна стверджувати, що усі завдання соціально-педагогічної підтримки успішно вирішені, наприклад, рівень злочинності серед неповнолітніх все ще залишається доволі актуальним.

Аналіз досліджень. Аналіз наукової літератури засвідчив, що останніми роками насильство над жінками та його причини розглядаються широким колом науковців і в нашій країні. Зокрема, вивчаються історія та розвиток явища домашнього насильства над жінками (Сукмановська, 2016; Рутьян, 2021; Спіріна, Грицуняк, 2019, та ін.), сутність поняття та види домашнього насильства, психологічні детермінанти домашнього насильства над жінками (Циганчук, Лях, 2014; Шиделько, 2020 та ін.), криміналізація насильства над жінками (Запорожець, 2018; Чайка, 2018 та ін.), соціальні, юридичні, економічні та психологічні аспекти домашнього насильства (Лукач, 2017; Зінсу, 2020), попередження насильства над жінками (Малиновська, 2016) та ін.

Мета статті. Незважаючи на існування значної кількості наукових праць, присвячених проблемам запобігання насильству над жінками, це явище залишається маловивченим, що й зумовило необхідність розглянути цю категорію отримувачів соціальних послуг як об'єкт соціальної роботи.

Виклад основного матеріалу. Нерідко права жінок порушуються не з боку держави, а саме з боку членів її сім'ї. У Загальній декларації прав людини містяться положення, які стосуються захисту прав людини на створення сім'ї і вступу в шлюб: «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання в його особисте й сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тасмницю його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань» (стаття 12). У статті 16 йдеться про те, що «чоловіки й жінки <...> користуються однаковими правами щодо одруження, під час перебування в шлюбі та під час його розірвання; сім'я є природним та основним осередком суспільства й має право на захист із боку суспільства й держави» (Загальна декларація прав людини, 1948).

Водночас, як зазначає К. Левченко, автор монографії «Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку», інститут сім'ї є сферою,

де найчастіше використовується історично сформоване співвідношення статей. У сім'ї, з одного боку, можуть і повинні розвиватися позитивні процеси турботи й опіки, при яких люди пов'язані почуттями, а з іншого боку, сім'я може бути соціальним інститутом, де порушуються права жінок, виявляється насильство над жінками й дітьми (Левченко, 2001).

За таких обставин можна говорити про гендерну нерівність, яка в соціології трактується як «гендерна асиметрія». Якщо звертатися до «Словника гендерних термінів», то гендерну асиметрію варто розглядати як непропорційність соціальних та культурних ролей або уявлень чоловіків та жінок у різних сферах життя (Денисова, 2002).

Водночас ми не зупиняємося виключно на гендерних установах та не розмежуємо права жінок та чоловіків у всіх сферах суспільства. Акцент нашого дослідження спрямований саме на сімейно орієнтовану модель, де права жінки в разі загрози їй можуть бути захищеними. Захист жінки в соціальній роботі є вкрай важливим, адже він передбачає й захист дитини, що є основною метою в процесі роботи із сім'єю.

Розглядаючи сім'ю з практичної сторони, фахівці зіштовхуються з низкою актуальних проблем. Зокрема, йдеться про насильство в сім'ї, домашнє насильство, особливо щодо жінок. Попри численні дослідження, напрацювання та розробку різних методів соціально-психологічної роботи як із постраждалою, так із кривдником, ці питання залишаються кричущими в українських реаліях. Також, незважаючи на ґрунтовну законодавчу базу в питаннях захисту щодо насильства, держава не завжди спроможна захистити жінку та її дитину або вчасно посприяти наданню їм відповідної допомоги. Дієвим ресурсом у допомозі жінкам, які постраждали від домашнього насильства, є неурядові організації, які вміло працюють із міжнародною базою (документами, пактами, положеннями, моделями тощо) щодо жіночих людських прав та запобігання насильству щодо жінок, а також можуть швидко реагувати на соціальну проблему.

Проблема насильства над жінками, на жаль, зумовлена усталеними традиціями, звичаями та нормами, які існували сторіччями в українських сім'ях. Не можна не згадати і про наслідки соціального тиску: почуття сорому, відсутністю

в жінок доступу до юридичної інформації, допомоги або захисту; недосконалістю законів, які фактично забороняють насилля щодо жінок та карають кривдників; нездатністю реформувати наявне законодавство; недостатніми зусиллями з боку державних органів щодо сприяння розповсюдженню інформації про наявні закони й забезпеченню їх дотримання; відсутністю просвітницьких та інших заходів з усунення причин та наслідків насилля (Левченко, 2001).

Серед чинників, що призводять до домашнього насильства, або неможливості йому протистояти, вирізняють такі:

– *соціально-культурні* (дотримання хибних, застарілих традицій та звичаїв, що укорінені в українському суспільстві; стереотипність уявлень щодо розподілу ролей у сім'ї та виховання, позиція передавання виховної функції матері, виключаючи чоловіка, відносна терпимість соціуму до проявів домашнього насильства, вплив ЗМІ, що відображається в неправильному формулюванні понять під час висвітлення сюжетів, тощо);

– *психологічні* (психічні розлади, високий рівень агресії, власний негативний досвід дитинства, низька самооцінка осіб, можливі страхи та тривога за своє майбутнє та майбутнє дітей, невміння вибудувувати власну позицію щодо своєї сімейної ролі тощо);

– *соціально-економічні* (зниження рівня життя частини населення, безробіття або низький трудовий статус, соціально-побутова невлаштованість, фінансова залежність одного члена сім'ї від іншого, відсутність фінансової грамотності тощо).

Варто зазначити, що саме насильство є одним із головних механізмів, що ставлять жінок у підпорядковану позицію порівняно з чоловіками. У Декларації про викорінювання насилля щодо жінок, прийнятою ООН в 1993 році, проголошується необхідність захисту прав жінок від будь-яких форм насильства: фізичного, психічного, економічного, політичного, культурного (Декларація про викорінювання насилля щодо жінок, 1993).

У розрізі мети нашої статті актуальності набуває саме домашнє насильство, адже саме воно має прихований зміст, замовчування, що згодом формує в жертви депресивні стани, страхи, апатію, відсутність сил боротися за власне життя тощо. Домашнє насильство – це той вид насильницьких дій, які важко підтвердити та довести,

часто-густо саме через приховування їх саме жінкою. Варто враховувати й той факт, що це проблема всієї сім'ї, не лише жінки як основного об'єкта соціальної роботи в цьому випадку.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» домашнє насильство розглядає як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, в тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь (Про запобігання та протидію домашньому насильству, 2017).

Ознаками, які вказують на наявність насильницьких дій, є: навмисність; фізична, сексуальна, психологічна чи економічна спрямованість дій, які можуть виявлятися як у комплексі, так і кожна з дій окремо; порушення конституційних прав людини («невід'ємне право на життя», «право на повагу до його гідності», «право на свободу та особисту недоторканність», прав на особисте життя, «право на володіння, користування й розпорядження своєю власністю», «право на працю», «кожен із подружжя має рівні права й обов'язки в шлюбі та сім'ї» тощо); наслідки на рівні завдання моральної та фізичної шкоди, шкоди психічному здоров'ю тощо.

Дослідники А. Войтовська та О. Кравченко зазначають, що насильство, що розглядається в контексті домашнього насильства, має свої особливості, а саме: це не одноразова дія, це – процес, який складається із циклів насильства, які тримаються на продовженні стосунків потерпілої і кривдника; якщо насильство виявилось у сім'ї хоч один раз, воно обов'язково повториться; таке насильство завжди відбувається впродовж тривалого проміжку часу й має тенденцію до зростання; це насильство між особами, де жінка, як правило, повністю залежить від чоловіка; найчастіше домашнє насильство замовчується і приховується обома сторонами від оточуючих (Войтовська, Кравченко, 2018).

Домашнє насильство постає як соціальне явище, з яким бореться все суспільство.

Цивілізаційний світ не приймає вже такі застарілі стереотипні форми на кшталт: «закритість сім'ї», «проблеми сім'ї – це лише проблеми сім'ї», «б'є, значить, любить» тощо.

Розглядаючи питання насильства щодо жінок, варто звернути увагу й на права жінки, пов'язані з материнством. Адже, як показує практика, у випадку насильства дотичними можуть й є діти, права яких теж мають бути захищеними. За таких обставин доречно розглядати й захист жінки щодо її репродуктивної автономії.

Так, під час Всесвітньої конференції зі становища жінок (Пекін, 1995 р.) було узгоджено, що права людини-жінки містять у собі її право здійснювати контроль над питаннями, що стосуються сексуального поведження, включаючи сексуальне й репродуктивне здоров'я, вільно і відповідально приймати щодо них рішення без будь-якого примусу, дискримінації й насильства. Рівні взаємовідносини жінок і чоловіків у питаннях сексуальних відносин і репродуктивного поведження, в тому числі повна повага недоторканності особи, потребують взаємної поваги, згоди і загальної відповідальності за сексуальне поведження і його наслідки (Пекинська платформа дій, 1995).

Відповідно, аналіз питань щодо дискримінації жінок, здійснення щодо них насильницьких дій, декларування основних прав та свобод жінок дає підстави стверджувати, що саме жінки, які постраждали від домашнього насильства, є тим об'єктом соціальної роботи, що потребує підтримки та, власне, соціального захисту. Адже, наряду із захистом жінки, потрібен і захист дитини, що є взаємопов'язаними процесами у відтворенні соціально-активного життя матері та дитини.

Соціальний захист та підтримка таким жінкам в Україні насамперед здійснюється державою та її підвладними одиницями. Але одним із критеріїв надання кваліфікованої підтримки жертвам домашнього насилля вважається взаємодія між усіма відомствами держави та між фахівцями, що містить виявлення, перенаправлення та надання послуг жінкам, які постраждали від насилля, та чоловікам, які вчинили насильство (Liakh, Spirina & Rohozhynska, 2020).

Загалом нині в Україні сформована достатньо дієва база нормативно-правового забезпечення щодо протидії насилля в сім'ї. Однак це не означає, що система захисту жінок у разі насильства

не потребує змін. Уваги заслуговують і певні поняття, які можуть бути удосконаленими, а також потреба є й у регулюванні механізмів виявлення та реагування на випадки насильства.

Дієвим зрушенням щодо подолання проблеми насильства в родині було ухвалення Верховною Радою України в грудні 2017 року Закону «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (набув чинності 7 січня 2018 року), в якому запропоновано інноваційний підхід з урахуванням європейських стандартів щодо боротьби з таким негативним явищем (Про запобігання та протидію домашньому насильству, 2017). Цей закон розширює коло тих, хто має реагувати на випадки домашнього насилля, зокрема, це й центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, прокуратура, уповноважені з питань пробації, суди, поліція.

Послуги таким особам можуть надавати і центри соціальних служб, притулки для жінок, кризові консультативні центри, центри денного перебування та мобільні бригади. Водночас створені й групи взаємопідтримки та самопомоги. Розроблено та впроваджено превентивні, навчально-тренінгові, психотерапевтичні програми (індивідуальні та групові). Також проводиться робота з правоохоронними органами тощо. Кожен суб'єкт має власний функціонал обов'язків, здійснює свої функції відповідно чинного законодавства, надає послуги відповідно до потреб жінок.

Загалом до органів та установ, на які покладається здійснення заходів щодо запобігання насильства в сім'ї, належать (Про запобігання та протидію домашньому насильству, 2017) спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань запобігання насильства в сім'ї, яким визначено Міністерство соціальної політики України, а також відповідні управління місцевих державних адміністрацій, відповідні підрозділи органів внутрішніх справ, до яких належать служба дільничних інспекторів поліції та кримінальна поліція у справах дітей органів внутрішніх справ, органи опіки та піклування, спеціалізовані служби підтримки постраждалих осіб, до яких належать (притулки для постраждалих осіб, центри медико-соціальної реабілітації постраждалих осіб, кол-центр із питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, мобільні бригади соціально-

психологічної допомоги постраждалим особам та особам, які постраждали від насильства за ознакою статі, а також заклади та установи, призначені виключно для постраждалих осіб та осіб, які постраждали від насильства за ознакою статі).

Якщо розмежовувати різні категорії надавачів соціальних послуг, то їх можна поділяти на державні структури і неурядові організації.

Державні структури є ефективними для мобілізації інтенсивного впливу. Вони надають загальну кількість соціальних послуг та здійснюють підтримку незахищених верств населення. Якість надання соціальних послуг може містити не так якісні показники, як переважатимуть в їхній діяльності кількісні результати роботи.

Водночас європейська практика спирається на інших надавачів послуг – громадські недержавні організації та місцеві громади, які в останні роки збільшили свою спроможність у здійсненні соціальної підтримки. Перевагою громадських та благодійних організацій є їхня здатність надавати послуги екстреніше та з розрахунком на конкретний об'єкт діяльності.

Соціальна робота, зокрема, з жінками, які зазнали насильства в сім'ї, базується на принципах екосистемності, полімодальності, солідарності, конструктивної стимуляції, континуальності (Белова, Акутина, 2019).

Як вже згадувалося на початку статті, домашнє насильство часто може мати прихований характер. Не тільки гвалтівник, а й жертва нерідко докладає всіх зусиль, щоб приховати ситуацію: через почуття сорому, зі страху, або через відчуття безпорадності, неможливості щось змінити на краще, а іноді просто через незнання. Тому проблема виявлення випадків і причин домашнього насильства та формування активної установки на зміну сценарію – це складне та важливе професійне завдання фахівців із соціальної роботи, що потребує високого рівня кваліфікації, вміння налагодити контакт та створити атмосферу безпеки та довіри.

Принциповим завданням, яке нерідко доводиться вирішувати, виявляється діагностика ситуації. Також у ситуації домашнього насильства фахівцям із соціальної роботи доводиться вирішувати, як мінімум, такі завдання: просвітницькі, навчальні; діагностичні; терапевтичні; консультативні; організаційні; адміністративні.

Можна виділити кілька стратегічних завдань фахівців із соціальної роботи.

По-перше, це подолання неусвідомлених захисних механізмів жінки, яка постраждала від домашнього насильства, заперечення, які блокують доступ до проблеми. Для цього необхідне створення безпечної атмосфери і підвищення сили «Я», щоб воно змогло перенести вивільнені з підсвідомості нестерпні передусім переживання.

По-друге, це формування системи підтримки жінки, яка постраждала від домашнього насильства, частину якої можуть становити соціальний працівник та терапевт, друзі, близькі, улюблені заняття та тварини.

По-третє, побудова системи для подолання кризи – списку телефонів кризових служб, фахівців, людей, до яких можна звернутися, коли щось трапляється, втрачається впевненість, стає страшно, виникає розгубленість.

Як додаткове, але принципово важливе, можна виділити ще одне завдання фахівця із соціальної роботи – забезпечення психологічного самозахисту, що дозволяє йому не стати об'єктом маніпуляцій отримувачів послуг та їхніх родичів й уникнути професійного вигорання, оскільки ситуації домашнього насильства дуже заряджені емоційно та непросто.

Більше того, соціальні працівники перебувають у групі ризику ще й тому, що вибору цієї професії сприяє низка особистісних властивостей, які створюють сприятливі умови для виникнення таких проблем (наприклад, формування співзалежності).

Висновки. Отже, можна стверджувати, що узгоджений міжвідомчий зв'язок державних соціальних установ, органів охорони здоров'я, спеціалізованих соціальних служб, неурядових організацій відіграє велику роль у процесі надання безпосередньої допомоги жінкам, які зазнали насильства в сім'ї. Варто також зазначити, щоб усі компоненти цієї системи взаємодіяли у близькому контактному середовищі, а жертви насильницьких дій могли розраховувати на повне всебічне сприяння та своєчасну допомогу та підтримку фахівців цих організацій. Фахівець із соціальної роботи займає провідну позицію в цьому процесі, тому що саме він має організувати дієву взаємодію державних і недержавних установ щодо вирішення проблеми жорстокого поводження з жінками, які зазнали насильства в сім'ї.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белова О.Н., Акутина С.П. Женское насилие в семье как социальная проблема. *Социодинамика*. 2019. Т. 3, № 3. С. 18–26. URL: <https://doi.org/10.25136/2409-7144.2019.3.29282> (дата звернення: 25.11.2021).
2. Войтовська А.І., Кравченко О.О. Соціальна робота з жінками. Умань : Візаві, 2018. 229 с.
3. Декларація про викорінування насилля щодо жінок, Декларація Організації Об'єднаних Націй (1993). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506#Text
4. Словарь гендерных терминов / под ред. А. Денисовой. Москва : Информация XXI век, 2002. 256 с.
5. Загальна декларація прав людини : Декларація Організації Об'єднаних Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 26.11.2021).
6. Запорожець А. Криміналізація домашнього насильства – новела кримінального законодавства України. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 1. С. 148–154.
7. Зінсу О. Соціальні та юридично-психологічні аспекти домашнього насильства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 1 (114). С. 79–87. URL: <https://doi.org/10.33270/01201141.79> (дата звернення: 25.11.2021).
8. Левченко К.Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку. Харків : Вид-во НУВС, 2001. 360 с.
9. Лукач У. Теоретичні аспекти проблеми економічного насильства над жінками. *Теоретичні, методичні та практичні проблеми соціальної роботи* : тези доповідей II Всеукраїнської з міжнародною участю науково-практичної конференції, Івано-Франківськ, 6 квітня 2017 р. Івано-Франківськ : НАІР, 2017. С. 216–218.
10. Лях Т., Спіріна Т., Рогожинська В. Принципи міждисциплінарної взаємодії у соціальній роботі. *Humanities science current issues*. 2020. Т. 3, № 27. С. 224–228. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/27.203727> (дата звернення: 29.11.2021).
11. Малиновська Т.М. Попередження насильства над жінками в сім'ї. *Право і Безпека*. 2016. № 1. С. 117–120.
12. Пекинская платформа действий. Итоговый документ Четвертой Всемирной конференции ООН по положению женщин. ООН, 1995. 66 с.
13. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. № 2229-VIII : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 29.11.2021).
14. Психологічні детермінанти домашнього насильства над жінками. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2018. С. 265–273.
15. Рутьян Л. Історія і розвиток домашнього насильства над жінкам як наукового поняття. *Молодь і ринок*. 2021. № 5/191. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.232824> (дата звернення: 25.11.2021).
16. Спіріна Т.П., Грицуняк І.С. Військовослужбовці-жінки: виклик стереотипам. *Педагогічні науки*. 2019. № 87. С. 189–192. URL: <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2019-87-34> (дата звернення: 29.11.2021).
17. Сукмановська Л. Історичні аспекти виникнення домашнього насильства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. Т. 3. 272–281.
18. Циганчук Т., Лях Д. Насильство над жінками в сімейних стосунках. *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 2. С. 65–69.
19. Чайка В.В. Соціальна зумовленість криміналізації насильства в родині. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (1). С. 104–107.

REFERENCES:

1. Belova O.N., Akutyna S.P. Zhenskoe nasylye v seme kak sotsyalnaia problema. (2019). *Sotsyodinyamyka*. 3(3), 18–26. <https://doi.org/10.25136/2409-7144.2019.3.29282> [in Ukrainian]
2. Chaika V.V. (2018). Sotsialna obumovlenist kryminalizatsii nasylystva v rodyni. *Molodyi vchenyi*. 4 (1). 104–107. [in Ukrainian]
3. Deklaratsiia pro vykoriniuvannia nasyllia shchodo zhinok, Deklaratsiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii (1993). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_506#Text [in Ukrainian]
4. Denysova, A. (Red.). (2002). Slovar hendernikh termynov. Ynformatsiya KhKhI vek. [in Russian]
5. Levchenko, K.B. (2001). Prava zhinok: zmist, stan ta perspektyvy rozvytku. NUVS. [in Ukrainian]
6. Liakh, T., Spirina, T., & Rohozhynska, V. (2020). Pryntsypy mizhdystsyplinarnoi vzaiemodii u sotsialnii roboti. *Humanities science current issues*, 3(27), 224–228. <https://doi.org/10.24919/2308-4863.3/27.203727> [in Ukrainian]
7. Lukach U. (2017). Teoretychni aspekty problemy ekonomichnoho nasylystva nad zhinkamy. *Teoretychni, metodychni ta praktychni problemy sotsialnoi roboty*. 216–218. [in Ukrainian]
8. Malynovska T.M. (2016). Poperedzhennia nasylystva nad zhinkamy v simi. *Pravo i Bezpeka*. 1. S. 117–120. [in Ukrainian]
9. Pekynskaia platforma deistvyi (1995). Ytohovii dokument Chetvertoi Vsemyrnoi konferentsyy OON po polozheniyu zhenshchyn. OON, 66. [in Russian]

10. Pro zapobihannia ta protydiiu domashnomu nasylstvu, Zakon Ukrainy № 2229-VIII (2020) (Ukraina). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian]
11. Psykholohichni determinanty domashnoho nasylstva nad zhinkamy. (2018). Aktualni problemy psykholohii : Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy, 265–273. [in Ukrainian]
12. Rutian, L. (2021). Istoriia i rozvytok domashnoho nasylstva nad zhinkamy yak naukovooho poniattia. *Molod i rynok*, (5/191). <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2021.232824> [in Ukrainian]
13. Spirina, T.P., & Hrytsuniak, I.S. (2019). Viiskovosluzhbovtsi-zhinky: vyklyk stereotypam. *Pedahohichni nauky*, (87), 189–192. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2019-87-34> [in Ukrainian]
14. Sukmanovska, L. (2016). Istorychni aspekty vynykennia domashnoho nasylstva. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, 3, 272–281. [in Ukrainian]
15. Tsyhanchuk T., Liakh D. (2014). Nasylstvo nad zhinkamy v simeinykh stosunkakh. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*. 2. 65–69. [in Ukrainian]
16. Voitovska, A.I., & Kravchenko, O.O. (2018). Sotsialna robota z zhinkamy. Vizavi. [in Ukrainian]
17. Zahalna deklaratsiia prav liudyny (ros/ukr), Deklaratsiia Orhanizatsiia Obiednanykh Natsii (1948). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian]
18. Zaporozhets A. (2018). Kryminalizatsiia domashnoho nasylstva – novela kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva*. 1, 148–154. [in Ukrainian]
19. Zinsu, O. (2020). Sotsialni ta yurydychno-psykholohichni aspekty domashnoho nasylstva. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 1 (114), 79–87. <https://doi.org/10.33270/01201141.79> [in Ukrainian]

УДК 364-787.7:343.91-053.6]:005.336.4-027.63

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.13>

Тетяна СПІРИНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Тетяна ЛЯХ

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Інститут людини Київського університету імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-8807-0497

Scopus-Author ID: 57192588245

Валерій ПЕТРОВИЧ

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинського національного університету імені Лесі Українки, пр. Волі, 13, м. Луцьк, Україна, 43025

ORCID: 0000-0003-4955-2642

Бібліографічний опис статті: Спірина, Т., Лях, Т., Петрович, В. (2021) Соціально-педагогічна підтримка неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом: зарубіжний досвід. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 90–97, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.13>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ ІЗ ЗАКОНОМ

Труднощі, які є актуальними в Україні, характерні для багатьох зарубіжних країн, адже не можна стверджувати, що усі завдання соціальної роботи успішно вирішені, наприклад, рівень злочинності серед неповнолітніх все ще залишається доволі високим. Суспільство має свою систему норм та правил, які містять вимоги до поведінки й обов'язків кожного члена суспільства. Процеси демократизації та розвитку громадянського суспільства в Україні супроводжуються змінами в соціальній сфері, соціальній політиці різних соціальних інститутів. Кожна держава зацікавлена насамперед у створенні умов для запобігання вчиненню правопорушень, а не в застосуванні покарання до винних після їх вчинення, особливо щодо неповнолітніх. Особисті якості ускладнюють оцінку ситуації, не дозволяють прийняти адекватне, відповідальне рішення, свідомо керувати своєю поведінкою та протистояти негативному впливу оточуючих. Крім того, є ймовірність, що протиправна поведінка підлітків може становити небезпеку як для неповнолітнього, так і для найближчого оточення та всього суспільства загалом. У статті проаналізовано досвід підтримки неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, в Японії, що залишається країною з найнижчим рівнем правопорушень, особливості роботи фахівців соціальної сфери з такими підлітками у США, Великобританії, Швеції, Данії, Голландії; охарактеризовано анімаційну діяльність у Франції; розглянуто концепцію «навчання на практиці» у Німеччині в рамках реалізації проєкту «Місто як школа». Узагальнюючи закордонний досвід соціально-педагогічної підтримки неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, визначено, що соціальна робота здійснюється за трьома основними напрямками: створення правового поля для діяльності інституту ювенальної юстиції; створення спеціалізованих судів, що відіграють у системі профілактики правопорушень неповнолітніх координуючу роль; створення спеціальних суб'єктів профілактики.

Ключові слова: підлітки, неповнолітні, неповнолітні, які перебувають у конфлікті із законом, соціально-педагогічна підтримка.

Tetiana SPIRINA

PhD in Education, Associate Professor, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154
ORCID: 0000-0003-0287-7343

Tetiana LIAKH

PhD in Education, Associate Professor, Head of Social Pedagogy and Social Work Department, Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154
ORCID: 0000-0002-8807-0497
Scopus-Author ID: 57192588245

Valeriy PETROVYCH

PhD in Pedagogy, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department of Social Work and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli Avenue, Lutsk, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0003-4955-2642

To cite this article: Spirina, T., Liakh, T., Petrovych, V. (2021) Sotsialno-pedahohichna pidtrymka nepovnoletnikh, yaki перебувають у конфлікті з законом: zarubizhnyi dosvid [Foreign experience of social and pedagogical support of minors in conflict with the law]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 5, 90–97, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.13>

FOREIGN EXPERIENCE OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF MINORS IN CONFLICT WITH THE LAW

The current difficulties in Ukraine are typical for many foreign countries, as not all tasks of socio-pedagogical work have been successfully solved, for example, the level of juvenile delinquency remains quite high. Society has its system of norms and rules that contain requirements for the behavior and responsibilities of each member of society. The processes of democratization and development of civil society in Ukraine are accompanied by changes in the social sphere, social policy of various social institutions. Each state is primarily interested in creating conditions for the prevention of the commission of offenses, and not in the application of punishment to the guilty after the commission of offenses, especially in the case of juveniles. Personal qualities make it difficult to assess the situation and make adequate responsible decisions. In addition, there is a possibility that the illegal behavior of adolescents can be dangerous to both the minor, the close social environment, and society as a whole. The authors analyze the experience of supporting juveniles in conflict with the law in Japan, which remains the country with the lowest crime rate; describe the features of work of social specialists with such teenagers in the USA, Great Britain, Sweden, Denmark, and Holland. The article presents animation activities in France and the concept of «practical training» in Germany in the framework of the project «City as a school». Based on the generalization of foreign experience of socio-pedagogical support of minors in conflict with the law, the authors resume that social work is carried out in three main areas: creating a legal framework for the Institute of Juvenile Justice; creation of specialized courts that play a coordinating role in the system of prevention of juvenile delinquency; creation of special subjects of prevention.

Key words: adolescents, juveniles, minors in conflict with the law, socio-pedagogical support.

Постановка проблеми. В Україні нині збільшується кількість неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, оскільки економічні, соціально-політичні, демографічні зміни сприяють знеціненню системи цінностей, соціальних зв'язків та відносин. Дослідження питання соціально-педагогічної підтримки неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, вимагає значної уваги, адже в багатьох випадках саме дезадаптація підлітків стає поштовхом до протиправних вчинків.

Суспільство має свою систему норм та правил, що містять вимоги до поведінки

й обов'язків кожного члена суспільства. І соціальні проблеми як сприяють виникненню складних життєвих ситуацій, вирішуючи які людина порушує прийняті норми, так і впливають на формування особистості. Саме особистісні якості утруднюють оцінку ситуації, не дають змоги прийняти адекватне, відповідальне рішення, свідомо управляти своєю поведінкою та протистояти негативному впливу сторонніх осіб. Крім того, є ймовірність, що протиправна поведінка підлітків згодом обертається на кримінальні форми поведінки й може становити небезпеку як для неповнолітнього, так і для

найближчого оточення та всього суспільства загалом. Труднощі, які є актуальними в Україні, характерні для багатьох зарубіжних країн, адже не можна стверджувати, що усі завдання соціально-педагогічної підтримки успішно вирішені, наприклад, рівень злочинності серед неповнолітніх все ще залишається високим.

Аналіз досліджень. В Україні підготовлено низку монографій та дисертацій, де розкрито різні аспекти соціалізації дітей із делінквентною поведінкою та особливості роботи з їхніми батьками. Серед них такі: організаційно-педагогічні засади виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми (Парфанович, 2002); дисфункціональна сім'я як чинник девіантної поведінки неповнолітніх (Беседін, 2002); соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням (Лютий, 2010); соціально-педагогічні умови профілактики правопорушень підлітків у діяльності правоохоронних органів (Калиняк, 2009); цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків за правопорушення, вчинені неповнолітніми (Логвінова, 2009); соціалізація неповнолітніх у пенітенціарних установах (Коваль, 2010); сім'я як суб'єкт запобігання злочинності неповнолітніх (Градецька, 2010); соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина XX – початок XXI ст.) (Клішевич, 2011); соціально-педагогічна профілактика ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх (Журавель, 2012); профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах (Замула, 2012); теорія і методика соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах України (Караман, 2014); профілактика девіантної поведінки неповнолітніх у діяльності уповноваженого органу з питань пробації (Микитенко, 2019) та ін.

Мета статті. Незважаючи на існування значної кількості наукових праць, присвячених проблемам запобігання злочинності, питання соціально-педагогічної підтримки неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, залишається маловивченим, що і зумовило необхідність ознайомитись із досвідом зарубіжних країн з означеного питання.

Виклад основного матеріалу. В Енциклопедії для фахівців соціальної сфери наголошується, що соціально-педагогічна підтримка здійснюється в процесі освітньо-виховної та соціально-педагогічної діяльності, під якою розуміють різнобічний вплив на особистість, та полягає у сприянні розвитку та реалізації можливостей (Зверева, 2012). Контент-аналіз наукових джерел дозволив виокремити кілька підходів до розуміння змісту соціально-педагогічної підтримки. Так, наприклад, Н. Заверико звертає увагу, що соціально-педагогічна підтримка передбачає діяльність фахівця, спрямовану на створення сприятливих умов щодо розвитку у вихованця задатків і здібностей, для визначення мети, реальних прагнень, усвідомлення своїх труднощів, проблем, можливостей, індивідуальної траєкторії розвитку (Заверико, 2011). І. Одногулова розглядає соціально-педагогічну підтримку як складник системи педагогічної підтримки, адже саме педагогічний компонент, що пов'язаний із вихованням, освітою, сприянням у розвитку та успішній соціалізації, відіграє важливе значення (Одногулова, 2005). Як особливий вид діяльності, який спрямований на організацію превентивної та оперативної соціально-психолого-педагогічної допомоги в попередженні та подоланні складних ситуацій, розглядає соціально-педагогічну підтримку О. Дронова та виділяє такі її особливості, як превентивна спрямованість, адресний характер, сприяння в адаптації до умов соціального середовища, актуалізація особистісних ресурсів (Дронова, 2004).

Серед соціальних причин правопорушень можна виокремити зниження життєвого рівня, проблеми зайнятості та працевлаштування, забезпечення житлом, обмежені можливості для змістовного проведення дозвілля, демонстрацію насильства, романтизацію кримінального способу життя у ЗМІ тощо. Оскільки наше суспільство перебуває у стані політичної, економічної та соціальної кризи, вивчення зарубіжного досвіду громадського впливу на злочинність зумовлене високим ступенем захисту прав громадян, потужними науковими розробками новітніх стратегій запобігання злочинності та є цінним для практики запобігання злочинності в Україні.

Сучасний підхід світового співтовариства в запобіганні та протидії злочинності

базується на міжсекторній взаємодії, налагодженні партнерських контактів державних органів із громадськими та неурядовими організаціями, науковими колами, окремими громадянами (Безпалько, 2007).

Однак слід зазначити, що вивчення зарубіжного досвіду необхідне насамперед для вироблення власних підходів щодо вирішення соціальних проблем з урахуванням особливостей і можливостей нашої держави (Мурашкевич, 2013).

Слід наголосити, що в *Нідерландах* із проблемними підлітками працюють соціальні працівники за місцем проживання й навчання дитини, в лікувальних установах, а також потужну допомогу надають громадські організації. Соціальна робота з такими підлітками здійснюється за цілою низкою соціальних програм і проєктів із таких напрямів: покращення взаємостосунків у сім'ї у питаннях виховання дітей; робота з підлітками, які допустили дрібні крадіжки або акти вандалізму; робота з неблагополучними сім'ями, щодо яких порушено питання про позбавлення батьківських прав; робота з підлітками, яких засуджено умовно (Конюшина, 2004).

Законодавство *США* сприяє створенню різноманітних організацій, що протидіють злочинності. Для дітей, які мають поведінкові або ж емоційні проблеми, функціонують кілька типів установ: освітні та медичні центри з цілодобовим перебуванням; сімейні дитячі будинки; кризові і дитячі психіатричні центри; профілакторії; спецшколи для дітей й підлітків; літні табори. Також дієвими є моделі соціально-педагогічної роботи, що передбачають безпосереднє втручання фахівців у життя особистості, яка опинилась у складній життєвій ситуації, що часто стосується саме дезадаптованих дітей: сімейна модель (допомога сім'ї в нормалізації життя); медична модель (подолання наслідків стресу); реабілітаційна модель; соціальна модель (зміна навколишнього середовища). У такий спосіб вирішуються причини та наслідки проблеми через посередництво й самоорганізацію (Сойма, 2019).

Слід зазначити надання допомоги в складній життєвій ситуації службою «Гайденс», що передбачає цілий комплекс підрозділів та служб, які працюють з дитиною під час вступу її до школи: консультативна служба здійснює індивідуальний вплив на дитину, служба направ-

лення займається влаштуванням школярів на роботу або на навчання (Конюшина, 2004). Маючи достатню кількість програм і напрямів діяльності, служба працює з дітьми з неповних сімей, підлітками-біженцями, таким чином, об'єднуючи всі виховні сили суспільства – сім'ю, школу, громаду, церкву.

Також у *США* значна увага приділяється проблемі адаптації дітей до умов соціального середовища з метою зменшення кількості правопорушень серед учнів не лише через удосконалення шкільних та соціальних умов, а й завдяки допомозі в їхньому особистісному розвитку. Соціальні працівники допомагають підліткам, їхнім батькам і вчителям, надаючи рекомендації щодо налагодження ефективної взаємодії у стосунках (Кубіцький, 2013).

Так, ювенальна юстиція *США*, що діє на підставі федеральних законів, прецедентів Верховного суду, законодавства штатів та рішень місцевої адміністративної влади, має спеціальні програми та служби, які займаються справами неповнолітніх, ізолятори тимчасового утримання для неповнолітніх, пенітенціарні установи для неповнолітніх. Одним із профілактичних заходів, що застосовується до неповнолітніх правопорушників, є відповідальність батьків за вчинення ними протиправних діянь (батьків дітей, які не відвідують школу без поважної причини, можуть оштрафувати; ув'язнити, якщо їхня неповнолітня дитина скористається зброєю, яку залишили дорослі в доступному для дитини місці; сім'я втрачає право на державну житлову площу, якщо дитина втягнена у вживання або продаж наркотиків тощо). Також до неповнолітніх правопорушників застосовується так звана «шокова терапія», що передбачає психологічний тиск на підлітків, котрі перебувають на обліку в поліції за схильність до правопорушень, зловживання наркотиками. Важливим заходом профілактики правопорушень є застосування особливого режиму, що встановлює заборону неповнолітнім з'являтися на вулицях міста, в громадських місцях у пізній вечірній і нічний час (Klishevich, Sulitskyi, 2021).

У *Великобританії* соціальні працівники в роботі з підлітками, окрім загальноприйнятих принципів, керуються й особливими: недопустимість тиску в роботі з дітьми та сім'єю; партнерські відносини з усіма членами сім'ї; орієнтація на здібності та потенціал людини;

врахування думки дітей; співпраця з іншими агенціями, установами. У цій країні соціальні працівники є співробітниками соціальних служб забезпечення освіти. Прикріплюючись до окремої школи, вони допомагають учителям вирішувати проблеми, пов'язані з поведінкою, відвідуванням, успішністю, матеріальним становищем учнів, беруть участь у розробці політики і стратегії подолання цих проблем і встановлення зв'язків між сім'єю і школою (Конюшина, 2004).

Слід зазначити, що у Великобританії за рішенням суду батьків неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом, можуть зобов'язати відвідувати Центри підтримки сім'ї з метою надання батькам методичної допомоги в подоланні недоліків у вихованні дітей, або ж до сім'ї прикріплюється соціальний педагог із цією ж метою (Волинець, 2000).

Важливе місце в системі ювенальної юстиції Великобританії займає поліція. За Законом «Про поліцію та кримінальні докази» (1984 р.) констебль має право затримати неповнолітнього, якщо: невідоме прізвище неповнолітнього, а сам поліцейський його встановити не може; є вагомі підстави сумніватися, що вказане неповнолітнім прізвище – його власне; його не задовольняє вказана неповнолітнім адреса; існують вагомі підстави вважати, що арешт необхідний для запобігання подальшим протиправним діям неповнолітнього; є підстави вважати, що арешт цього неповнолітнього захистить дітей або інших «вразливих» осіб (Мельникова, 2000). У Великобританії запроваджено цікавий досвід використання сімей вихідного дня, коли з метою надання вільного часу батькам, інші сім'ї беруть на вихідні дні їхніх дітей до себе (Волинець, 2000).

Досить цікавий досвід Великобританської служби пробації описує М. Микитенко (Микитенко, 2019). Ця служба починає втручання з моменту затримання неповнолітнього правопорушника поліцією, готуючи до суду рекомендації, щоб суддям було легше винести справедливий вирок, і надалі супроводжують неповнолітнього на суді і після нього. Головне завдання служби пробації – негайно допомогти неповнолітньому злочинцеві повернутися до нормального життя. Це завдання успішно виконується завдяки співпраці служби пробації й поліції, тюремної служби, соціальної служби,

служби по роботі з особами, які мають психічні вади, служби охорони здоров'я, а також служби із житлового забезпечення і навчальні інституції.

Заслуговує на увагу і досвід впровадження у Швеції добровільної програми «Контактна модель роботи з сім'єю», що передбачає підбір місцевим комітетом соціального забезпечення сімей для надання допомоги сім'ям, які знаходяться у скрутному становищі. Контактна модель використовується в роботі з неповними сім'ями, члени яких вживають алкоголь або ж наркотики, мають дітей-інвалідів, молодими сім'ями. Особи, які підбираються для такої взаємодії, є звичайними людьми, без спеціальної освіти і професійного досвіду, проте вони здатні контактувати, спілкуватися, підтримувати та допомагати іншим (Волинець, 2000).

Тут пробація призначена як самостійна кримінально-правова міра в тих випадках, коли суд дійде висновку, що покарання для неповнолітнього у вигляді штрафу недостатньо. Пробація (як комплекс специфічних заходів) може супроводжувати умовно-дострокове звільнення. Особливістю шведського варіанту пробації як самостійних заходів є те, що вона може поєднуватися з низкою кримінально-правових заходів: виплатою штрафу, виконанням безоплатних суспільно корисних робіт, короткостроковим позбавленням волі (Микитенко, 2019).

У Німеччині досить цікавим є проєкт «Місто як школа», який став прикладом застосування концепції «навчання на практиці». Навчання в проєкті «Місто як школа» призначене насамперед для підлітків, які були з різних причин відмежовані від традиційної школи, втратили будь-яку мотивацію до навчання і не мали змоги продовжувати освіту або працювати (Епштейн, 2009). Підліткам із метою формування мотивації до навчання, яка в звичайній школі у них була відсутня, пропонуються різні види діяльності, в яких вони змогли б себе проявити. Основна ідея цієї моделі полягає в заміні абстрактного навчання в класних кімнатах на практичний досвід учнів у реальних умовах. У проєкті значна увага приділяється діяльності соціальних працівників, які допомагають організації соціальної групової роботи, проєктної роботи, у встановленні зв'язку з іншими інститутами, а також із батьками (Мурашкевич, 2013). Акцент робиться на індивідуалізовані навчальні програми в умовах значно

розширеного вибору змісту освіти. Обов'язкових навчальних планів і програм для всіх немає, велика увага приділяється методу проєктного навчання в групах, вирішенню соціально-педагогічних проблем (Кубицький, 2013).

Характерною особливістю законодавства Франції є те, що будь-яке протиправне діяння є об'єктом регулювання Кримінального кодексу. Справи, що розглядають органи адміністративної юстиції, закінчуються не покаранням особи, а скасуванням адміністративного акта або його зміною. У цьому випадку адміністративну відповідальність розуміють не як відповідальність громадян, а як відповідальність держави, посадових осіб (Бребан, 1988). Особливістю французької моделі ювенальної юстиції – це наявність соціального дослідження неповнолітнього правопорушника, що оформлюється як «соціальне досьє». Зазвичай складання соціального досьє суддя доручає вихователю, якщо потрібно, із залученням психологів, психіатрів, педагогів тощо. Соціальне досьє містить інформацію про сімейний стан неповнолітнього, його успішність у школі, його психологічну характеристику, історію його сім'ї, інформацію про роль дитини в ній і навіть інформацію про те, як змінилося ставлення до дитини в сім'ї після вчиненого правопорушення. Ще однією характерною особливістю французької моделі ювенальної юстиції є те, що суддя займається не тільки правопорушниками, але й дітьми, які потрапили в соціально небезпечну ситуацію, ще до вчинення протиправного діяння. Значну частину всієї роботи суддя виконує не в залі суду, а у своєму кабінеті. Саме там суддя намагається налагодити контакт із дитиною, а потім спільно з нею шукає шляхи виходу з тієї ситуації, що склалася, залучаючи до цього процесу різноманітні соціальні служби. Саме тому французьке ювенальне правосуддя інколи називають «кабінетним правосуддям» (Кубицький, 2013). Значна увага приділяється використанню педагогічної анімації як у позашкільній, позаурочній роботі, так і в навчально-виховному процесі. Обов'язковими компонентами анімацій-

ної діяльності є анімаційні проєкти (масштабні програми з підготовки анімаційних груп, організації соціальної реклами конкретних анімаційних програм тощо) та анімаційні програми (конкретні заходи, творчі справи), які є різноманітними за змістом і масштабністю (Петрова, 2007).

У Данії в роботі служби пробації найбільшими помічниками є волонтери, які виконують роботу інспектора пробації, однак у них менше число клієнтів. Суть роботи (як працівників, так і волонтерів) полягає у здійсненні нагляду за неповнолітніми правопорушниками протягом усього пробаційного періоду, окрім цього, як інспектори, так і волонтери супроводжують осіб на досудовій стадії, надаючи допомогу особам, які перебувають у попередньому ув'язненні (Голик, 2003).

Японія серед провідних держав світу продовжує залишатися країною з найнижчим рівнем правопорушень. Усі складники системи кримінальної юстиції орієнтовані на превенцію, запобігання злочинам. Основною ідеєю, що визначає мету та принципи покарання в Японії, залишається ідея реабілітації правопорушників на основі індивідуального підходу до кожного. Ефект покарання, на думку японських фахівців, має забезпечуватися не стільки його суворістю, скільки невідворотністю, не залякуванням, а вихованням. Ювенальна юстиція Японії побудована та діє на основі нормативно-правового акта «Шоненьо» та має чітко виражену захисну, а не каральну дію. Так, у законі не міститься жодного положення про покарання неповнолітнього, йдеться лише про необхідність його перевиховання і важливо, щоб неповнолітній пройшов перевиховання, навіть якщо він цього не бажає (Крестовська, 2006).

Висновки. Отже, зарубіжний досвід соціальної роботи з проблемними підлітками є досить цікавим і змістовним, найбільш успішні його елементи доцільно мультиплікувати й використовувати в соціально-педагогічній роботі з підлітками, які перебувають у конфлікті із законом, у нашій країні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Беседін А.А. Дисфункціональна сім'я як чинник девіантної поведінки неповнолітніх : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.03. Харків, 2002. 180 с.
2. Бребан Г. Французское административное право. Москва : Прогресс, 1988. 488 с.
3. Волинець Л. Британська модель соціальної допомоги дітям. *Соціальна робота та соціальна політика*. 2000. № 1. С. 25–31.

4. Голик Ю.В. Уголовное законодательство Норвегии. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. 375 с.
5. Градецька Н.М. Сім'я як суб'єкт запобігання злочинності неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2010. 20 с.
6. Дронова Е.Н. Социально-педагогическая поддержка подростков в деятельности социального педагога образовательной школы : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Барнаул, 2004. 192 с.
7. Епштейн М. Плоды альтернативного образования. *Вокруг света*. 2009. № 2. С. 87–95.
8. Журавель Т.В. Соціально-педагогічна профілактика ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2012. 23 с.
9. Заверико Н.В. Соціальна педагогіка. Київ : Вид. дім «Слово», 2011. 240 с.
10. Замула С.Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2012. 20 с.
11. Интегрированные социальные службы: теория, практика, инновации : навч.-метод. комплекс / О.В. Безпалько та ін. ; ред.: І. Зверева, Ж. Петрович. Київ : Фенікс, 2007. 528 с.
12. Калиняк М.Я. Соціально-педагогічні умови профілактики правопорушень підлітків в діяльності правоохоронних органів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2009. 20 с.
13. Караман О.Л. Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими : навч.-метод. посібник. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2014. 378 с.
14. Клішевич Н.А. Соціально-педагогічна робота з підлітками із делінквентною поведінкою (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2011. 20 с.
15. Коваль В.В. Соціалізація неповнолітніх у пенітенціарних установах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2010. 23 с.
16. Конюшина Р.В. Зарубежный опыт социальной работы. Владивосток, 2004. 84 с.
17. Кубіцький С.О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах : навчальний посібник. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2013. 278 с.
18. Логвінова М.В. Цивільна та сімейно-правова відповідальність батьків (осіб, які їх замінюють) за правопорушення, вчинені неповнолітніми : монографія. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2009. 225 с.
19. Лютий В.П. Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2010. 20 с.
20. Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии. Москва : Дело, 2000. 272 с.
21. Микитенко М.М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх у діяльності уповноваженого органу з питань пробації : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2019. 20 с.
22. Мурашкевич О.А. Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах. Луганськ : Вид-во ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка», 2013. 202 с.
23. Одноулова И.Л. Социально-педагогическая поддержка студентов-сирот в условиях профессиональной подготовки в ВУЗе : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ставрополь, 2005. 19 с.
24. Парфанович І.І. Організаційно-педагогічні засади виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. 2002. 20 с.
25. Петрова М.С. Анимационная деятельность как средство социального воспитания студентов ВУЗа : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Кострома, 2007. 223 с.
26. Сойма Н.Д. Гуманістичні засади соціально-педагогічної роботи з дезадаптованими дітьми в США. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2019. № 2 (10). С. 221–223.
27. Ювенальна юстиція : навчальний посібник / А.І. Гусєв та ін. ; ред. Н. Крестовська. Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2006. 243 с.

REFERENCES:

1. Besiedin, A.A. (2002). Dysfunktsionalna simia yak chynnyk deviantnoi povedinky nepovnoolitnikh [Avtoref. dys. kand. sotsiol. nauk]. Natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
2. Breban, H. (1988). Frantsuzskoe admynstratyvnoe pravo. Prohress [in Russian].
3. Volynets, L. (2000). Brytanska model sotsialnoi dopomohy ditiam. *Sotsialna robota ta sotsialna polityka*, (1), 25–31 [in Ukrainian].
4. Holyk, Yu.V. (2003). Uholovnoe zakonodatelstvo Norvehyu. Yuryd. tsentr Press [in Russian].
5. Hradetska, N.M. (2010). Simia yak subiekt zapobihannia zlochynnosti nepovnoolitnikh [Avtoref. dys. kand. polit. nauk]. Kласychnyi pryvatnyi universytet [in Ukrainian].

6. Husiev, A.I., Kostova, Yu.B., Krestovska, N.M., Semikop, T.Ye., Shmeriha, V.I., & Tereshchenko, I.H. (2006). Yuvenalna yustytsiia (N. Krestovska, Red.). OIuI KhNUVS [in Ukrainian].
7. Dronova, E.N. (2004). Sotsialno-pedahohicheskaia podderzhka podrostkiv v deiatelnosti sotsyalnoho pedahoha obrazovatelnoi shkoli [Avtoref. dys. kand. ped. nauk] [in Russian].
8. Epshtein, M. (2009). Plody alternatyvnoho obrazovanyia. *Vokruh sveta*, (2), 87–95 [in Russian].
9. Zhuravel, T. V. (2012). Sotsialno-pedahohichna profilaktyka VIL-infektsii sered vykhovantsiv penitentsiarnykh ustanov dlia nepovnitelnykh [Avtoref. dys. kand. ped. nauk]. Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy [in Ukrainian].
10. Zaveryko, N.V. (2011). Sotsialna pedahohika. Vydavnychi dim «Slovo» [in Ukrainian].
11. Zamula, S. Yu. (2012). Profilaktyka vplyvu kryminalnoi subkultury na nepovnitelnykh zasudzhennykh u spetsialnykh vykhovnykh ustanovakh [Avtoref. dys. kand. ped. nauk]. Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy [in Ukrainian].
12. Kalyniak, M.Ya. (2009). Sotsialno-pedahohichni umovy profilaktyky pravoporushen pidlitkiv v diialnosti pravookhoronnykh orhaniv [Avtoref. dys. kand. ped. nauk]. Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy [in Ukrainian].
13. Karaman, O.L. (2014). Sotsialno-vykhovna robota z nepovnitelnymy zasudzhenyymy. Vyd-vo DZ „LNU imeni Tarasa Shevchenka” [in Ukrainian].
14. Klishevych, N.A. (2011). Sotsialno-pedahohichna robota z pidlitkamy iz delinkventnoiu povedinkoiu (druga polovyna XX - pochatok XXI st.) [Avtoref. dys. kand. ped. nauk]. Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka [in Ukrainian].
15. Koval, V.V. (2010). Sotsializatsiia nepovnitelnykh u penitentsiarnykh ustanovakh [Avtoref. dys. kand. ped. nauk]. Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
16. Koniushyna, R.V. (2004). Zarubezhnyi opyt sotsyalnoi roboty [in Russian].
17. Kubitskiy, S.O. (2013). Tekhnologii sotsialno-pedahohichnoi roboty v zarubizhnykh krainakh. PP Lysenko M.M [in Ukrainian].
18. Lohvinova, M.V. (2009). Tsyvilna ta simeino-pravova vidpovidalnist batkiv (osib, yaki yikh zaminiuiut) za pravoporushennia, vchyneni nepovnitelnymy. Prykarp. nats. un-t imeni Vasylia Stefanyka [in Ukrainian].
19. Liutyi, V.P. (2010). Sotsialno-pedahohichne zabezpechennia diialnosti kryminalno-vykonavchoi inspektsii z resotsializatsii nepovnitelnykh, zvilnenykh vid vidbuvannia pokarannia z vyprobuvanniam [Avtoref. dys. kand. ped. nauk]. Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].
20. Melnykova, E.B. (2000). Yuvenalnaia yustytsiia: Problemy uholovnoho prava, uholovnoho protsessa y kryminolohyy. Delo [in Russian].
21. Mykytenko, M.M. (2019). Profilaktyka deviantnoi povedinky nepovnitelnykh u diialnosti upovnovazhenoho orhanu z pytan probatsii [Avtoref. dys. kand. ped. nauk]. Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy [in Ukrainian].
22. Murashkevych, O.A. (2013). Tekhnologii sotsialnoi roboty v zarubizhnykh krainakh. Vyd-vo DZ «Luhanskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka» [in Ukrainian].
23. Odnohulova, Y.L. (2005). Sotsialno-pedahohicheskaia podderzhka studentov-syrot v usloviakh professyonalnoi podhotovky v VUZe [Avtoref. dys. kand. ped. nauk]. Severo-Kavkazskiy hos. tekhn. un-t [in Russian].
24. Parfanovych, I.I. (2002). Orhanizatsiino-pedahohichni zasady vykhovnoi roboty z umovno zasudzhenyymy nepovnitelnymy [Avtoref. dys. kand. ped. nauk]. Ternopilskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka [in Ukrainian].
25. Petrova, M.S. (2007). Anymatsyonnaia deiatelnost kak sredstvo sotsyalnoho vospytanyia studentov VUZA [Avtoref. dys. kand. ped. nauk] [in Russian].
26. Soima, N.D. (2019). Humanistychni zasady sotsialno-pedahohichnoi roboty z dezadaptovanyymy ditmy v SShA. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnogo universytetu*, (2 (10)), 221–223 [in Ukrainian].
27. Klishevich N., Sulitskiy V. The role of repentance of convicts in the process of their correction and resocialization. *Society. Integration. Education. Proceedings of the international scientific conference*. 2021. Vol. 3. P. 305–315. URL: <https://doi.org/10.17770/sie2021vol3.6177> (date of access: 19.11.2021) [in English].

РОЗДІЛ 2 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 336.:368

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.14>

Олексій КЛОЧКО

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, вул. Роменська 87, м. Суми, Україна, 40000

ORCID: 0000-0002-9799-1618

Анжела ПОЛЯНИЧКО

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, вул. Роменська, 87, м. Суми, Україна, 40000

ORCID: 0000-0003-3729-3452

Бібліографічний опис статті: Клочко, О., Полянничко, А. (2021). Політика банківських установ із надання послуг добровільного медичного страхування. *Ввічливість. Humanitas*, 5, 98–104, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.14>

ПОЛІТИКА БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ ІЗ НАДАННЯ ПОСЛУГ ДОБРОВІЛЬНОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ

У науковій статті проаналізовано політику банківських установ із надання послуг добровільного медичного страхування.

У дослідженні визначено загальні тенденції запровадження можливостей добровільного медичного страхування в контексті здійснення медичної реформи в Україні.

Констатовано, що нині в Україні відсутня система загальнообов'язкового медичного страхування, а наявна лише віддалена перспективність її запровадження.

З'ясовано, що метою добровільного медичного страхування є надання фінансових та медико-соціальних гарантій громадянам у разі виникнення страхового випадку, повної або часткової компенсації страховиком вартості медичної допомоги за рахунок коштів страхових резервів, а також фінансування профілактичних заходів.

У статті означено, що юридичною підставою дії індивідуального добровільного медичного страхування є укладання полісу страхування.

У дослідженні висвітлено страхові пропозиції банків (Альфа банк, ПриватБанк, Ukrsibbank, BNP Paribas Group, Kredobank, PKO Bank Polski Group) щодо надання послуг з оформлення добровільного медичного страхування осіб. Добровільне медичне страхування банками складається із пропозицій клієнтам можливості отримання програми страхування життя і здоров'я (послуги з невідкладної швидкої медичної допомоги, стаціонарного лікування, страхування життя), програми медичного страхування, що пропонує захист на кожен день (страхування від нещасних випадків, амбулаторно-поліклінічна допомога при травмах, туристичне страхування, що забезпечує отримання медичної допомоги під час подорожей), послуги «Цілодобового медичного диспетчера» (консультування, рекомендації, інформування, діагностування клієнтів).

Зазначено привабливу перспективність подальшого удосконалення добровільного медичного страхування не тільки у сфері послуг банків, а і його розвитку в системі страхових компаній. Добровільне медичне страхування стане важливою передумовою розробки дієвих механізмів запровадження страхової медицини в Україні. Перспективою подальших досліджень є комплексний аналіз системи добровільного медичного страхування щодо встановлення її якості й доступності для пільгових категорій населення.

Ключові слова: медична реформа, добровільне медичне страхування, страховий поліс, страхові ризики, страхова діяльність банків.

Oleksii KLOCHKO

Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer at the Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Romenska str., Sumy, Ukraine, 40000

ORCID: 0000-0002-9799-1618

Anzhela POLIANYCHKO

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of Department of Social Work and Management of Socio-Cultural Activities, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Romenska str., Sumy, Ukraine, 40000

ORCID: 0000-0003-3729-3452

To cite this article: Klochko, O., Polyanychko, A. (2021). Polityka bankivskykh ustanov z nadannya posluh dobrovilnoho medychnoho strakhuvannya [Policy of banking institutions for provision of voluntary medical insurance services]. *vichlyvist. Humanitas*, 5, 98–104, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.5.14>

POLICY OF BANKING INSTITUTIONS FOR PROVISION OF VOLUNTARY MEDICAL INSURANCE SERVICES

The scientific article analyzes the policy of banking institutions for the provision of voluntary health insurance services. The study identifies general trends in the introduction of voluntary health insurance opportunities in the context of the implementation of medical reform in Ukraine.

It was stated that, today, there is no compulsory health insurance system in Ukraine, but there is only a distant prospect of its implementation.

It has been established that the purpose of voluntary medical insurance is to provide financial and medical and social guarantees to citizens in the event of an insured event, full or partial compensation by the insurer of the cost of medical care at the expense of insurance reserves, as well as financing of preventive measures.

The article indicates that the legal basis for the action of individual voluntary health insurance is the conclusion of an insurance policy.

The study reflects the insurance offers of banks (Alfa Bank, PrivatBank, Ukrsibbank. BNP Paribas Group, Kredobank. PKO Bank Polski Group) for the provision of services for the registration of voluntary medical insurance for individuals. Voluntary medical insurance by banks consists of offers to clients about the possibility of obtaining a life and health insurance program (services for urgent emergency medical care, outpatient treatment, life insurance); health insurance programs offering protection for every day (accident insurance, outpatient injury care, travel insurance that provides medical care while traveling); round-the-clock medical dispatcher services (consulting, recommendations, informing, diagnosing clients).

The attractive prospects for further improvement of voluntary health insurance not only in the sphere of banking services, but also its further development in the system of insurance companies are noted. Voluntary medical insurance will become an important prerequisite for the development of effective mechanisms for the introduction of insurance medicine in Ukraine. Prospects for further research are focused on a comprehensive analysis of the voluntary health insurance system to establish its quality and availability for privileged categories of the population.

Key words: *medical reform, voluntary medical insurance, insurance policy, insurance risks, insurance activities of banks.*

Актуальність проблеми. Питання ефективного реформування національної системи охорони здоров'я України є головною складовою частиною загальнодержавної системи соціального забезпечення та важливою умовою соціально-економічної стабільності в державі. Наскільки ефективною і доцільно організованою є система охорони здоров'я, настільки стабільним буде соціально-демографічне благополуччя більшості соціальних верств населення. Процес упровадження медичної реформи в Україні, а особливо позицій щодо страхової медицини, має віддаленість перспектив

і результатів у часі, а також складний і неоднозначний характер. Медична реформа в Україні характеризується значною контроверсійністю, що містить, з одного боку, прогресивні реформаторські ідеї та концепції, а з іншого – політико-управлінські, соціально-економічні недоліки та прорахунки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що висвітлення проблемного кола щодо дослідження перспектив розвитку добровільного медичного страхування в Україні як одного з напрямів соціального страхування громадян представлено в наукових доробках

багатьох вітчизняних юристів, політологів, соціологів, економістів, фахівців із соціального забезпечення (А. Болдова, В. Стеценко, О. Пахненко, В. Лисепко, І. Федорович, Л. Ляховченко, В. Мойко та ін.). Так, вітчизняні експерти в галузі соціального захисту населення А. Болдова та В. Мойко обґрунтовують теоретичні засади медичного страхування і надають практичні рекомендації щодо підвищення ролі медичного страхування в забезпеченні соціального захисту громадян (Болдова, Мойко, 2021). Заслугове на увагу наукова позиція В. Стеценко, яка полягає в тому, що добровільне медичне страхування має розглядатися як об'єкт соціально-правового регулювання (Стеценко, 2009). Дослідник І. Федорович у своїх наукових розвідках деталізує теоретичні й практичні засади реалізації медичного страхування в Україні. Також науковець пропонує ефективні шляхи реформування системи медичного страхування. У своїх наукових роботах Л. Ляховченко обґрунтовує напрями розвитку добровільного медичного страхування в Україні як позабюджетного джерела фінансування галузі охорони здоров'я (Ляховченко, 2010). На предметну увагу заслугове позиція В. Москаленка, який у своїй монографії «Принципи побудови оптимальної системи охорони здоров'я» важливе значення приділяє розвитку повноцінної системи добровільного медичного страхування як запоруки ефективної реалізації політики медичного страхування загалом (Москаленко, 2008).

Однак, з огляду на стан і динаміку розвитку українського суспільства на сучасному етапі з усіма його трансформаційними політичними, соціально-економічними, військовими, демографічними, духовними процесами, необхідність продовження глибинних системних соціально-економічних реформ, добровільне медичне страхування потребує належної конкретизації перспектив розвитку.

Мета дослідження – визначити загальні тенденції упровадження можливостей добровільного медичного страхування в контексті здійснення медичної реформи в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині можемо стверджувати про відсутність системи загальнообов'язкового медичного страхування в Україні і лише про віддалену перспективність її упровадження в межах реалізації

медичної реформи. Тут йдеться про запуск аж третьої ланки медичної реформи. Зазначимо, що перша – реформування первинної ланки медичної допомоги (запуск інституції сімейної медицини, укладання індивідуальних декларацій, перерозподіл надання безплатних і платних медичних послуг, реорганізація швидкої медичної допомоги тощо), а друга – реформування другої ланки вузькопрофільних медичних фахівців тощо.

Зазначимо, виходячи із такого реального стану справ, що чи не єдиною альтернативою в контексті медичного страхування громадян залишається розвиток ринку послуг щодо надання саме добровільного медичного страхування.

Пріоритетність упровадження ефективної системи добровільного медичного страхування в Україні визначається необхідністю установлення балансу між зобов'язаннями і фінансовими можливостями держави й населення, проведенням рефінансування бюджету й додаткового фінансування медичної допомоги та послуг, а також фінансуванням медико-профілактичних програм.

Сучасні наукові джерела (Болдова, Мойко, 2012; Ляховченко, 2010; Москаленко, 2008; Стеценко, 2009) визначають, що метою добровільного медичного страхування є надання фінансових та медико-соціальних гарантій громадянам (застрахованим особам) у разі виникнення страхового випадку, повної або часткової компенсації страховиком (фінансовою, страховою компанією тощо) вартості медичної допомоги (медичних послуг на лікування, профілактику, оздоровлення, реабілітацію, відновлення тощо) за рахунок коштів страхових резервів, а також фінансування профілактичних заходів (Ляховченко, 2010).

На предметну увагу заслугове позиція В. Стеценко, яка пропонує загальні ознаки добровільного медичного страхування, а саме: здійснюється на основі принципу добровільності; викликане особистою потребою страхувальника в отриманні якісної медичної допомоги; умови добровільного медичного страхування (об'єм страхового покриття, ціна, перелік страхових випадків, якість медичних послуг) визначаються угодою сторін (договором страхування/страховим полісом); обмежене строком дії договору страхування, зобов'язанням по своєчасній сплаті внесків страхувальників; не може бути

обов'язковою умовою при реалізації інших прав (Стеценко, 2009).

У контексті дослідження загальних методологічних основ добровільного медичного страхування дослідниця Л. Ляховченко установила, що його об'єктом є страховий ризик, пов'язаний із наданням та фінансуванням медичної допомоги (Ляховченко, 2010). Зазначаємо, що в цьому випадку страховим ризиком буде вважатися можливість настання страхового випадку, тобто передбаченої угодою страхової події, що викликала збиток чи витрати, у відшкодуванні яких має бути виплачена повністю чи частково страхова сума.

Відповідно, суб'єктами добровільного медичного страхування виступають страховики, страхувальники, застраховані особи та медичні установи, тобто усі активні учасники процесу страхування. До переліку суб'єктів добровільного медичного страхування нині належать: страховики – незалежні страхові компанії, банківські установи, що мають статус юридичної особи і діють на підставі відповідної ліцензії; страхувальники – дієздатні фізичні та юридичні особи, які сплачують страхові внески із одержаного прибутку; застраховані особи – громадяни, на користь яких укладаються договори страхування (страхові поліси); медичні установи – установи, що мають ліцензію на право надання медичної допомоги та медичних послуг (Ляховченко, 2010).

У питаннях конкретизації методології означеного питання заслуговує на увагу позиція В. Москоленко, який визначає й обґрунтовує основні функції добровільного медичного страхування: акумулятивну, що забезпечує формування спеціалізованого страхового фонду; компенсаційну, що передбачає відшкодування збитків у разі виникнення і настання страхового випадку; превентивну, що включає фінансування та організацію комплексу заходів щодо запобігання настанню страхового випадку (Москаленко, 2008).

Зазначимо, що юридичною підставою дії індивідуального добровільного медичного страхування є укладання полісу страхування. Саме поліс добровільного медичного страхування є юридичною гарантією того, що в разі виникнення захворювань або травм, згідно з умовами договору, застрахований клієнт матиме право на організацію та оплату медичних послугу страховою компанією, медика-

ментозне забезпечення, що є необхідним для лікування, відшкодування коштів, витрачених на лікування, якщо ж таке лікування здійснювалося самостійно за попереднім погодженням із лікарем-координатором страхової компанії.

Світова практика страхування користується уніфікованими та загальнотипізованими полісами добровільного медичного страхування, а саме:

1) монополісами (характерні ознаки: одна платна послуга, невеликий за розміром платіж страхових внесків, що надається, як правило, фізичним особам);

2) накопичувальними полісами (характерні ознаки: вартість медичних послуг дорівнює розміру страхових внесків; забезпечення накопичення коштів на лікування будь-яких захворювань із наданням додаткових послуг відповідно до категорії страхового поліса);

3) ризиковими полісами (характерні ознаки: орієнтовані на корпоративних клієнтів; на випадок захворювань, які спеціально вказуються в договорі; забезпечення відшкодування витрат на надання медичної допомоги високого рівня з наданням додаткових послуг при настанні страхового випадку);

4) універсальними полісами (характерні ознаки: орієнтовані на приватних осіб, які не потребують спеціального лікування або консультацій лікарів вузьких спеціальностей);

5) спеціалізованими полісами (характерні ознаки: орієнтовані на осіб, які користуються медичними послугами лікарів вузьких спеціальностей) (Ляховченко, 2010; Островська, 2015).

Зауважимо, що організація надання банківськими установами послуг із добровільного медичного страхування передбачає посередництво, організаційне та фінансове представництво саме цих фінансових установ у системі «клієнт – страхова компанія/банківська установа – медичний центр/заклад охорони здоров'я».

У дослідженні висвітлимо страхові пропозиції банків щодо надання послуг з оформлення добровільного медичного страхування фізичних осіб. У процесі якісного аналізу зазначених страхових пропозицій було встановлено, що більшість банків, які працюють в Україні, пропонують загальний типізований набір страхових послуг із добровільного медичного страхування. Для наочної характеристики розглянемо той страховий продукт, що пропонують

Альфа банк, ПриватБанк, Ukrsibbank, BNP Paribas Group, Kredobank, PKO Bank Polski Group. Такий вибір банків зумовлений важливими умовами:

– по-перше, усі зазначені фінансові установи мають значний досвід і є лідерами з надання фінансових послуг в Україні;

– по-друге, в переліку присутні банки, що мають як і державний капітал (ПриватБанк), так і ті банки, що мають приватний, у тому числі зарубіжний капітал (Ukrsibbank, BNP Paribas Group, Kredobank, PKO Bank Polski Group), що є підтвердженням їхньої економічної стабільності та надійності;

– по-третє, мають найбільший відсоток, порівняно з іншими банками, клієнтів, залучених до програм із добровільного медичного страхування.

Отже, зазначені банки надають послуги з добровільного медичного страхування за такими напрямками:

1) страхування життя і здоров'я клієнта. Така програма передбачає грошову виплату в разі захворювання. Страховий продукт включає понад 130 хвороб. Страхування здоров'я гарантує усім учасникам програми фінансовий захист.

До програм страхування здоров'я і життя входять послуги з невідкладної швидкої медичної допомоги (цілодобовий виклик бригади швидкої медичної допомоги; виїзд спеціалізованих бригад; огляд і постановка попереднього діагнозу; невідкладна медикаментозна терапія; транспортування до лікувального закладу; організація і оплата медичної допомоги при станах, що потребують невідкладної медичної допомоги) і стаціонарного лікування (екстерна і планова госпіталізація; невідкладна стаціонарна допомога при необхідності оперативного втручання під загальним наркозом; перебування в цілодобовому стаціонарі; консультації лікарів; проведення лабораторних та інструментальних досліджень; терапевтичне та оперативне втручання; забезпечення медикаментами; проведення фізіотерапевтичних процедур; ведення медичної документації).

Відповідно, дії зазначених програм страхування клієнти також мають змогу оформити договори зі страхування життя. Такий тип страхування передбачає медичні страхові виплати в разі: смерті застрахованої особи з будь-якої причини або від надзвичайного випадку, ДТП,

аварії повітряного транспорту тощо; життя застрахованої особи до закінчення строку дії програми або до події, передбачених програмами; досягнення віку, передбаченого програмами страхування, або пенсійного віку з довічною виплатою пенсії; отримання застрахованою особою I чи II групи інвалідності; надзвичайних випадків, які трапилися в період дії програм страхування;

2) програми медичного страхування, що пропонують захист на кожен день. Це страхування від нещасних випадків (травма, опік, обмороження, гостре отруєння, укус тварин (у т.ч. отруйних комах і змії), ураження блискавкою або електричним струмом тощо).

Зазначимо, що такі програми передбачають так звану систему надання амбулаторно-поліклінічної допомоги при травмах (послуги травмпункту; послуги лікаря-травматолога; послуги маніпуляційного кабінету, в т.ч. й усі витратні медичні матеріали; рентген, КТ, МРТ).

Аналіз кількох подібних програм страхування (з надання захисту на кожен день) різних банків дав змогу встановити приналежність до них такого комплексного напряму страхування, як туристичне страхування. Таке твердження пояснюється тим, що саме туристичне страхування банками передбачає захист клієнта під час перебування за кордоном і в разі потреби відповідний страховий поліс забезпечує йому отримання медичної допомоги на місці, організацію та оплату медичного обслуговування;

3) послуга «Цілодобовий медичний диспетчер», що входить окремо до комплексної системи добровільного медичного страхування банків.

«Цілодобовий медичний диспетчер» пропонує клієнтам медичні рекомендації лікаря-експерта в телефонному режимі, підбір лікувально-профілактичного закладу (вибір профілю медичного закладу та лікаря-спеціаліста), інформування про графік роботи закладів та час прийому лікарів-спеціалістів, орієнтовну вартість послуг та консультацій, пошук медикаментів, а саме надання інформації про наявність медикаментів в аптеках населеного пункту та їхню вартість, організацію «іншої думки», що включає в себе пошук альтернативного медичного закладу та лікаря-спеціаліста, а також діагностичних методів дослідження та підтвердження діагнозу клієнта, придбання медикаментів зі знижкою (Добровільне медичне страхування).

Ukrsibbank. BNP Paribas Group; Страхування. Альфа банк; Страхування. ПриватБанк; Страхування. Kredobank. PKO Bank Polski Group).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, зважаємо на високу соціальну важливість та суспільну значимість розвитку системи добровільного медичного страхування в Україні. У тому разі зазначаємо привабливу перспективність подальшого вдосконалення добровільного медичного страхування не тільки у сфері послуг банків, а й подальший його розвиток у системі закладів страхування (страхових компаній тощо). Стверджуємо, що це стане важливою передумовою розробки дієвих механізмів упровадження страхової медицини в Україні. Для забезпечення її ефек-

тивності наголошуємо на низці важливих умов, пов'язаних із чітким визначенням функцій кожного із суб'єктів системи добровільного медичного страхування (держави, банків, страхових компаній, медичних установ): формування цільових фондів для малозабезпечених верств населення; продовження глибинних реформ системи медичного обслуговування і упровадження дієвої страхової медицини з урегульованими механізмами ринку медичних послуг; підвищення якості надання медичних послуг.

Враховуючи викладене, перспективи подальших досліджень вбачаємо в комплексному аналізі системи добровільного медичного страхування щодо встановлення її якості й доступності для пільгових категорій населення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Болдова А.А., Мойко В.Ю. Особливості медичного страхування в Україні. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 2. С. 33–39.
2. Добровільне медичне страхування. Ukrsibbank. BNP Paribas Group. URL: https://my.ukrsibbank.com/ua/personal/insurance/medical_insurance/.
3. Ляховченко Л. Розвиток добровільного медичного страхування як позабюджетного джерела фінансування галузі охорони здоров'я в Україні. *Вісник Національної академії державного управління*. Серія: Соціальна та гуманітарна політика. 2010. № 1(36). С. 265–272.
4. Москаленко В.Ф. Принципи побудови оптимальної системи охорони здоров'я: український контекст : монографія. Київ : Книга плюс, 2008. 320 с.
5. Островська А.О. Види договорів у сфері медичного страхування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 3. С. 76–79.
6. Пахненко О.М., Лисенко В.С. Мікрострахування як підґрунтя для розвитку добровільного медичного страхування в Україні. *БІЗНЕСІНФОРМ*. Серія: Економіка: фінанси, грошовий обіг і кредит. 2014. № 1. С. 268–274.
7. Стеценко В.Ю. Добровільне медичне страхування як об'єкт правового регулювання. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 3. С. 156–160.
8. Страхування. Альфа банк. URL: <https://alfabank.ua/strahuvanna>.
9. Страхування. ПриватБанк. URL: <https://privatbank.ua/strahovaniye>.
10. Страхування. Kredobank. PKO Bank Polski Group. URL: <https://kredobank.com.ua/private/inshe/strakhuvannya>.

REFERENCES:

1. Boldova A.A., Moyko V.Y. (2012). Osoblyvosti medychnoho strakhuvannya v Ukraini. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy*. [Features of health insurance in Ukraine.]. *Collection of scientific works of the National University of the State Tax Service of Ukraine*. № 2. P. 33–39. [in Ukrainian].
2. Dobrovilne medychne strakhuvannya. Ukrsibbank. BNP Paribas Group [ofitsiyynu sayt]. [Voluntary health insurance. Ukrsibbank. BNP Paribas Group]. Retrieved from: https://my.ukrsibbank.com/ua/personal/insurance/medical_insurance/. [in Ukrainian].
3. Lyakhovchenko L. (2010). Rozvytok dobrovilnoho medychnoho strakhuvannya yak pozabyudzhethnoho dzherela finansuvannya haluzi okhorony zdoroya v Ukraini. *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya*. Seriya: Sotsialna ta humanitarna polityka. [Development of voluntary health insurance as an extra-budgetary source of funding for health care in Ukraine]. *Bulletin of the National Academy of Public Administration*. Series: Social and Humanitarian Policy № 1(36). С. 265–272. [in Ukrainian].
4. Moskalenko V.F. (2008). Pryntsypy pobudovy optymal'noyi systemy okhorony zdorova: ukrayinskyy kontekst : monohrafiya. [Principles of building an optimal health care system: the Ukrainian context: a monograph]. K. : Knyha plyus, 320 p. [in Ukrainian].
5. Ostrovska A.O. (2015). Vydy dohovoriv u sferi medychnoho strakhuvannya. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal*. [Types of contracts in the field of health insurance]. *Legal scientific electronic journal*. № 3. P. 76–79. [in Ukrainian].

6. Pakhnenko O.M., Lysenko V.S. (2014). Mikrostrakhuvannya yak pidgruntya dlya rozvytku dobrovilnoho medychnoho strakhuvannya v Ukrayini. *BIZNESINFORM*. Seriya: Ekonomika: finansy, hroshovy obih i kredyt. [Microinsurance as a basis for the development of voluntary health insurance in Ukraine]. *BUSINESSINFORM*. Series: Economics: finance, money circulation and credit. № 1. P. 268–274. [in Ukrainian].
7. Stetsenko V.Y. (2009). Dobrovilne medychne strakhuvannya yak oyekt pravovoho rehulyuvannya. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. [Voluntary health insurance as an object of legal regulation]. *Journal of Kyiv University of Law*. № 3. P. 156–160. [in Ukrainian].
8. Strakhuvannya. Alfa bank. [Insurance. Alfa Bank]. Retrieved from: <https://alfabank.ua/strahuvanna>. [in Ukrainian].
9. Strakhuvannya. PryvatBank. [Insurance. PrivatBank]. Retrieved from: <https://privatbank.ua/strahovaniye>. [in Ukrainian].
10. Strakhuvannya. Kredobank. PKO Bank Polski Group. [Insurance. Kredobank. PKO Bank Polski Group]. Retrieved from: <https://kredobank.com.ua/private/inshe/strakhuvannya>. [in Ukrainian].

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Анна БОЛОТНА, Вадим СУЛІЦЬКИЙ СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА БАТЬКІВ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ ІЗ ЗАКОНОМ.....	3
Віта ГРИЦАНЮК, Емілія КОСТИШИН, Вікторія ЛОГВИНЕНКО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ.....	11
Аліна ДУЛЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ УЧАСНИКІВ АТО/ООС.....	19
Юлія ЄРМАК, Оксана БУНЧУК, Маргарита НАВЕТАНЮК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З УЧНЯМИ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ, ЩО СХИЛЬНІ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	24
Наталія ЛЕВЧЕНКО СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК МОЛОДІЖНОЇ РОБОТИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД.....	29
Галина ЛЕМКО, Олеся ДЖОГОЛИК СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНА АКТИВНІСТЬ ЯК РІВЕНЬ РОЗВИТКУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ.....	39
Ірина ПЕТРЕНКО, Жанна ГРАЩЕНКОВА, Максим МІШИН СПОРТИВНЕ ВОЛОНТЕРСТВО ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН СУЧАСНОСТІ.....	46
Вікторія ПЕТРУК ЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА З ДІТЬМИ З ІНВАЛІДНІСТЮ.....	52
Тетяна ПОТАПЧУК, Анна ЛЯКІШЕВА, Ольга ЧЕРСАК ПРОФЕСІЙНЕ САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ТА САМОВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЗВО ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА.....	61
Світлана САПІГА ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ ПРИХИЛЬНОСТІ ДО АНТИРЕТРОВІРУСНОЇ ТЕРАПІЇ В ПІДЛІТКІВ, ЩО ЖИВУТЬ ІЗ ВІЛ.....	68
Ірина СИДОРУК, Надія КОРПАЧ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА БАТЬКІВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ.....	75
Галина СКІПАЛЬСЬКА, Тетяна ЛЯХ, Наталія КЛІШЕВИЧ ЖІНКИ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	88
Тетяна СПІРИНА, Тетяна ЛЯХ, Валерій ПЕТРОВИЧ ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У КОНФЛІКТІ ІЗ ЗАКОНОМ.....	90

РОЗДІЛ 2

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Олексій КЛОЧКО, Анжела ПОЛЯНИЧКО ПОЛІТИКА БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ ІЗ НАДАННЯ ПОСЛУГ ДОБРОВІЛЬНОГО МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ.....	98
---	----

CONTENTS

SECTION 1

ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL WORK

<i>Anna BOLOTNA, Vadym SULITSKYI</i> SOCIAL SUPPORT FOR PARENTS OF MINORS IN CONFLICT WITH THE LAW.....	3
<i>Vita HRYTSANIUK, Emilia KOSTYSHYN, Viktoriia LOHVYNENKO</i> SOME ASPECTS OF FORMING GENDER COMPETENCE AMONG FUTURE SPECIALISTS OF THE SOCIAL WORK.....	11
<i>Alina DULIA</i> SOCIO-PSYCHOLOGICAL PORTRAIT OF ATO/OOS PARTICIPANTS.....	19
<i>Yulia YERMAK, Oksana BUNCHUK, Margarita NAVETANYUK</i> SOCIO-PEDAGOGICAL ACTIVITY WITH PRIMARY SCHOOL STUDENTS SUFFICIENT TO DEVIANT BEHAVIOR.....	24
<i>Nataliia LEVCHENKO</i> ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF YOUTH WORK: EUROPEAN EXPERIENCE.....	29
<i>Halyna LEMKO, Olesia DZHOHOLYK</i> SOCIO-CULTURAL ACTIVITY AS A LEVEL OF DEVELOPMENT OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS.....	39
<i>Iryna PETRENKO, Zhanna GRASHCHENKOVA, Maksym MISHYN</i> SPORTS VOLUNTEERING AS A SOCIAL AND CULTURAL PHENOMENON OF MODERNITY.....	46
<i>Victoria PETRUK</i> ETHICAL PRINCIPLES OF WORK OF A SOCIAL SPECIALIST WITH CHILDREN WITH DISABILITIES.....	52
<i>Tetyana POTAPCHUK, Anna LYAKUSHEVA, Olga CHERSAK</i> PROFESSIONAL SELF-PERFECTION AND SELF-EDUCATION OF FUTURE TEACHERS OF ZVO AS A SCIENTIFIC PROBLEM.....	61
<i>Svitlana SAPIHA</i> FACTORS OF INFLUENCE ON THE ADDICTION FORMATION TO ANTIRETROVIRUS THERAPY IN ADOLESCENTS LIVING WITH HIV.....	68
<i>Iryna SYDORUK, Nadia KORPACH</i> SOCIO-PEDAGOGICAL SUPPORT FOR PARENTS OF CHILDREN WITH DISABILITIES.....	75
<i>Halyna SKIPALSKA, Tetiana LIAKH, Nataliia KLISHEVYCH</i> WOMEN SURVIVORS OF DOMESTIC VIOLENCE AS OBJECTS OF SOCIAL WORK.....	82
<i>Tetiana SPIRINA, Tetiana LIAKH, Valeriy PETROVYCH</i> FOREIGN EXPERIENCE OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF MINORS IN CONFLICT WITH THE LAW.....	90

SECTION 2

ACTUAL PROBLEMS OF SOCIAL SECURITY

<i>Oleksii KLOCHKO, Anzhela POLIANYCHKO</i> POLICY OF BANKING INSTITUTIONS FOR PROVISION OF VOLUNTARY MEDICAL INSURANCE SERVICES.....	98
---	----

НОТАТКИ

Науковий журнал

Ввічливість

Humanitas

Випуск 5

Коректура • Ірина Миколаївна Чудеснова

Комп'ютерна верстка • Наталія Сергіївна Кузнецова

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 12,56. Замов. № 0122/001. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефон +38 (048) 709 38 69,

+38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.